

Statisztikai Szemle

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BOZSONYI KÁROLY, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN, DR. HUNYADI LÁSZLÓ,
DR. HÜTTL ANTÓNIA (főszerkesztő), DR. JÓZAN PÉTER, DR. LAKATOS MIKLÓS,
DR. MELLÁR TAMÁS, DR. RAPPAI GÁBOR, SÁNDORNÉ DR. KRISZT ÉVA,
DR. SIPOS BÉLA, DR. SPÉDER ZSOLT, SZABÓ PÉTER, DR. VARGHA ANDRÁS,
DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA (a Szerkesztőbizottság elnöke)

91. ÉVFOLYAM 7. SZÁM

2013. JÚLIUS

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnomás csak a forrás megjelölésével!

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hüttl Antónia
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Vukovich Gabriella
2013.91 – Xerox Magyarország Kft.

Szakreferensek: dr. Németh Zsolt, dr. Laczka Éva
Szerkesztők: Bartha Éva, dr. Kondora Cosette, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.

Telefon: 345-6908, 345-6546

Internet: www.ksh.hu/statszemle

E-mail: statszemle@ksh.hu

Kiadó: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.

Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzlet (1089 Budapest, Orczy tér 1).

Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
valamint e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu) és faxon (303-3440).

További információ: 06-80-444-444

Előfizetési díj: fél évre 6 000 Ft, egy évre 10 800 Ft

Beszerezhető a KSH Információs Szolgálatán (Budapest II., Fényes Elek u. 14–18. Telefon: 345-6789)

Tartalom

Tanulmányok

A világgazdasági növekedés hosszú, közép- és rövid távú hatótényezői 2013-ban – <i>Farkas Péter</i>	673
Az egyéni vállalkozók hozzáadott értékének számítása – <i>Ritzlné Kazimir Ildikó</i>	691
Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata – <i>Huszár Ákos</i> ..	718

Műhely

A 2001. évi népszámlálási rétegződési modell alkalmazása a munkaerő-felmérés rendszerében (II.) – <i>Dr. Lakatos Miklós – Záhonyi Márta</i>	745
A globális vállalatcsoport gazdaságstatisztikai mutatói – <i>Nádudvari Zoltán</i>	763

Fórum

Tüü Lászlóné dr., Csikesz Stefánia (1930–2013) – <i>Lakatos Judit</i>	774
Hírek, események	775

Szakirodalom

Könyvszemle

Tóth G.: Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban – <i>(Kőszegfalvi György)</i>	778
--	-----

Folyóiratszemle

Krausová, T.: A 2011. évi cseh népszámlálás és lakásösszeírás minőségének kérdései – <i>(Hajnal Béla)</i>	780
Herrerias, M. J. – Orts, V.: Berendezésberuházás, termelés és termelékenység Kínában – <i>(Ifj. Simon György)</i>	783
Buslei, H. – Simmler, M.: Kapcsolat az adózás és a vállalatcsoportok nyereségét csökkentő kamatfizetés között – <i>(Nádudvari Zoltán)</i>	786
Kiadók ajánlata	788
Társfolyóiratok	789

A világgazdasági növekedés hosszú, közép- és rövid távú hatótényezői 2013-ban*

Farkas Péter,
az MTA Közgazdaság- és
Regionális Tudományi Kutató-
központ Világgazdasági Intéze-
tének főmunkatársa
E-mail: farkas.peter@krtk.mta.hu

A világgazdaság növekedési üteme a hatvanas évektől évtizedről évtizedre lassult, míg a perifériás és félperifériás országoké a kétezres években újra gyorsulni kezdett. A cikkben, egyebek között, e több évtizedes tendenciák okairól is szó van. A válság kitörése óta (középtávon) az állami mentőcsomagok ideiglenesen fellendülést hoztak 2010-ben, de elodázták a felesleges tőkék leírását (a hatalmas pénzügyi buborék és a nem kihasznált termelőkapacitások megszüntetését). Ez csapdahelyzetet teremtett, a válságot elhúzódóvá, a globális gazdaságot törékennyé teszi. A rövid távú elemzés a gazdaságpolitikák hatását szemlélteti. Az elmúlt kétéves időszak adatainak vizsgálata azt mutatja, hogy a legtokeerősebb és egyben hitelező országokban összességében anticiklikus gazdaságpolitikát folytattak, de a fellendülés mégis késik. Ugyanakkor például az európai félperifériás országok megszorító politikára kényszerültek. Ez még akkor is a GDP csökkenését vagy stagnálását okozta a legtöbb esetben, ha az export dinamikus volt. Végül a tanulmány a nemzetközi intézmények prognózisai alapján a világgazdaság 2013. évi kilátásaival foglalkozik.

TÁRGYSZÓ:
Világgazdaság.
Gazdasági növekedés.
Gazdasági válság.

* Jelen tanulmány a szerző „A világgazdasági növekedés tendenciái és hatótényezői 2012 közepén” című dolgozatának továbbdolgozott és frissített változata (Farkas [2012a]).

Hat év telt el a világgazdasági válság jelentkezése óta és közel öt év a Lehman Brothers csődjétől, a nyílt növekedési válság kezdetétől. A globális gazdaság továbbra is beteg, egyensúlyi zavarok gyötrik, folyamatosan a gazdasági visszaesés réme fenyegeti. A 2010-es fellendülés adta optimizmus indokolatlan volt. 2011-től újra nőtt a bizonytalanság, a fejlett országok növekedési üteme mérséklődött, Európa 2012-ben recesszióba került, csökkent a feltörekvő országok dinamikája.

A következőkben először áttekintem a világgazdaság főszereplőinek növekedési tendenciáit, azok hosszú (több évtizedes), középtávú (válságidőszaki) és rövid távú (gazdaságpolitikai) meghatározottságát. Ezután szemügyre veszem, és röviden értékelem fontos nemzetközi előrejelző intézmények 2013-ra vonatkozó prognózisait.

1. A korszakos növekedési tendenciák

A fejlett térségek 2011–2012-ben bekövetkezett erősen lassuló, a feltörekvő és fejlődő országok mérsékeltebben visszaeső növekedési üteme olyan hosszú és középtávú folyamatokba ágyazódik, melyek egyben háttérmagyarázatul szolgálnak. Ezzel a közgazdasági szakma általában nem vet számot, túlhangsúlyozza a rövid távú hatások jelentőségét.

Mindenekelőtt arra utalok, hogy *a múlt század ötvenes éveitől kezdve a kapitalista világ átlagos növekedési üteme évtizedről évtizedre mérséklődött*. Kevesen tudják, hogy különösen a globalizációs-neoliberális korszakban, a hetvenes évektől esett a világ összesített GDP-jének dinamikája.

Mint az 1. táblázatban látható, valójában *csak a globális trendeket meghatározó, fejlett országok növekedése fékeződött*, míg a fejletlenebb országok átmeneti lassulás után, különösen a kétezres évektől, igen gyorsan növelték GDP-jüket. A táblázat utolsó oszlopából az is kitűnik, hogy a kétezres évek második, válságos felében a fejlett országok már lényegében stagnáltak, míg a félperifériás és perifériás térségek növekedési üteme nem sokkal mérséklődött. Ázsia meghaladta, Afrika és Latin-Amerika közelítette a hatvanas-hetvenes évek aranykorszakának növekedését.

Itt csak röviden utalhatunk az okokra. A háború utáni fellendülés elsősorban az újjáépítéshez, a keynesi gazdaságösztönző állami szerepvállaláshoz és a „szocialista” konkurrencia által is gerjesztett lakossági fogyasztásnövekedéshez (jóléti államhoz) volt köthető. E korszak „emelyűi” a hatvanas évek végére kimerültek, a profitráták zuhantak, a hetvenes évek első felében jelentős válság és a nyersanyagár-robbanás

akasztotta meg a „békeéveket”. A profitok elapadásából, a ciklikusnál súlyosabb általános csomópontválságból (és az Egyesült Államok világgazdasági pozíciójának gyengüléséből) a kapitalizmus működési modelljének megváltoztatása, az egyre hatalmasabb transznacionális pénzügyi-termelő csoportok érdekérvényesítése, a neoliberais világrend kialakítása, a globalizáció kiteljesítése jelentette a kiutat. Ugyanakkor az új szisztéma sok ellentmondást hordozott, soha korábban nem látott aránytalanságokat és buborékokat halmozott fel fokozatosan a három évtized alatt.

1. táblázat

*A GDP átlagos, illetve éves növekedési üteme évtizedenként
a legfontosabb országcsoportokban és országokban 1961 és 2011 között
(százalék)*

Országcsoport/ország	1961–1970	1971–1980	1981–1989*	1991–2000	2001–2011	2005–2011
Világ	5,3	3,8	3,3	2,9	2,7	1,9
Fejlett országok**	5,1	3,3	3,2	2,6	1,4	0,5
Egyesült Államok	4,4	3,3	3,7	3,6	1,5	0,5
Japán	10,3	4,0	4,5	1,1	0,7	-0,4
Európai Közösség/ Európai Unió	4,6	3,2	2,4	2,3	1,4	0,5
Átalakuló országok***	6,8	5,0	3,5	-4,5	5,2	3,2
Oroszország	–	–	–	-1,8	4,9	2,9
Fejlődő országok	5,9	5,8	3,5	4,9	6,2	5,8
Ázsia	6,3	6,1	5,4	6,2	7,3	6,9
Kína	6,1	5,9	10,9	10,6	10,9	10,8
India	–	3,3	5,7	6,0	8,2	8,0
Afrika	5,5	4,2	1,9	2,6	4,8	3,7
Latin-Amerika	5,5	6,0	1,8	3,1	3,8	3,5
Brazília	–	8,3	3,1	2,8	3,9	4,1

* A forrásban nincs magyarázat arra, hogy miért maradt ki 1990.

** 1971-től a később EU-hoz csatlakozott kelet-közép-európai országokkal együtt számítva.

*** 1961 és 1970 között az európai szocialista országok, 1971-től a volt Szovjetunió és Jugoszlávia országai.

Megjegyzés. A táblázat valutaárfolyamon összesített adatokat közöl.

Forrás: UNCTAD [2010] és UNCTADstat-adatok.

A hetvenes évektől több ok vezetett a fejlett országok növekedési ütemének csökkenéséhez. Itt csak felsorolni tudjuk a legfontosabbakat: a transznacionális társaságok a termelés és a szolgáltató központok egy részét a fejlődő országokba telepítették; a termelés finanszírozása nehezebbé vált, mert ebben a korszakban a pénzügyi befektetések hozadékrátája magasabb lett, mint a termelőkéké átlagos profithozama; a globális lakossági összkéréslet több okból lassabban nőtt, mint a korábbi évtize-

dekben;¹ az államokat megfosztották bevételeik egy részétől és gazdaságösztönző eszközrendszerüktől; a forráshiány az államok eladósodásához, illetve egyéb, növekedést fékező külkereskedelmi és fizetési aránytalanságokhoz vezetett. *A kétezres évekre a válságoktól függetlenül is két százalék közeli értékre esett a fejlett országok „természetes” növekedési üteme* (bár 2004 és 2007 között – az általános gyors eladósodástól fütve, a nagy válságot „előkészítve” – összességében elérte az előző évtized 2,8 százalékos átlagát).

Ugyanakkor a fejlődő és felemelkedő országok kifejezetten lendületbe jöttek a kilencvenes és különösen a kétezres években, elsősorban a külföldi vállalatok termelőberuházásai révén, másrészt a hatalmas Kína sajátos állami beavatkozásos piacgazdasági fejlődése, India szárnyalása és például a latin-amerikai államok jó részének baloldali indíttatású fogyasztásösztönzése következtében. Ez az ütem a válság idején (eddig csak) kissé mérséklődött.

2. Középtávú hatások: a válságévek dinamikája

A korszakos tendenciák mellett a világgazdaság jelenlegi helyzetét jelentős mértékben befolyásolja a 2007–2008-ban kezdődött válság lefolyása, azaz a középtávú hatás. A 2. táblázat bemutatja Földünk legfontosabb térségeinek és országainak növekedési ütemeit a válság előtti évtől kezdve. Látható, hogy az Egyesült Államokból kiindult krízis következtében a fejlett országok GDP-je 2008-ban összességében stagnált, 2009-ben 3,5 százalékkal visszaesett (az Egyesült Államokban 3,1, az Európai Unióban 4,2, Japánban 5,5 százalékkal). Ezután a 2010-es év a gyors kilábalás illúzióját keltette (az Egyesült Államok 3,0, az EU 2,0, Japán 4,4 százalékkal növelte a bruttó hazai termékét). 2011-ben azonban a kijózanodás következett, a fejlett országok összesítve csak 1,6 százalékos körüli növekedést produkáltak (Japán pedig újra recesszióba került). Végül az ipari országok átlagos növekedése 2012-ben már csak 1,2 százalékos volt. Az átlagot főleg az EU 0,2 százalékos éves recessziója nyomta le, miközben az Egyesült Államok 2,2, Japán 2,0 százalékkal növelte a GDP-jét.

Ugyanakkor a feltörekvő és fejlődő országok összesített növekedési üteme csak 2009-ben mérséklődött jelentősebb mértékben (2,7 százalékra), 2010-ben hatalmas ütemű fellendülést mutattak (7,6%), azóta némileg csökkenő trenddel, de viszonylag gyorsütemű a gazdaságuk bővülése (2012-ben összesítve 5,1 százalékosat tett ki), azonban nem éri el a válság előtti éveket.

¹ Termelés-kitelepítés az alacsony bérű országokba; a technikai fejlődés a vállalatoknál kiszorítja az értékteremtő munkaerőt, ezzel csökkenti a bértömeget; a bérek és a szociális ellátások aránya csökken (a tőkejövedelmeké nőtt) a GDP-ben stb. (Artner [2010]).

2. táblázat

*A GDP növekedési üteme a főbb országcsoportokban és országokban 2006 és 2013 között
(százalék)*

Országcsoport/ország	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2012. ^{a)}	2013. ^{a)}
	év									
Világ valutaárfolyamon	(4,0)	(4,0)	(1,5)	(-2,2)	(4,1)	(2,9)	(2,5)	(2,6)	2,1	2,1
Világ vásárlóerő-paritáson	5,3	5,4	2,8	-0,6	5,2	4,0	3,2	3,3	(2,9)	(3,1)
Fejlett országok	3,0	2,8	0,1	-3,5	3,0	1,6	1,2	1,2	(1,4) ^{b)}	(1,2) ^{b)}
Egyesült Államok	2,7	1,9	-0,3	-3,1	2,4	1,8	2,2	1,9	2,2	2,0
Európai Unió	3,6	3,4	0,5	-4,2	2,0	1,6	-0,2	0,0	-0,1 ^{c)}	-0,2 ^{c)}
Euróövezet	3,2	3,0	0,4	-4,4	2,0	1,4	-0,6	0,3	-0,5	-0,6
Japán	1,7	2,2	-1,0	-5,5	4,7	-0,6	2,0	1,6	2,0	1,6
Feltörekvő és fejlődő országok	8,2	8,7	6,1	2,7	7,6	6,4	5,1	5,3	(4,7) ^{d)}	(5,3) ^{d)}
Közép- és Kelet-Európa	6,4	5,4	3,1	-3,6	4,6	5,2	1,6	2,2	2,1 ^{e)}	2,1 ^{e)}
Független Államok Közössége	8,8	8,9	5,3	-6,4	4,9	4,8	3,4	3,4	.	.
Oroszország	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5	4,3	3,4	3,4	3,8	2,8
Fejlődő Ázsia	10,4	11,6	7,9	6,9	9,9	8,1	6,6	7,1	.	.
Kína	12,7	14,2	9,6	9,2	10,4	9,3	7,8	8,0	7,8	7,8
India	9,4	10,1	6,2	5,0	11,2	7,7	4,0	5,7	5,8	6,2
Latin-Amerika	5,7	5,8	4,2	-1,5	6,1	4,6	3,0	3,4	3,0	3,5
Brazília	4,0	6,1	5,2	-0,3	7,5	2,7	0,9	3,0	1,5	3,0
Közél-Kelet és Észak-Afrika	6,8	6,2	5,2	3,0	5,5	4,0	4,8	3,1	3,8	3,2
Afrika a Saharától délre	6,4	7,0	5,6	2,7	5,4	5,3	4,8	5,6	3,8	4,2

^{a)} Az Economist Intelligence Unit (EIU), a világ egyik legnagyobb gazdasági-politikai előrejelző intézetének becslése valutaárfolyamon, kivéve a vásárlóerő-paritásos adatokat zárójelben.

^{b)} Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD).

^{c)} Nyugat-Európa.

^{d)} Nem OECD.

^{e)} Átalakuló országok a Független Államok Közösségével együtt.

Megjegyzés. Az utolsó két oszlop kivételével a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) adatai és 2013. évi becslése vásárlóerő-paritáson, kivéve az adatok zárójelben, melyek valutaárfolyamúak.

Forrás: IMF [2013] 149–155. old., EIU [2013]; *The Economist* [2013].

Kína és India kimagasló növekedési üteme is csökkent a válság előtti pár évhez képest, de még elég jelentős (becslés szerint 7,8, illetve 4,0 százalékos volt 2012-ben).² A magyarázat: a történelmi tapasztalat (például az 1929–33-as nagy válság ta-

² Oroszországot és főleg Brazíliát jobban érintette a válság. Latin-Amerika, a Közél-Kelet és Fekete-Afrika kielégítő, 3-5 százalékos ütemet produkál. Közép- és Kelet-Európa azonban jobban idomul a fejlettek tendenciáihoz, de átlagos növekedése némileg meghaladja azokét.

núsága) szerint a világgazdasági visszaesések során – jelentős mértékben a nemzetközi vállalatok érdekei folytán – a termelésben nő a perifériák szerepe (egyres félperifériák fokozott mértékben „helyettesítik” a fejletteket a termelőtevékenységekben), továbbá ilyenkor az export húzóerejének gyengülése miatt valamivel nagyobb hangsúlyt kap a belső fogyasztás és piacbővítés. Ugyanakkor 2012-ben már hatott rájuk a világpiaci kereslet csökkenése és a belső piaci egyensúlyi zavarok (főleg Kína esetében, például a korábbi inflációs hajlam és az ingatlanpiaci buborék, amelyek miatt a kormányzat fékezte a növekedést).

Az igazán nagy kérdés azonban az, hogy *miért húzódik el a globális válság és azon belül, miért erős a fejlett országok recessziós hajlama?* A növekedési válság kitörését követően, 2009-ben a Világgazdasági Kutatóintézetben megvizsgáltuk, hogy korábban mennyi ideig tartottak a pénzügyi krízissel is kísért recessziók és az ezeket követő kilábalási szakaszok. Kiderült, hogy sok ország átlagában (a többnyire számottevő állami mentőcsomagok ellenére) a válság 4-5 évig tartott. Ezen belül a gazdasági *recesszió*, azaz a visszaesés szakasza a legtöbb esetben két, legfeljebb három évet tett ki, és ezalatt a GDP átlagosan 4,8 százalékkal csökkent. Közel hasonló hosszúságú volt az ezt követő *depressziós* vagy konszolidációs szakasz, melynek során a GDP összességében csak 2,8 százalékkal nőtt. A gyorsütemű fellendülés csak ezután, tehát az esetek többségében a válság kezdetét követő 3,5-4,8 év elteltével kezdődött.³

Mit mondhatunk e történelmi tapasztalatok és a jelenlegi folyamatok összevetése alapján a mostani globális válság jelentkezése után hat évvel, a recesszió kezdetét követően közel öt évvel? Azt, hogy valami nem „stimmel”, a folyamatok másként alakulnak, mint korábban, hiszen akkor küzd a világgazdaság és azon belül elsősorban a fejlett centrum az elhúzódo növekedési és sok tekintetben egyensúlyi krízissel, amikor a korábbi tapasztalatok nyomán már a fellendülésnek kellene következnie.

A jelenlegi helyzet sajátosságai szerintünk a következők. A 2008 folyamán kezdődött gazdasági lassulás, majd ugyanezen év őszén indult hirtelen gazdasági visszaesés – ehhez kapcsolódóan a közeli bankcsődhullám lehetősége, a nagy pénzügyi csoportok segítségkérő nyomása az államokra, az ingatlanpiac összeomlása, egyes iparágak válsága – hirtelen beavatkozásra készítette a világgazdaság vezető hatalmait. A gazdaságtörténelemben példátlan nagyságú mentőcsomagokat hirdettek meg. A költségvetési expanziót monetáris egészítette ki.

Paradox módon, a soha korábban nem látott nagyságú (keynesi típusú) állami beavatkozás, a veszteségek „társadalmasítása” mentette meg a neoliberais korszakban

³ Norvégiában és Japánban azonban a kilencvenes években 7, illetve 10 évig tartott a válság, míg Thaiföldön és Dél-Koreában csak 1-2 évig. Azt is ki kell emelni, hogy Európa a tapasztalatok szerint szinte a többi térséggel egyidejűleg kerül recesszióba, de csak 1,5-2 éves késéssel szokta követni az Egyesült Államokat a fellendülésben. Továbbá hangsúlyozandó, hogy a pénzügyi szektor teljes stabilizálásához átlagosan 7(!) évre volt szükség a válságok kezdetétől számítva. A válságok alatt az államadósság pedig átlagosan 80 százalékkal nőtt! (Lásd Farkas [2009].)

felhalmozódott – ugyancsak példátlan – ellentmondások és egyensúlyhiányok miatt kiobbant válság során a világgazdaságot az 1929–33-ashoz hasonló teljes összeomlástól, a reáliakkal nem fedezett „holt” tőkék általános és nagyarányú elértéktelenedésétől. Ezzel (egyelőre) alapvonásaiban megóvta a neoliberais korszak nagy válsághoz vezető gazdasági működési módját, érdekviszonyait és ellentmondásait.

A válság éveit során (részveszteségek ellenére összességében) nem csökkent, hanem tovább nőtt a robbanásveszélyes pénzügyi luftballon. A pénzügyi spekuláció továbbra is magasabb jövedelemmel kecsegtet, mint a termelő- és szolgáltatótevékenység. Ennek következtében a hatalmas tőkeinjekciókkal megmentett bankok és egyéb pénzügyi intézmények az egyre lazább monetáris politikák, a viszonylagos pénzbenőség ellenére továbbra sem finanszírozzák kellő mértékben a termelést, a globális banki hitelállomány stagnál.⁴ A termelő cégek egy része a szabad eszközeit a korábban is nagyobb mértékben fekteti pénzügyi ügyletekbe (mint az a sajtójelentések szerint például a Volkswagennél történik), annak érdekében, hogy ellensúlyozza egyéb termelőveszteségeit, jövedelemkieséseit. A termelés alulfinszírozottsága miatt nem mennek végbe azok a szerkezeti változások, amelyek az új technikák (a nanotechnológia, a biotechnológia, a mikroelektronika magasabb szintjének) bevonásával újabb fellendülést tennének lehetővé.

A fejlett országok – a mentőcsomagok finanszírozása és államháztartási bevételeik apadása miatt – mára jobban eladósodtak, mint általában a fejlődő országok, összességében lényegesen magasabb az adósságrátájuk. Ha továbbra is növelik adósságaikat, és ezzel előre menekülnek, ösztönzik a gazdasági növekedést, mint az Egyesült Államok, akkor egyensúlyi helyzetük romlik, állami bevételeik egyre nagyobb részét köti le az adósságtörlesztés. Ha megáll a növekedésük a megszorítások és ezzel az eladósodás fékezése révén, a bevételeik is visszaesnek, az adósságműtatók ebben az esetben is romlanak (mint Görögországban). Se előre, se hátra. *Sem a megszorítások, sem a mesterségesen teremtett tőkebőség nem hoz megnyugvást.* Ugyanez a kettős lehetetlenség, csapdahelyzet vezetett sok fejlődő országban újra és újra a fizetési és növekedési válságokhoz a nyolcvanas évektől.⁵ E tekintetben különösen nehéz helyzetben vannak például az európai déli félperiféria erősebb függésnek kitett országai, melyek növekedésösztönzésre nem gondolhatnak, s a lefelé húzó adósságszpirál foglyai.

A tanulságokat összefoglalva megállapítható, hogy a gazdasági mentőcsomagok megmentették a világgazdaságot a nagyobb, két számjegyű visszaeséstől (a válság 1929–33-ashoz hasonló lefolyásától), de az egyensúlyi helyzetet javítani tudó dinamikát (GDP-növekedést) csak egyetlen évre tudták felpumpálni. A kapitalizmus je-

⁴ Az Egyesült Államokban 2012-ben 2,5 százalékkal nőtt, az euróövezetben 1-2 százalékkal csökkent (*IMF* [2013] 5. old. 1.4 grafikon).

⁵ A pénzügyi luftballon tartósságának tényadatairól, a termelés finanszírozásának nehézségeiről, a szerkezeti változások elmaradásáról, az állami költségvetések felborulásának okairól, a neoliberais modell válságáról lásd részletesebben *Farkas* [2012b].

lenlegi modelljének ellentmondásai tovább hatottak. Nem oldódtak meg, sok tekintetben újra kiéleződtek a válsághoz vezető feszültségek. Miközben a válságkezelés révén a legnagyobb pénzügyi tőkés csoportok és a transznacionális társaságok többnyire jól vannak, profitjaik szárnyalnak, részesedésük gyorsan nő a létrehozott nemzeti jövedelemből, aközben a fejlett országok többsége és a lakosság nagy része a jövedelemveszteségek, gazdasági stagnálás miatt szenved.

A fejlett országok a sok évtizedes hatások mellett, melyeket az előző pontban érintettünk, a jelenlegi válság lefolyásának most bemutatott sajátosságai miatt küzdenek súlyosbodó növekedési zavarokkal a válság ötödik évében. 2011–2012-ben immár a felemelkedő félperifériás országok dinamikája is csökkent, belső problémáik mellett elsősorban az exportlehetőségeik szűkülése folytán.

3. A gazdaságpolitikák rövid távú hatásai

Korszakunkban tehát két alapvető gazdaságpolitikai modell létezik a gazdasági nehézségek és egyensúlyhiányok kezelésére.

A legfejlettebb, legtökeerősebb országok a gazdaságösztönzés, a keresletteremtés módszereit helyezik előtérbe. Egyelőre tehetik, mert a mai „játékszabályok” szerint olcsón tudják finanszírozni magukat (állampapírjaikat) és újabb (akár külföldi) hiteleket tudnak felvenni, annak ellenére, hogy nagyon magas a bruttó adósságrátájuk: 2012 végén az Egyesült Államoké 106,7 százalék, Japáné 237,9 százalék, Németországé 82,0 százalék volt (*IMF* [2013] 161. old.). Továbbá, például az Egyesült Államok GDP arányában számított költségvetési deficitje 2012-ben 8,5, Japáné 10,2, az euróövezeté 3,6, a fontosabb fejlett országoké együttesen 7,0 százalékos volt, ezért az adósságrátájuk tovább növekszik (*IMF* [2013] B. Statisztikai Melléklet 8. old.).

Ugyanakkor a második országcsoport, a jellemzően a legfejlettebb országok bankjainak tartozó (köztük európai) *perifériák és félperifériák* jelentős kamatfelárakat fizetnek a refinanszírozás, a görgetés érdekében. Ráadásul, fizetési nehézségek esetén a „trojka” a perifériás országok külső hiteltörlesztési képességének megőrzése (valójában tehát a centrum bankok és befektető társaságaik) érdekében megszorításokat ír elő, ami csökkenti a jövedelem és a kereslet „termelését”. Negatív spirál alakul ki: a csökkenő jövedelemből a korábbi fizetési képesség is gyengül, ami újabb megszorításokhoz „vezet”, és így tovább.

Mindez a 3. táblázatban követhető. *Azon országokban, ahol az elmúlt két évben a GDP emelkedett, a belső piac (lakossági fogyasztás, beruházás, ipari termelés, termelékenység) is bővült.* Pontosabb azonban, ha azt jelentjük ki, hogy a gazdasági növekedés feltétele a belső termelés bővülése, a termelésfejlesztés és a keresletnöveke-

dés volt. Természetesen az exportbővülésnek (vagy éppen -csökkenésnek) is volt hatása, de nem mondható az, hogy ez volt az elsődleges. A kivitelnek ugyanis a GDP realizálásában még a kis országokban sincs általában akkora súlya, mint a belső piacnak. Olaszországban, Portugáliában és Magyarországon a bővülő export ellenére recesszió mutatkozott, tehát a GDP csökkenésének oka a belső piac szűkülése volt. Japánban az export jelentős csökkenése ellenére ingadozva stagnált a GDP az elmúlt két évben, mert a gazdasági növekedés – igaz gyenge – belső hatótényezői ellentételezni tudták a kivitel csökkenését. Azokban az országokban azonban, ahol a belső piac, főleg a fogyasztás szűkült, általában a GDP is csökkent. Mintánkban Szlovákia a kivétel, ahol az export és az azt segítő beruházások, valamint az ipar gyors bővülése ellentételezni tudta a lakossági fogyasztás – egyébként nem jelentős – mérséklődését.

3. táblázat

A GDP és hatótényezői 2011-ben és 2012-ben
(százalékos növekedési ütemek két év alatt)

GDP és hatótényezői	Egyesült Államok	Japán	Németország	Olaszország	Portugália	Lengyelország	Magyarország	Szlovákia	OECD
GDP	3,34	0,33	2,21	-3,07	-4,81	4,79	-1,41	4,07	2,12
Magánfogyasztás	3,45	2,09	1,50	-5,76	-10,98	2,12	-0,81	-1,29	1,71
Kormányzati fogyasztás	-3,57	3,55	3,04	-0,42	-11,05	-1,03	-2,19	-3,90	-0,40
Beruházás	10,27	6,05	1,70	-10,26	-26,74	2,81	-5,96	7,58	3,34
Export	6,14	-7,80	10,16	4,79	6,36	8,79	2,25	15,63	5,30
Ipari termelés	3,84*	-5,85*	-0,16	-3,15	-8,17	6,61	-0,11	10,85	2,30**
Termelékenység	1,71	8,94	0,19	-3,26	0,39	7,72	-1,72	3,76	(1,50)***

* 2011. II. negyedévtől számított hét negyedév adatai.

** Becsült adat.

*** 2011. évi összesen adat 2010-hez képest.

Megjegyzés. Helytakarékosság céljából egyrészt csak néhány jellemző országot és Magyarországot vontuk be a táblázatba, továbbá bemutatjuk az OECD-országokról összesített – de még nem teljes – számsorokat. Görögország adatai hiányosak, ezért helyette a hasonló gondokkal küzdő Portugália szerepel, s ugyancsak tanulságosak a nehéz helyzetű Olaszország adatai is. A gazdasági növekedést az Egyesült Államok, Németország, Lengyelország, valamint a hazánkkal közvetlenül konkuráló Szlovákia példázza, Japán pedig a régóta tartó stagnálás esete. Másrészt az eredeti tanulmányban a növekedés hatótényezőinek (2011. és 2012. évi) összesen nyolc negyedévi adatai is szerepeltek, ami további következtetésekre adott lehetőséget.

Forrás: Az Eurostat, az Egyesült Államok Munkaerő-statisztikai Hivatala (US Bureau of Labour Statistics) és a Japán Termelékenységi Központ (Japan Productivity Center) adatai, valamint az OECD StatExtracts fő globális mutatói (principal global indicators) alapján saját számítás a negyedév/negyedév-adatokból képzett láncindex alapján.

Érdeemes megvizsgálni a *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) országainak*

összesített számaikat. A most használt internetes adatbázisunkban ezekre vonatkozóan nem teljesek az iparról és a termelékenységről elérhető adatok. *Mindazonáltal bizonyító erejű, hogy a globális GDP kétharmadát előállító OECD-országocsoport egészében a belső és a külső növekedési tényezők egyaránt szerepet játszottak a gazdasági növekedésben.* A 2011 első és 2012 utolsó negyedévéig tartó időszak adatainak összegzésével a bruttó hazai termék az OECD 33 tagországában összesítve nagyon mérsékelten, 2,1 százalékkal nőtt, ebből 2012-ben csak 0,7 százalékkal. A vizsgált két év alatt a növekedés belső gazdasági hatótényezői közül a lakossági fogyasztás 1,7 százalékkal, a beruházások 3,3 százalékkal bővültek, az ipari termelés pedig kb. 2,3 százalékkal. A sokkal kisebb súlyú állami fogyasztás minimálisan, 0,4 százalékkal csökkent. Végül ebben a két évben az OECD-országok exportja összesen 5,3 százalékkal bővült.

Ezek az arányok nagyjából megfelelnek a hosszabb távú, válság előtti trendeknek azzal a kiegészítéssel, hogy akkor még az ütemek gyorsabbak voltak. A legfejlettebb térségekben a lakossági fogyasztás dinamikája általában ötödével elmarad a hazai termék bővülésétől, a beruházások és az ipari termelés azonban gyorsabban emelkedik annál. *A 2011 és 2012 közötti – itt nem közölt – negyedéves adatok ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy a gazdasági növekedés belső tényezői elgyengültek 2012 második negyedévével kezdve: az OECD egészében stagnáltak a beruházások, és csökkent az ipari termelés.* Ezzel veszélybe kerül(t) a gazdasági növekedés, s a recesszió – mint tudjuk – még nagyobb és kiszámíthatatlan szerkezeti és egyensúlyi problémákhoz vezetne. Ezért döntött az amerikai Szövetségi Tartalék Rendszere (Federal Reserve System – FED), a japán és nem különben az Európai Központi Bank az erőteljes monetáris lazítás, gazdaságösztönzés mellett az elmúlt időszakban.⁶

Ami a gazdasági növekedés külső tényezőjét illeti, az export dinamikája, mint jelenleg az OECD-országok összesített adatainál, általában 2-3 szorososan meghaladja a GDP növekedését. Ugyanakkor, mivel az export csak a GDP kevesebb, mint ötödét teszi ki az OECD-országok összességében, a belső piacnak, fogyasztásnak és termelésnek legalább akkora, inkább nagyobb a szerepe a növekedés fenntartásában.

Miközben a fejlett térségek előre menekülnek (igaz elodázva a nagy szerkezeti változásokat), *a kevésbé fejlett országok az (állam)adósságok törlesztése érdeké-*

⁶ A monetáris lazítás nagyságát mutatja a forgalomba kerülő pénz mennyisége. Jelenleg csak részinformációk állnak rendelkezésünkre, de ezek megdöbbentők. A gazdasági expanziót folytató országok központi bankjai meglehetősen gyors ütemben teremtik a pénzt, mely a legjobban az M1 (készpénz + látra szóló betét) mennyiségével jellemezhető. Az Egyesült Államokban az M1 2011 második felében közel 20 százalékkal volt magasabb, mint egy évvel korábban, 2012 végén pedig további 12-13 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit. 2012 végén az M2 (M1 + lekötött betétek) 7 százalékkal szárnyalta túl a megelőző évet, ami szintén többszöröse az inflációnak (<http://www.shadowstats.com/> június 4-ei adatok). Eurostat-adatok alapján az euróövezetben az M1 2012 végén 6,4, 2013 áprilisában már 8,5 százalékkal volt nagyobb, mint egy évvel korábban; ez ugyancsak többszöröse az inflációnak, ráadásul recesszióba került térségről van szó (Eurostat, letöltve: 2013. június 4.).

ben valamilyen hihetetlenül rövid távú szemlélet miatt – pontosabban a hitelezők mindenek feletti érdekérvényesítése folytán – kényszerülnek nemzetközi jövedelembevételük gazdaságtalan növelésére,⁷ a rövid távú törlesztési képességük javítására. Megszorító politikát kell alkalmazniuk akár a belső gazdaságuk fejlesztésének, dinamikájának kárára is.⁸ Az önként vállalt vagy kívülről kényszerített megszorító politika esetén nem egyszerűen a nemzetgazdasági belső és külső mérlegek egyensúlyának javításáról van szó, hiszen például Írország és Spanyolország esetében ezek korábban lényegében megfelelő állapotban voltak. Egyszerűen a spekulációs tőke kihasználja a nehezebb helyzeteket, adott esetben az ingatlanpiaci nehézségeket, a gazdasági részterületek buborékjainak kipukkadását, s az országból jelentős tőkét vonnak ki, keresletük csökkentésével megemelik az állampapírok (refinanszírozási) hozamrátáját, az ország szuverén papírjait leminősítik – és máris megindul a lefelé menő spirál. A nehéz helyzetű országokból fokozott jövedelmkiáramlást erőltetnek, ami a legnagyobb hitelező országok bankjaiba és befektetési alapjaiba áramlik. Működőtőkét vonnak ki, és a külföldi bankok is a centrumuk felé szívják a forrásokat, kevesebbet hiteleznek a periférián. Mindezzel éppen az országok hosszabb távú jövedelemtermelő, finanszírozási és adósságtörlesztési képességét rontják – mint ahogy azt Görögország vagy Portugália példája már világosan bizonyítja.

A világgazdaság egészében „békeidőkben” is jellemző – még a nemzetközi fizetésimérleg-statisztikákban is tetten érhető, pedig azok nem minden tőkekivonási telt tartalmaznak –, hogy a jövedelmek, pénzügyi áramlások nettó összege a legfejlettebb országok felé pozitív. Elsősorban az Egyesült Államok finanszírozta ilyen módon több évtizeden keresztül elégtelen belső megtakarítását, növekedését. Ehhez adódik a jelenlegi válságban az adós és növekedési válságba került félperiféria jövedelmeinek megcsapolása (ami részben a fizetési mérlegekben követhető).⁹ Mindez nem értékelhető másként, mint a válsághátrítás rövid távú érdekekből következő mechanizmusaként, ami azonban összességében növeli a világgazdasági feszültségeket, bizonytalanságokat, és erősíti a recessziós folyamatokat. A kígyó ezzel a saját farkába harap. Ugyanez mondható el az euróövezetről. A hitelező centrum az euróövezetben is a félperiféria törlesztési képességének erőltetésével menti saját bankjait, s eközben a nehéz helyzetű félperiféria országait egyre nehezebb gazdasági helyzetbe kényszeríti.

⁷ Az export növelése érdekében a hazai termékek árát, azaz a hazai munkaerőt leértékelik például a bérek csökkentésével, a hazai valuta árfolyamának alacsonyan tartásával.

⁸ A nemzetközi szakirodalomban is erős a megszorításokat és a kénysértörlesztéseket ellenző közgazdászok, köztük két Nobel-díjas, *Paul Krugman* [2011] és *Joseph E. Stiglitz* [2013] hangja. A témáról lásd még *Blyth* [2013] friss könyvét és például *Stiglitz* [2003], *Went* [2003], *Krugman* [2012] magyarul is megjelent műveit.

⁹ A nyolcvanas évek elejétől elsősorban a szegényebb fejlődő térségek szenvedtek ettől a kényszeres adósságtörlesztéstől, a kamatos kamat folytán egyre csak növekvő adóssághegyektől. Az utóbbi fél évtizedben, a válság kitörése óta, főleg az európai félperiféria nyögi az ilyen tehertételt. Lásd *Artner* [2013].

4. Növekedési kilátások 2013-ban

2012 folyamán *a legfejlettebb országok* növekedésének feltételei az állami erőfeszítések ellenére rosszabbodtak, 2012 második negyedévéől növekedésük fékeződött, összességükben közel stagnáltak három negyedéven át, 2012 végéig. Ezen belül – mint szó volt róla – az Egyesült Államok lassan ugyan, de növekedett, az EU-térség és Japán azonban recesszióval küzdött. *2013. év első negyedévében némileg javult a helyzet*: az OECD National Account Statistics adatain alapuló, előzetes becslés szerint 0,4 százalékkal nőtt az OECD-csoport GDP-je az előző negyedévhez képest, ami éves szintre átszámítva 1,6 százalékos lassú növekedési ütemnek felel meg.

Ehhez azonban a legfontosabb szereplők agresszíven laza, de ellentmondásos következményekkel járó pénzpolitikája kellett. A FED decemberben az ún. QE3 értékpapír-felvásárlási (pénzteremtési) program havi összegét 85 milliárd dollárra növelte. Ennek segítségével az Egyesült Államok 2013 első negyedévében kb. 0,6 százalékkal emelte a GDP-jét az előző negyedévhez képest. Japán új kormánya hatalmas, az amerikaiit mintegy háromszorosan meghaladó lazítási programot hirdetett a folyó év áprilisától. Ennek előzetes beharangozása már az első negyedévben gyengítette a jen árfolyamát, aminek segítségével az export és általában a gazdaság növekedésnek indult (+0,9%). Az Európai Unió és azon belül az euróövezet 2012 folyamán és 2013 első negyedévében (–0,2%) is recesszióval küszködött. Az EKB mindaddig főleg a kamatcsökkentéssel próbálta ösztönözni a gazdaságot (folyó év májusának elején az euró történetében példátlanul alacsonyra, 0,5 százalékra csökkentette az irányadó kamatot, ezzel a versenytársak nullához közeli rátájához közelítette azt). Közvetlen Monetáris Tranzakciók (Outhright Monetary Transactions) programjának keretében már 2012-ben tett lépéseket az euróövezeti országok állampapírjainak felvásárlására, de nem közvetlenül, csak a másodlagos piacon, ezt azonban elvileg korlátlan méretekben teheti. Látható azonban, hogy az eddigi lépések nem elegendők a növekedés beindításához és a megingott helyzetű, eladósodott európai országok konszolidálásához.¹⁰ Új fejlemény, hogy a bank elnöke, *Mario Draghi*, az említett kamatcsökkentéssel egy időben bejelentette: keresik a módját annak, hogy az EKB a bajban lévő tagállamok állampapírjaiból közvetlenül vásárolhasson, ez ugyanis ma még nem lehetséges a hatályos szabályozás szerint. Végül hozzá kell tenni itt is azt az egyáltalán nem mellékes ténytet, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiség mind a három fő erőközpontban gyorsan, az inflációt jóval meghaladó ütemben nő.

Összességében a legfejlettebb centrumok a világgazdaság 2011–2012. évi elbizonytalanodása után újra a keynesi típusú állami gazdaságösztönzés erősítésének út-

¹⁰ Természetesen a legfontosabb probléma nem önmagában az ösztönzés hiánya, hanem az EU versenyképességének erodálódása és az egyensúlyi zavarok sokasága.

jára kényszerültek. A pénzpumpák növekedési hatása azonban gyenge: a tőzsdék, a részvényárak és a legutóbbi hónapokig a nyersanyagárak szárnyaltak, a bankok többsége az olcsó állami pénzek birtokában magas profitokat realizál, a Nemzetközi Fizetések Bankja által kimutatott spekulációs pénzmozgás negyedével nagyobb, mint a 2007–2008-as válság idején volt, a termelés hitelezése azonban továbbra is gyenge. A tökebőség a jelenlegi helyzetben nem oldja meg a szerkezeti problémákat (például hatalmasak a felesleges, kihasználatlan kapacitások), a kereslethiányt, a reálfedezet nélküli pénzügyi luftballon és spekuláció elszívó hatását, sok tekintetben tovább növeli a feszültségeket, például az államadósságok duzzasztásával. Az adósságráta növekedése mellett ezért is kerül napirendre lassan az Egyesült Államokban a QE3 gazdaságösztönző program méretének csökkentése, esetleg kivezetése. Már az ezzel kapcsolatos találgatások is az üzleti bizalom gyengülését hozták, ezért inkább csak elhúzódó, fokozatos visszavonása valószínű.

Az európai integráció fizetési nehézségekkel küzdő, nemzetközi mentőcsomagokra szoruló vagy ehhez közeli helyzetben lévő déli országai továbbra is súlyos recesszióval, W alakú, ugyanakkor elhúzódó válsággal küzdenek, s ebben – mint már többször hangsúlyoztuk – közrejátszik a rövid távú fizetési képesség túlzott erőltetése, a megszorító politika. 2012-ben az Európai Unió 27 tagországa közül 12-ben csökkent a GDP, jórészt a fizetési nehézségekkel küzdőkben. Görögországban 2008 óta, Portugáliában és Spanyolországban egy-egy éves megszakítással 2009 óta, Olaszországban másfél éve tart a visszaesés, de az ország valójában a 2008-as növekedési válság óta csak vergődik. Az exportlehetőségek szűkülése, a megszorítások és belső problémák miatt a *kelet-közép-európai térség* dinamikája is csökkent 2012-ben (Csehország, Magyarország, Szlovénia pedig recesszióba került). Az itt felsorolt déli és keleti peremországok közül csak Magyarországon indult némi növekedés 2013 első negyedévében, a többi országban tovább esett a gazdasági tevékenység.

A korábban igen dinamikus *ázsiai és latin-amerikai félperiféria növekedési üteme* belső egyensúlyhiányok és „buborékosodások” mellett mindenekelőtt a világgazdasági kereslet mérséklődése folytán *csökkent 2012-ben.* A BRICS-országokat (Brazíliát, Oroszországot, Indiát, Kínát és Dél-Afrikát) nézve is megállapítható volt az ütemcsökkenés a korábbi évekhez képest: a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) adatai szerint Brazília esetében 0,9, Indiában 4,0, Kínában 7,8, Oroszországban 3,4, Dél Afrikában 2,5 százalékos volt a növekedés 2012-ben (IMF [2013] 153–155. old.).

Ezzel el is jutottunk a világgazdasági növekedés rövid távú kilátásainak elemzéséhez. A 2. táblázat két prognózist készítő intézmény, az IMF és a londoni Economist Intelligence Unit (EIU) előrejelzéseit tartalmazza. Mindkettő szerint a folyó évben összességében hasonló a világgazdaság növekedési üteme, mint 2012-ben volt. Ez azt jelenti, hogy valutaparitáson összegezve 2013-ban csupán 2,1–2,5 százalékos körüli lesz a globális növekedés, ami jóval elmarad a válság előtti és a 2010. évi

4-5 százalékos ütemtől. Vásárlóerő-paritáson pedig Földünk teljes GDP-je 3,1-3,2 százalékkal emelkedik.¹¹

A két intézmény folyó év áprilisi, illetve májusi prognózisai szerint *2013-ban a fejlett országok növekedési üteme is hasonló lesz, mint az előző évi.* Az IMF áprilisi vásárlóerőparitás-adatai alapján az Egyesült Államokban 1,9, az EU-ban stagnáló, Japánban a tavalyinál kisebb, 1,6 százalékos növekedés várható. Az EIU pár héttel későbbi számai szerint azonban az Egyesült Államok növekedése is inkább minimálisan csökkenő ütemű lesz, az euróövezet növekedési válsága pedig elmélyülhet. A feltörekvő és fejlődő országok e prognózisok szerint 2013-ban vásárlóerő-paritáson 5,3 százalék körüli növekedést produkálnak, ami minimálisan jobb érték, mint az előző évben volt. E nagy csoporton belül azonban jelentős a szórás. Közép- és Kelet-Európa lesz a leglassúbb 2,1 százalékos várható ütemével. A Független Államok Közösségének térsége évi 3,4 százalékkal bővül, ezen belül Oroszország évi 2,8-3,4 százalékkal. Ázsia 7, Kína talán közel 8, India 6 százalékkal szárnyal tovább. Latin-Amerika némileg gyorsul, a folyó évben, 3,5 százalékos (Brazília várhatóan 3 százalékos) bővülést produkál. A Közel-Kelet Észak-Afrikával 3 százalék közeli, Fekete-Afrika 4-5 százalékos ütemben nő.

E számoknál azonban fontosabb a világgazdaság helyzetének tartalmi értékelése.

Az IMF legfrissebb világgazdasági jelentése szerint valamivel javult a világgazdaság helyzete az elmúlt fél év során (*IMF [2013]*). Két akut probléma legalábbis egyelőre megoldódott: megmenekült az euróövezet, és az Egyesült Államok elkerülte a fiskális szakadékot. A globális pénzügyi stabilitás erősödött, de ennek növekedésgeneráló hatása a fejlett országok esetében még nem biztos a magas költségvetési aktivitás (hiány) és az állami adósságráták növekedése ellenére. Elsősorban a felemelkedő és fejlődő országok gazdasági dinamizmusa biztató 2013-ban. *Az IMF négy rizikótényezőt emel ki:* az euróövezet kiigazítási fáradságát; az Egyesült Államokban és Japánban a monetáris lazítás konszolidációs és növekedési stratégiával való párosításának hiányát; a laza monetáris politika esetleges inflációs és buborékosodási következményeit; a felemelkedő országokban a beruházási tevékenység esetleges szűkülését.

Az EIU prognosztikai szolgálata a vezető országok laza gazdaságösztönző monetáris és fiskális politikájára hivatkozva korábban még reménykedve gondolt 2013

¹¹ *A valutaparitációs összegzés esetén* a hivatalos valutaárfolyamokkal számolnak, általában dollárban súlyozva összesítik az egyes országok GDP-jének növekedési ütemét. E módszer eredménye erősen függ a valutaárfolyamok sokszor jelentős ingadozásától. *A vásárlóerő-paritációs módszer* (purchasing power parity – PPP) azt veszi alapul, hogy mennyi árut és szolgáltatást lehet venni a létrehozott jövedelemből. Ez tehát kiiktatja az árfolyamok ingadozásait, egyben korrigálja a félperifériás és elmaradottabb országok valutáinak tendenciális alulértékelttségét (az ún. Balassa–Samuelson-hatást). Ugyanakkor a vásárlóerő-paritációs módszer eredménye függ a (nemzetközileg nem standardizált) számítási módszertől: az árbázistól, az árukosártól, stb. A tapasztalat szerint a PPP-alapú összegzésekből többnyire magasabb GDP-számok és gyorsabb növekedési ütemek adódnak a gyengébben fejlett országokra nézve, mint a másik módszerrel. A 2. táblázatunkban például – érthetően – Fekete-Afrika esetében tér el legjobban a vásárlóerő-paritáson, illetve valutaárfolyamon összesített GDP-növekedési ütem.

második felére és 2014-re, amikor a növekedés jobban beindulhat (EIU [2013]). E tekintetben májustól már nem volt olyan bizakodó, a szinkronizált növekedést már nem tartotta valószínűnek. A bőséges pénzellátás ugyan megszilárdítja a bankszektor helyzetét és lendített a részvényárfolyamokon, de pillanatnyilag még nem hozott gazdasági fellendülést; legfeljebb az Egyesült Államokban vannak ennek jelei, bár Japán is reménykeltő. Ugyanakkor az Európai Unió a világgazdasági növekedés legfontosabb fékje. További figyelmeztető Kína lassulása, Oroszország növekedésének akadozása. A kelet-európai térségben és általában a fejlődő világban a mérsékelt világpiacon kereslet és a külföldi bankok pénzkivonása, gyenge hitelezési gyakorlata fékezi a növekedési lehetőségeket. A gazdasági nehézségek közepette világszerte szaporodnak a nemzetközi politikai konfliktusok.

Nouriel Roubini [2013], a gazdasági jövőelemzéseiről híres tudós legutóbbi nyilvános elemzésében sorra veszi a legfontosabb világgazdasági szereplőket. Az Európai Unióval kapcsolatban ugyan konstatálja az euróövezet viszonylagos stabilizálódását, de azt állítja, hogy az európai periféria (ezt a kifejezést Roubini is használja!) és a centrum korábbi konszenzusa megbomlott. Németország és például Hollandia már nem hajlandó a perifériát úgy finanszírozni, mint korábban, ezt a ciprusi mentőprogram mutatja, ahol a banki betétesekkel is fizettettek. A periféria pedig a jelentős tüntetésekkel, az „establishmentellenes” erők, a szélsőségek erősödésével mutatja meg, hogy elege van a megszorító politikából. Japánban konstatálja a defláció leküzdését, de nem biztos a laza monetáris és fiskális politika hatékonyságában. A fejlett országok közül csak az Egyesült Államok helyzetét tartja igazán biztatónak. A felemelkedő országok nehézségeire hivatkozva a BRICS-országok államkapitalizmusát folytathatatlannak tartja.¹²

A fontosabb prognosztikai intézmények elemzései tehát a követhető, követendő gazdaságpolitika és lehetséges hatásai alapján határozzák meg a növekedési kilátásokat, de azok alapján sem túl optimisták. A megszorító, neoliberális politika erőltetése meggyengült – elsősorban a fejlett országokra vonatkozóan. Ma már többnyire a felemelkedő és fejlődő országoknak is a lakossági fogyasztás óvatos ösztönzését, a lassú pénzmennyiségi és költségvetési expanziót javasolják. Ugyanakkor azonban a hirteltárgyalások mindennapjaiban – a hitelezők érdekeinek megfelelően, súlyosbítva a helyzetet – továbbra is megszorításokat követelnek.

Végül még hangsúlyozni kell, hogy a nemzetközi intézményi prognózisok készítői elemzéseiket nem kötik össze a jelenlegi helyzet kialakulását meghatározó tényezők hosszabb távú elemzésével. A szerkezeti és arányossági feszültségeket, (például a buborékosodást, a pénzügyi luftballon újabb felfúvódását, a felesleges kapacitásokat stb.) és a társadalmi mozgásokat ugyan említik, de azokat nem vizsgálják széles

¹² Ezt a világgazdaság elemzőjeként teljesen alaptalannak tartom. Éppen ellenkezőleg: a fejlesztő állam koncepciója a válság nyomán a reneszánszát éli a nemzetközi szakirodalomban.

összefüggésrendszerben. Jelen cikkünkben a hosszú távon ható tényezőket is figyelembevevő sokdimenziós vizsgálathoz próbáltunk némileg hozzájárulni.

5. Összefoglalás és következtetés

Hosszú táv. A világgazdaság és azon belül a fejlett országok gazdasági növekedésének lassú ütemét sok évtizedes gazdasági folyamatok önmagukban is meghatározzák. E tendencia háttérében a legnagyobb tőkéscsoportok és államok érdeke, a neoliberais gazdaságfilozófia és következményei, a pénzügyi luftballon, az állami jövedelmek relatív apadása, a halmozódó makroegyensúlyi feszültségek, az általános eladósodás, a globális keresletet fékező tényezők és részben a termelés félperifériákra telepítése húzódik meg. A perifériás és félperifériás országok növekedési üteme azonban a kétezres években újra gyorsult, ami részben a nemzetközi munkamegosztás változásaiból, a külföldi beruházásokból és részben a periféria egyes országainak és térségeinek tudatos gazdaságpolitikájából adódott, s amiben közrejátszott a félperifériák válságok időszakában fokozottan felszínre kerülő helyettesítő szerepe is.

Középtáv. A jelenlegi világgazdasági válság elején meghirdetett állami mentőcsomagok ideiglenesen fellendülést okoztak 2010-ben, de elodázták a felesleges tőkék leírását (a hatalmas pénzügyi buborék és a nem kihasznált termelőkapacitások megszüntetését). Nem következett be nagy összeomlás, de a szerkezeti feszültségek – pénzügyi felfuvalkodottság, költségvetési hiányt előidéző modell, állami eladósodás fokozódása stb. – fennmaradtak. Ezek a középtávú folyamatok, strukturális elmevedések növekedési csapdahelyzetet teremtenek. Elodázzák a fellendülést, a növekedési válságot elhúzódóvá teszik, sőt, növelik a globális gazdaság törekenységét, egy újabb általános mélyhullám lehetőségét. Elsősorban ezért csökkent a centrumországok növekedési üteme 2011-ben és 2012 első felében, ezért jutott immár növekedési válságba az Európai Unió.

Rövid táv. Az állami gazdaságpolitikák rövid távú hatásai és különbségei a növekedést befolyásoló hatótényezők alakulásában érhetők tetten (ezeket csak a fejlettebb világra rendelkezésre álló adatok alapján tárgyaltuk). Az elmúlt kétéves időszak adatainak vizsgálata azt mutatja, hogy a legtökeerősebb és egyben hitelező országokban összességében anticiklikus gazdaságpolitikát folytattak, s ugyanakkor némileg fokozódó jövedelemátcsoportosítás valósult meg a félperifériás országokból. Ezzel a politikával, az állami mentő- és gazdaságösztönző csomagokkal, a monetáris lazítással, a kedvezőtlen világgazdasági körülmények és bizonyos egyensúlyi nehézségeik ellenére, a fejlett országok 2012 közepéig még fenn tudták tartani gazdasági növekedésüket, de nem tudták megakadályozni a lassulást. Ezért most újra a laza (ösztönző) monetáris politika eszkö-

zével élnek, de ennek növekedésgeneráló hatása a mai helyzetben kicsi. Az euróövezeti periféria a megszorítások nyomán súlyos válsággal küzd. A BRICS-országok növekedése is csökkenőben van elsősorban a világgazdasági kereslet mérséklődése folytán.

A kapitalista gazdaság viszonylagos egyensúlyának feltétele a növekedés, legyen szó akár a legfejlettebb, akár a legelmaradottabb országokról.¹³ Növekedés híján, főleg a recesszió időszakában a költségvetési, nemzetközi fizetési, eladósodási problémák hatványozottan jelentkeznek. A világgazdaság jelenlegi helyzetében azonban nem látszik lehetségesnek a növekedési „békekorszak” visszatérte, részben éppen azért, mert az aránytalanságok már olyan nagyok, hogy az adott működési mód keretei között nem kezelhetők, nem oldhatók a szükséges mértékben. A reálgazdasági növekedés motorjának fűtőanyagai elcsorognak, a hipertrófiás pénzügyi szféra elvonja őket. A növekedés feltételei sem a neoliberais megszorításokkal, sem a masszív állami programokkal nem javíthatók hosszú távon, mert a mai játékszabályok mellett mindkét gazdaságpolitika így vagy úgy növeli a feszültségeket (például az állami adósságszintet). Az IMF legújabb világgazdasági elemzésének bizonytalan gazdaságpolitikai ajánlásai vagy az IMF (ma inkább óvatosan keynesiánus) és Németország (inkább neoliberais) gazdaságpolitikai véleménykülönbsége az elmélet elgyengüléséről árulkodik. A kapitalizmus jelenlegi modelljének növekedési tartalékai tehát kimerültek, alapvető változásnak kell következnie. (Lásd erről még *Simai* [2012].) Még jó, ha ezt a változást nem egy 1929–1933-as válsághoz hasonló nagy összeomlás kényszeríti ki.

Irodalom

- ARTNER A. [2010]: *Válságban a (bér)munka – A munkaerőpiac helyzete és perspektívái a mai világgazdaságban*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest.
http://real.mtak.hu/3781/1/V%C3%A1ls%C3%A1gban_a_%28b%C3%A9r%29munka.pdf
- ARTNER A. [2013]: *Válságtól válságig – a globális tőkerendszer mechanizmusai*. Műhelytanulmányok No. 99. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet. Budapest.
- BLYTH, M. [2013]: *Austerity. The History of a Dangerous Idea*. Oxford University Press. Oxford.
- THE ECONOMIST [2013]: 8 June. Economic and Financial Indicators. Output, Prices and Jobs.
<http://www.economist.com/news/economic-and-financial-indicators/21579034-output-prices-and-jobs>
- EIU (ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT) [2013]: *Global Outlook Summary*. Global Forecasting Service, Economic Intelligence Unit. 13 May. London. <http://gfs.eiu.com/PastReports.aspx>

¹³ Ez még akkor is így van, ha elméletben tudjuk, hogy a hagyományos értelemben vett gazdasági növekedés kimeríti Földünk eltartóképességét. Ezért olyan zöld és egyenlősítő szociális modellre van szükség, amely osztársadalmi érdekeket előtérbe helyezve, elsősorban az osztársadalmi munkaidőalap tudatosabb elosztása útján lényegesen csökkenti a pazarlást (például a profitérdek miatt hajtott minőségrontást, az alkatrészcsere lehetetlenségét), és egyben oldja a keresleti korlátot.

- FARKAS P. [2009]: A világgazdasági növekedés középtávú scenáriói a válságos évekre. In: *Farkas P. (szerk.): A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok. I. Kötet. Világgazdasági súlyponteltolódások.* MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest. 34–59. old.
- FARKAS P. [2012a]: A világgazdasági növekedés tendenciái és hatótényezői 2012 közepén. In: *Farkas P. – Meisel S. – Novák T. (szerk.): A változó világgazdaság – útkeresések, tapasztalatok és kilátások. I. kötet: Globális kérdések.* MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézete. Budapest. 32–56. old.
- FARKAS P. [2012b]: A világgazdasági válság elhúzódásának mélyebb okairól. A pénzügyi egyensúlytalanságok és a modell. In: *Farkas P. – Meisel S. – Weiner Cs. (szerk.): Elveszett illúziók. A világgazdaság tartós válságáról.* Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézete. Budapest. 26–48. old.
- IMF (INTERNATIONAL MONETARY FUND) [2013]: *World Economic Outlook.* New York, Washington, D.C. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/text.pdf>
- KRUGMAN, P. [2012]: *Elég legyen a válságból! Most!* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KRUGMAN, P. [2011]: When Austerity Fails. *The New York Times.* 22 May. http://www.nytimes.com/2011/05/23/opinion/23krugman.html?_r=0
- ROUBINI, N. [2013]: The Global Economy on the Fly. *Economonitor.* 1 April. <http://www.economonitor.com/nouriel/2013/04/01/the-global-economy-on-the-fly/>
- SIMAI M. [2012]: Davos 2012: várakozások, kilátások, és következtetések. In: *Farkas P. – Meisel S. – Weiner Cs. (szerk.): Elveszett illúziók. A világgazdaság tartós válságáról.* Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézete. Budapest. 11–25. old.
- STIGLITZ, J. E. [2013]: Stiglitz Says European Austerity Plans are a 'Suicide' Pact. *The Telegraph.* 9 June. <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/9019819/Stiglitz-says-European-austerity-plans-are-a-suicide-pact.html>
- STIGLITZ, J. E. [2003]: *A globalizáció és visszasságai.* Napvilág Kiadó. Budapest.
- UNCTAD (UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT) [2010]: *Handbook of Statistics 2009.* New York, Geneva.
- WENT, R. [2003]: *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok.* Perfekt. Budapest.

Summary

The growth of world economy has been slowing from the 1960s, decade by decade. However the growth rate of peripheral and semi peripheral countries has been increased again in the 2000s. The study is, among others, about the reasons of these tendencies of many decades. The state bail-out measures resulted in temporary recovery in 2010, but writing-off of unnecessary capital was postponed (termination of huge financial bubble and non-used productive capacity). It caused pitfall situation, made growth dragging (depression) and global economy fragile. The short-term study introduces the effect of economic policies. The examination of data from the past two years shows, those lender countries with strong capital base, followed anti-cyclical policy but the prosperity, is still losing. At the same time for example semi peripheral countries were forced to follow austerity policy. It caused the decreasing or stagnation of GDP in most cases, even if export was dynamic. Finally the study deals with the perspectives of world economy in 2013, on the basis of international institutions' forecasts.

Az egyéni vállalkozók hozzáadott értékének számítása

Ritzlné Kazimir Ildikó,
a Központi Statisztikai Hivatal
vezető tanácsosa
E-mail: Ildiko.Ritzlne@ksh.hu

A tanulmány célja, hogy bemutassa az egyéni vállalkozók által létrehozott hozzáadott érték számításának új módszertanát, amely a nemzeti számlákban 2011-ben került bevezetésre. Az új eljárás kifejlesztését szükségessé tette, hogy a korábbiak szerint becslést tartalmazó adatok nem illeszkedtek az input-output táblák rendszerébe. Az egyéni vállalkozók tevékenysége jelentős tényező, ezért fontos, hogy ezekről minél részletesebb adatok álljanak rendelkezésünkre. A becslési eljárás külön veszi számításba az adminisztratív adatok alapján kiszámított hozzáadott értéket, a nem megfigyelt gazdaság teljesítményére pedig az Eurostat ajánlásának megfelelően, a tevékenység jellege szerinti kategóriák alapján készít becslést. A modell eredményeként 2011-ben a kiszámított bruttó hozzáadott érték mintegy 32 százaléka származik adminisztratív adatforrásokból, az egyéni vállalkozók teljesítményének 68 százaléka pedig a nem megfigyelt gazdaság körébe tartozik.

TÁRGYSZÓ:
Egyéni vállalkozók.
Hozzáadott érték.
Nem megfigyelt gazdaság.

A tanulmány az egyéni vállalkozói nyilvántartásban szereplő egyéni vállalkozók bruttó hozzáadott érték számításának új módszertanát mutatja be. Az új eljárás kialakításának célja olyan számítás kidolgozása, amely az egyéni vállalkozók teljesítményéről pontosabb képet nyújt, a rendelkezésre álló információk és adatbázisok széleskörű felhasználására épít, továbbá a módszer megfelel az EU követelményeinek.

Az új számítási eljárás felhasználja a vállalkozók adminisztratív adatait, és a nem megfigyelt gazdaság egyes kategóriáira külön becslést készít az Eurostat (2005) ajánlásának megfelelően.

A becslési eljárást 2011-ben vezettük be, segítségével az egyéni vállalkozók teljesítményét 2006-tól kezdődően számítottuk ki egyedi szinten, az eredményeket visszavezettük 1995-ig, a visszavezetés a 2005–2003 közötti évekre szakágazati, az 1995–2002 közötti periódusra ágazati szinten történt. Az új eljárást az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (UNECE) Európai statisztikusok konferenciáján, a nemzeti számlák szakértőinek szekciójában, 2012-ben mutattuk be (*KSH* [2012]). A cikk ezt a módszertant ismerteti, és a számítások 2011. évre vonatkozó előzetes eredményeit tartalmazza.¹

A számítási eljárás kialakításánál a nem megfigyelt gazdaság becslése komoly kihívást jelentett. Ezért a tanulmány elsőként a fogalmakat és a fontosabb becslési lehetőségeket ismerteti. A következő fejezet az egyéni vállalkozók adatforrásainak hazai jellemzőit foglalja össze. Ezt követően az eddig használt becslési módszertant ismertetjük. Végül az új módszertan leírása következik, amely először az adminisztratív adatokból számított hozzáadott érték meghatározását, majd az egyéni vállalkozók nem megfigyelt teljesítményének számítását ismerteti a nem megfigyelt gazdaság kategóriái szerint.

1. A nem megfigyelt gazdaság fogalma és becslésének lehetőségei

A nem megfigyelt gazdaság definiálása nehéz feladat, mert nagyon sokféle tevékenységet foglal magába. Ráadásul sokféle megnevezése van, ezeket sokszor a nem megfigyelt gazdaság szinonimájaként is használják, bár jelentésük általában nem teljesen ugyanazt fedi, illetve nem pontosan definiált.

¹ A 2011. évi végleges eredmények publikálására 2013 szeptemberében kerül sor. Az előzetes és végleges eredmények eltérhetnek egymástól.

Jelen tanulmányban a nem megfigyelt gazdaság körébe tartozónak tekintjük azokat a tevékenységeket, amelyek statisztikai értelemben termelésnek tekinthetők, vagyis olyan tevékenységek, amelyek javak és szolgáltatások előállítása céljából inputokat használnak fel valamely intézményi egység felelőssége és felügyelete mellett (KSH [2002] 3.07–3.09). A számszerűsítéshez nem állnak rendelkezésre adminisztratív adatok adóbevallásokból vagy felmérésekből. A tevékenységeket a hiány okainak kiderítésével lehet kategóriákba sorolni.

Az Eurostat a nem megfigyelt gazdaság elszámolásához egységes táblarendszert dolgozott ki, annak érdekében, hogy a nem megfigyelt gazdaság teljesítményére vonatkozó adatok illeszkedjenek a nemzeti számlák rendszerébe, illetve az adatok nemzetközi összehasonlíthatósága biztosított legyen. Az Eurostat a nem megfigyelt gazdaság körébe tartozó tevékenységeket hét kategóriába sorolja a termelő regisztráltsága, a tevékenység illegalitása, az adatok rendelkezésre állása, illetve a termelés jellege szerint, ezeket N1–N7 jelöléssel nevezte el (Eurostat [2005]).

Az egyéni vállalkozók nem megfigyelt tevékenysége ezek közül három, az N5, N6 és N7 kategóriába sorolható. Az N5 csoportba tartoznak a regisztrált egyéni vállalkozók, akiknek hiányoznak azok az adminisztratív adatai, amelyekből a hozzáadott érték kiszámítható lenne. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nem adnak be adóbevallást. A regisztrált vállalkozások közül azok, amelyeknek rendelkezésre állnak a megfelelő adminisztratív adatai, de feltételezhető, hogy az adófizetés elkerülése céljából eltitkolják a termelésből származó jövedelmük egy részét, az N6 csoportot alkotják. Ez a tevékenység tartozik a rejtett gazdaság körébe. Az N7 csoportba tartozók esetében nincs olyan rendszeres adatszolgáltatási kötelezettség, amelyből megbecsülhető lenne a vállalkozás termelése és hozzáadott értéke.

A nem megfigyelt gazdaság részletes, kategóriák szerinti ismerete számos fontos információt és elemzési lehetőséget eredményez. A becslési eljárást a kategóriák jellemzőinek figyelembe vételével célszerű kialakítani. Ebben segítséget nyújt az OECD által kiadott kézikönyv (OECD [2002]), illetve a már említett Eurostat-ajánlás [2005] is, amely a módszertani ajánlásokat a nem megfigyelt gazdaság kategóriái szerint is csoportosítja. Az 1. táblázat az egyéni vállalkozókat érintő nem megfigyelt gazdaság három kategóriájának becslésére ajánlott lehetőségeket tartalmazza.

Az ajánlott becslési eljárások közül a munkainput-módszer kiemelten fontos. Az összehasonlítás első lépése, hogy a GDP szintjéhez viszonyítva kell megbecsülni a munkaerő-keresletet a gazdálkodó szervezetek által jelentett munkaerőköltség-felvétel eredménye alapján. A kínálati oldalt a háztartások munkapiaci jellemzőit feltáró munkaerő-felmérés mutatja. A keresleti és a kínálati oldal összehasonlítása akkor lehetséges, ha a munkainput standardizált, azonos munkaegységre (például teljes munkaidős egyenértékes létszámmra) van átszámítva. A becslések összehasonlításával a nem megfigyelt gazdaság munkaerő-felhasználására vonhatunk le következtetése-

ket. Amennyiben a munkakínálat valamely ágazat esetében nagyobb a kereslethez képest, az nem megfigyelt termelésre utal.

1. táblázat

Ajánlások az egyéni vállalkozókat érintő nem megfigyelt gazdaság kategóriáinak becslési lehetőségeire

Javasolt becslési eljárás	Regisztrált, de a vállalkozási tevékenységről adóbevallást nem készítő vállalkozók (N5)	Adminisztratív adatok szándékos torzítása (N6)	Megfelelő adat-szolgáltatási kötelezettség hiánya (N7)
Munkainput-módszer	x	x	
Forrás-felhasználás alapú becslés		x	
Ár-mennyiség módszer			x
Árrés-megközelítés			x
Adóellenőrzés adatok felhasználása	x	x	x
Elméleti és tényleges áfa összehasonlítása		x	
Egyedi, illetve rendszeres adatgyűjtések		x	x
Szakértői becslés	x	x	x

Forrás: Eurostat [2005] 25. old.

A forrás-felhasználás alapú becslés a forrás-felhasználás táblák segítségével fed fel az egyes termékek vagy tevékenységek esetében a termelési oldal hiányosságai-ból eredő egyensúlytalanságokat. A keresztellenőrzések és -egyeztetések javíthatják a becslések hitelességét, következetességét és teljességét egyaránt, ugyanakkor a benchmark táblákban lévő koefficiensek segítségével a becslések időben továbbvezethetők (*OECD [2002] 84. old.*).

Az ajánlott becslési lehetőségek között meg kell említeni az adóellenőrzések eredményeinek felhasználását is. Az ilyen minták nehezen használhatók fel, mert az adóhatóságok saját algoritmus szerint választják ki az ellenőrzött vállalkozókat. Ezért a minta nem tekinthető véletlen mintavételnek, és az adóelkerülők becslésére a logisztikus regresszió nem használható. Ráadásul bonyolítja a helyzetet, hogy az adóbevallási kategóriák nem biztos, hogy megegyeznek az ESA definícióival, illetve az ellenőrök nem feltétlenül fedik fel az összes nem megfigyelt tevékenységet. Mindezek a nehézségek azonban nem zárják ki az adóellenőrzés-minták felhasználását. Például Franciaországban a hozzáadott érték és kibocsátás koefficienseket becslük áfa ellenőrzés eredmények segítségével (*OECD [2002]*).

Egyéb összehasonlítások alapján is következtethetünk a nem megfigyelt gazdaság szintjére. Például a nemzeti számlákban a szokásos adatforrásokból számított tranz-

akciók után kiszámíthatjuk az ún. teoretikus áfát, amely, ha alacsonyabb, mint az adóhatóság által ténylegesen beszedett áfa, az nem megfigyelt tevékenységekre utalhat. Ugyanez a helyzet a teoretikus személyi jövedelemadó- és a tényleges jövedelemadó-bevétel összehasonlításával.

A nem megfigyelt gazdaságban való részvételre speciális felmérések segítségével is készíthetünk becslést. A Központi Statisztikai Hivatal 1997-ben végzett ilyen jellegű felmérést, amelynek eredményeit a nemzeti számlák összeállítása során is felhasználták (KSH [1999]). A 2000-es évek elején az ECOSTAT a nem megfigyelt gazdaságban részt vevők attitűdjeit térképezte fel vállalati és háztartási mintán, kérdőíves felméréssel (Belyó [2008]). Mindemellett természetesen más, egyéb célra szervezett felmérések eredményeit összehasonlítva is levonhatunk következtetéseket a nem megfigyelt gazdaság szintjére vonatkozóan. Az ajánlott felmérések közé tartozik a háztartásiköltség-felmérés, a háztartások időmérleg-vizsgálatának eredményei, ill. a már említett munkaerő-felmérés is.

Végül, ha nem állnak rendelkezésre adatforrások, szakértők becslésére alapozva is meghatározható a nem megfigyelt tevékenységek szintje, természetesen ekkor dokumentálni kell, milyen szakértők megkérdezésével, milyen vélemények, nézőpontok alapján alakult ki a becslés.

2. Adatforrások az egyéni vállalkozások teljesítményének számbavételére

Az egyéni vállalkozók a nemzeti számlákon belül a háztartási szektor részét képezik, hiszen az egyéni vállalkozók többsége olyan nem jogi személyiségű kisvállalkozást működtet, amely a háztartástól nem vagy csak nehezen különíthető el.² Az egyéni vállalkozás a legegyszerűbben, előírt kezdőtőke nélkül alakítható vállalkozási forma Magyarországon, ugyanakkor a vállalkozó teljes vagyonával felel a vállalkozása kötelezettségeiért.

Az egyéni vállalkozók hozzáadott értékének számításánál felmerülő problémákat egyrészt az adózási lehetőségek sokszínűsége, következésképpen a nem egységes és nem elégséges adminisztratív adatforrások okozzák. Másrészt a rendelkezésre álló adatok is torzítottak lehetnek a rejtett gazdaságban való érdekeltség miatt.

A felhasználható adminisztratív adatokat túlnyomó részben az adóbevallásokból származó információk jelentik. Ezek az adatok azonban nem egyformán részlete-

² A háztartási szektor az egyéni vállalkozók gazdasági teljesítményén kívül tartalmazza a saját fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékeket, a borralalót, a hálapénzt, az illegális tevékenységek, drogkereskedelem és prostitúció hozzáadott értékét, illetve a tulajdonos által lakott lakásszolgáltatás értékét is.

sek, mert az egyéni vállalkozók működésük ideje és bevételük alapján többféle adózási lehetőség közül választhatnak, és így eltérő adattartalmú adóbevallást nyújthatnak be.

Magyarországon az egyéni vállalkozók jövedelmüket 2011-ben a személyi jövedelemadó (szja) vagy az egyszerűsített vállalkozási adó (eva) adónemben vallhatták be. Mindemellett a vállalkozók egy része – a bevételének nagyságától függően – áfaalannyá is válik.

Az adóbevallások közül a legegyszerűbb, legkevesebb információt tartalmazó adatforrás az eva. Ezt az adózási formát a legalább harmadik éve működő – 2011-ben éves szinten 25 millió forintnál kevesebb bevételt realizáló – vállalkozók választhatják. Az adó 2011-ben bevételük 30 százalékát tette ki, költségeikről nem kell nyilatkozniuk (2002. évi XLVIII. törvény).

Személyijövedelemadó-bevallást kell beadniuk azoknak, akik nem élhetnek az eva nyújtotta lehetőséggel, a költségek részletezése szempontjából ez esetben is két lehetőség áll rendelkezésre. Az egyszerűbb, a bevételi korláthoz kötött átalányadózás esetén a költségekről nem kell nyilatkozni a vállalkozónak, hanem a törvényben meghatározott költséghányad alapján határozhatja meg vállalkozói jövedelmét. A bevételi határ és költséghányad a foglalkozási módtól és tevékenység jellegétől függ (szja-törvény, 52. §).

Akik nem jogosultak az átalányadózásra, vagy nem kívánják azt igénybe venni, azoknak személyijövedelemadó-bevallásukban tételesen – meglehetősen leegyszerűsítve – nyilatkozniuk kell költségszerkezetükről. A személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó egyéni vállalkozók bevételeik és költségeik különbségeként meghatározott vállalkozói jövedelmük után fizetik meg a vállalkozói személyi jövedelemadót.³

Amennyiben az egyéni vállalkozó termékértékesítésből származó bevétele meghaladja az ötmillió forintot, áfaalannyá válik (áfa-törvény, XIII. fejezet). Az áfa mértéke a vizsgált 2011. évben a tárgyi adómentesség mellett 5, 18 és 25 százalék volt a termék jellegétől függően. Az áfaalanyok szja-bevallása tételes költségelszámolást tartalmaz. Az egyéni vállalkozók adónemenkénti és ágazatcsoportonkénti megoszlását a 2. táblázat tartalmazza.

Az adóbevallások heterogenitása miatt az egyéni vállalkozókra nem célszerű egységes számítási eljárást alkalmazni, hiszen ekkor a szűkebb adattartalmú vállalkozókhoz kellene igazítani a módszertant, ami lényeges információvesztést okozhat. Érdemes tehát kihasználni a részletesen rendelkezésünkre álló adatokat, és ezek segítségével akár azon vállalkozások teljesítményére is levonhatunk következtetéseket, amelyek nem szolgáltatnak kellő részletezettségű adatokat. A módszertan kialakítá-

³ 2011-ben az egyéni vállalkozók személyijövedelemadó-kötelezettsége 500 millió forint vállalkozói jövedelemig 10 százalék és az 500 millió forint fölötti rész 19 százaléka.

sánál a vállalkozókat a rendelkezésre álló adataik alapján csoportokba soroltuk. Ennek összetételét, valamint a KSH Gazdasági Szervezetek Regisztere szerint működő, azonban semmilyen adóbevallást nem készítő egyéni vállalkozókat (ezek az összes egyéni vállalkozó mintegy 14 százalékát teszik ki) mutatja az 2. táblázat.⁴ Az egyéni vállalkozók 23 százaléka áfaalany, a legrészletesebb adminisztratív adatforrás esetükben áll rendelkezésre. A vállalkozók 63 százaléka nem áfaalany, de valamilyen (szja vagy eva) adóbevallást benyújt. Azonban adatforrásaik tartalma eltérően részletezett, és az adatok a vizsgálatok szerint kevésbé megbízhatók, mint az áfaalany vállalkozóké.

2. táblázat

Az egyéni vállalkozók száma 2011-ben
(fő)

Ágazatcsoport	A vállalkozási tevékenységről külön adóbevallást készítő vállalkozások				Regisztrált, de a vállalkozási tevékenységről adóbevallást nem készítő vállalkozók	Összesen
	Tételes költségelszámolásúak		Átalányadózók	Evaalanyok		
	Áfaalanyok	Nem áfaalanyok				
Mezőgazdaság	10 726	3 970	162	202	1 206	16 266
Ipar	9 561	9 717	1 093	2 013	2 783	25 167
Építőipar	12 011	17 342	4 520	1 837	5 923	41 633
Kiskereskedelem	24 742	24 280	1 156	925	9 346	60 449
Szállítás	7 415	4 685	5 223	362	1 854	19 539
Szolgáltatások kiskereskedelem és szállítás nélkül	33 276	143 903	13 110	29 025	38 754	258 068
<i>Összesen</i>	<i>97 731</i>	<i>203 897</i>	<i>25 264</i>	<i>34 364</i>	<i>59 866</i>	<i>421 122</i>

Forrás: KSH adóbevallás-állományok és a Gazdasági Szervezetek Regisztere.

Az adóbevallások eltérő részletezettsége mellett további probléma, hogy az egyéni vállalkozók körében közismerten elterjedtek a rejtett tevékenységek. Egyrészt a számla nélküli értékesítés esetén aluljelenthetik a bevételüket, másrészt gyakori, hogy a költségeiket a valóságosnál magasabb szinten számolják el. Ezért az adóbevallásokból kiszámított hozzáadott érték alacsonyabb a ténylegesnél. A költségek túlszámlázása annál is könnyebben megtehető, mivel az egyéni vállalkozók esetében

⁴ Azt az egyéni vállalkozót tekintjük működőnek, aki regisztrált, de a vonatkozó évből nem kérte tevékenysége megszüntetését vagy szüneteltetését.

a háztartás és a vállalkozás nehezen választható szét, háztartásuk kiadásai és vállalkozásuk költségei között sokszor nehéz különbséget tenni. A nem legális foglalkoztatás is problémát jelent, ami együtt járhat a vállalkozás bejelentett bevételeinek és sok esetben a költségszerkezetének a torzításával is (az alkalmazottak bére a dologi kiadások között kerül kimutatásra).

Sokszor a vállalkozás alkalmazotti viszonyt leplez, ekkor a „vállalkozónak” elvileg jelentéktelenek a költségei, a vállalkozóvá válás csak az adó és járulék csökkentésének eszköze. Továbbá hazai sajátosság az is, hogy valamely vállalkozó eva és nem eva-alanyként, tételes költség elszámolású vállalkozást is működtet párhuzamosan. A költségek és bevételek átcsoportosításával tovább csökkenthető az adó.

Az adóhatóságnak nehéz dolga van, ha ezeket a jelenségeket fel kívánja tární, hiszen számos közülük nem ütközik a hatályos törvényekbe, és amely nem legális, az is nehezen tetten érhető. Azonban, mint ahogy a Nemzeti Adó és Vámhivatal (NAV) az Ellenőrzési és végrehajtási stratégiájában (2003) megfogalmazta, az adóellenőrzések folyamán a valós forgalom és költségszint meghatározásához becsléseket is alkalmaznak, illetve a próbavásárláskor számla nélkül értékesítők automatikusan adóellenőrzésre számíthatnak. Ezért állíthatjuk, hogy az adóellenőrzés eredményeit felhasználó, újonnan kifejlesztett módszer egyaránt alkalmas a számla nélküli értékesítés és a költségszintek túljelentése miatt eltitkolt hozzáadott érték becslésére.

3. Az eddigi gyakorlat

Az egyéni vállalkozók valós teljesítményéről nehezen szerezhetők információk, az adóbevallásukból számított hozzáadott értékük annyira alacsony, hogy megkérdőjelezi az üzletmenet folytatásának racionalitását. Ugyanakkor tevékenységük sokszínűsége megnehezíti a nem megfigyelt gazdasági aktivitás becslését. Ezért a korábbi évek gyakorlatának megfelelő számítási eljárás az egyéni vállalkozók nem megbízható adminisztratív adatai helyett más, hitelesebbnek tekinthető adatforrásokra épít, és számos feltételezéssel él. A szakágazati és megyei bontásban készülő számítás vezérgondolata az, hogy az egyéni vállalkozók bizonyos munkainputra jutó, elvárt hozzáadott értéket termelnek, hozzáadott értékük pedig a munkainput és az elvárt fajlagos hozzáadott értéknek a szorzataként áll elő.

A munkainput az egyéni vállalkozók alkalmazottaik és segítő családtagjaik számát jelenti. A feltételezés szerint az egyéni vállalkozók, mint munkaadók is részt vesznek a nem megfigyelt gazdaságban. Emiatt a foglalkoztatottak számát nem az adminisztratív adataikból, hanem a munkaerő-felmérés adatainak figyelembevételé-

vel határozta meg a becslés. Azonban az egyéni vállalkozók foglalkoztatottainak a száma ágazonként kevésbé megbízható a munkaerő-felmérésben, ezért csak a nemzetgazdasági összesen adatot vettük figyelembe, amelyet az egyéni vállalkozók arányában osztottunk fel szakágazatokra és megyékre.

A számítások másik pilléréként a munkainputra jutó elvárt hozzáadott értéket és ehhez kapcsolódóan a folyó termelőfelhasználás és kibocsátás arányt határozza meg az eljárás. Feltételezés szerint a gazdálkodási forma az adóbevallások hitelességét is befolyásolja, a társaságként működő vállalkozások adminisztratív adatai hitelesebbnek tekinthetők. Ezért a becslés a legfeljebb tíz főt foglalkoztató társaságok teljesítménymutatóira épül. A számítás ezeknek a társaságoknak az átlagos, egy főre jutó hozzáadott értékadatát, illetve a folyó termelőfelhasználás és kibocsátás arányát megyei és szakágazatos bontásban használja fel, mint elvárt hozammutatót (*KSH* [2011] 82–86. old.).

Ez a módszertan jól áttekinthető, egyszerű számítási eljárás. Azonban alkalmazása során számos probléma merült fel. A módszer nem veszi figyelembe, hogy a gazdálkodási forma megválasztása a vállalkozók tudatos döntése, amely során a felelősséget, a vállalkozás tőkeigényét mérlegelik. Emiatt valószínűsíthető, hogy a kis társaságok teljesen más folyó termelőfelhasználás és kibocsátás arány mellett működnek, más a hatékonyságuk, mint az egyéni vállalkozóknak. A kis társaságok kibocsátás/folyó termelőfelhasználás arányának használata torz eredményre vezetett, amelyre a becslési eredményeknek az input-output táblákba illesztésénél derült fény.

Mindemellett természetesen a vállalkozó személyiségétől is függ a gazdálkodási forma, hiszen van, aki szeret mindent egy kézben tartani, lehetséges, hogy számára a társasági forma nem bír kellő vonzeróval. Ez lehet az oka annak, hogy jelentős méretű, néhány száz alkalmazottal működő vállalatok egyéni vállalkozás formájában működnek, ilyen esetek leginkább az iparban fordulnak elő. Az olyan ágazatoknál, ahol a kis társaságoknál jelentősen nagyobb vállalkozások is működnek, a munkainputra jutó hozzáadott érték a nagyobb tőkebefektetés miatt magasabb, mint amit a becslés feltételez. Ezért a becslés túlságosan alacsony, az adminisztratív hozzáadott értéknél kisebb hozzáadott értéket eredményez.

A munkainput meghatározásánál a számítás azt feltételezte, hogy minden egyéni vállalkozónak átlagosan ugyanannyi alkalmazottja van, függetlenül a tevékenységtől és a megyétől. A valóságban nem ennyire egységes a kép. A számítás némelyik szolgáltató ágazatnál ennek köszönhetően irreálisan magas hozzáadott értéket becsült, ahogy az input-output táblák összeállításánál kiderült.

Végül az eredmények értelmezhetősége szempontjából további problémát jelentett, hogy a módszer sajátosságai miatt nem, vagy csak nehezen határozható meg az egyéni vállalkozók nem megfigyelt gazdaság körébe tartozó tevékenységének szintje.

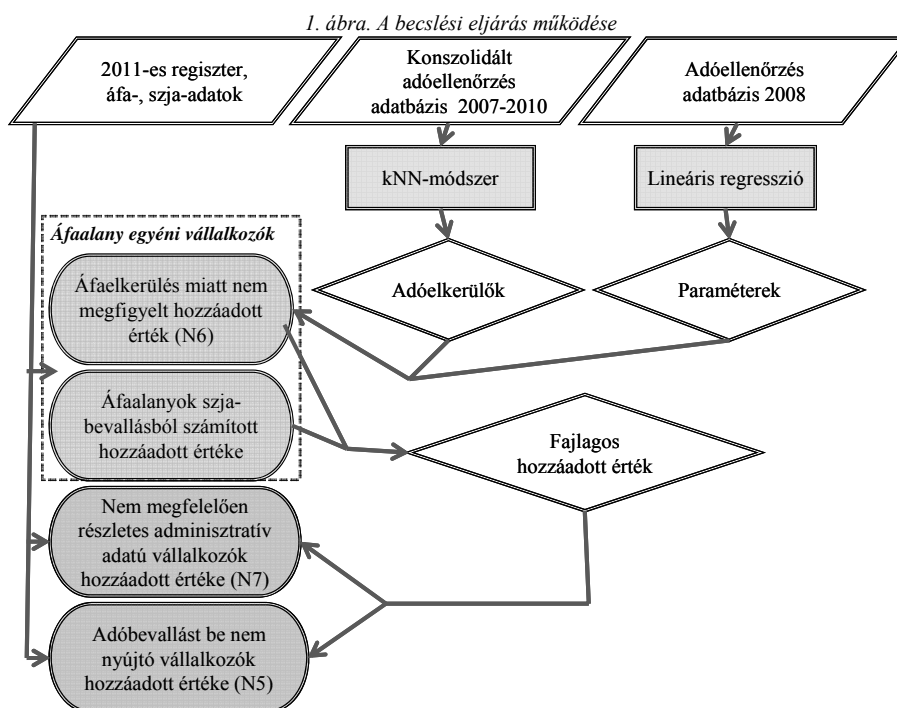
4. Az új modell működése

Az új módszertan kialakítása során igényként fogalmazódott meg hogy

- az adatok továbbra is kellő részletezettséggel (megyei és szakágazatos bontás) álljanak elő,
- az eredményekből a nem megfigyelt gazdaságba tartozó teljesítmény egyértelműen meghatározható legyen,
- jobban illeszkedjenek az eredmények a forrás-felhasználás táblarendszerbe.

Ugyanakkor, mivel a számításokat éves rendszerességgel végre kell hajtani, viszonylag egyszerű és legalább részben automatizálható számítási eljárás kidolgozása volt a cél.

Az új becslési eljárás egyedi adatokra épül, így az egyéni vállalkozók hozzáadott értéke, kibocsátása és folyó termelőfelhasználása a nem megfigyelt gazdaság kategóriák szerint és az adminisztratív adatforrások alapján is teljes részletességgel kimutatható szakágazati és területi bontásban.

A számítási eljárás az egyéni vállalkozók kategorizálására épül (lásd a 2. táblázatot) és az egyéni vállalkozók csoportjaira külön készül. A számítási eljárás leegyszerűsített működése az 1. ábrán látható.

Első lépésként az áfaalany egyéni vállalkozók bruttó hozzáadott értéke kerül kiszámításra. Ezt az értéket egyrészt az szja-bevallás adataiból számítjuk ki, másrészt az áfa-elkerülés miatt nem megfigyelt bruttó hozzáadott értéket becsüljük az áfaellenőrzés eredményekre épülő modell segítségével. A modell külön becsüli az áfát elkerülő vállalkozók halmazát a kNN-módszer (k legközelebbi szomszéd) segítségével, míg a be nem fizetett áfát lineáris regresszióval számítja ki. Az átlagos nettó befizetett áfakulcs felhasználásával határozzuk meg az áfaelkerülés miatt nem megfigyelt hozzáadott értéket.

Ezt követi az N5 és N7 csoport bruttó hozzáadott értékének becslése, amit néhány ágazat kivételével az áfaalany vállalkozók egységnyi munkainputra jutó bruttó hozzáadott értékéből az egyes vállalkozások létszámának figyelembe vételével számítunk ki.

4.1. Az áfaalany egyéni vállalkozók adóbevallás-adatokból számított teljesítménye

A bruttó hozzáadott érték a kibocsátás, vagyis az adott időszak alatt megtermelt termékek értéke és a folyó termelőfelhasználás különbsége. A folyó termelőfelhasználás pedig a termelési folyamatban ráfordításként felhasznált javak és szolgáltatások értéke (KSH [2002]). A kereskedelmi tevékenység kibocsátása az árrés.

A fogalmak tisztázása azért is fontos, mert az adóbevallás adatai közvetlenül nem feleltethetők meg a nemzeti számla fogalmainak. Még a tételes költségelszámolással rendelkező egyéni vállalkozó szja-bevallásában szereplő kategóriák sem fedik le teljes egészében a makrostatisztikai fogalmakat, illetve az árrés meghatározásához szükséges adatok nem megbízhatók, és nagyon hiányosak. Ezért az egyéni vállalkozók kibocsátását és folyó termelőfelhasználását egyedi szinten egyszerűsített módon – a kereskedelem esetén ezt a vállalati szektorból vett árrés és a folyó termelő felhasználás arányának segítségével – számoljuk ki.

A kibocsátás az árbevétellel, a kereskedelembe tartozó ágazatok esetében pedig a vállalati árrésarányok felhasználásával becsült árréssel határozható meg a következő képlet szerint:

$$output_{ij}^a = \begin{cases} m_j R_{ij}, & \text{ha } 450 \leq j \leq 479 \\ R_{ij} & \text{különben} \end{cases} \quad /1/$$

Az /1/ képletben az $output_{ij}^a$ az i áfaalany egyéni vállalkozó adóbevallásadataiból kiszámított kibocsátását jelenti. A vállalkozó tevékenységi besorolását j in-

dex jelöli a TEÁOR 2008-as nomenklátúra szerinti három jegyes bontásban. A kibocsátás a kereskedelem kivételével megegyezik a vállalkozó szja-bevallásból származó bevételével (R_{ij}). A kereskedelem esetében (450–479 alágazatok) nem állnak rendelkezésre az egyéni vállalkozók áradatai, ezért a TEÁOR három jegyen kiszámított árarányokat (m_j), az éves szinten legfeljebb ötmilliárd forint árbevétel, és legfeljebb 60 százalékos árarányt realizáló társaságok TEÁOR három jegyre kiszámított átlagával becsüljük.

A folyó termelőfelhasználás kiszámítása a rendelkezésre álló adatok felhasználásával szintén meglehetősen egyszerű:

$$ic_{ij}^a = \begin{cases} \left(1 - \left(\frac{gva}{output}\right)_j\right) output_{ij}^a, & \text{ha } 450 \leq j \leq 479 \\ c_{ij} & \text{különben} \end{cases} \quad /2/$$

A /2/ képletben a j alágazatban működő i egyéni vállalkozó folyó termelőfelhasználása ic_{ij}^a , ami a kereskedelemben tartozó ágazatok kivételével megegyezik az egyéni vállalkozó szja-bevallásából származó anyag, áru és göngyöleg beszerzési költségével (c_{ij}).

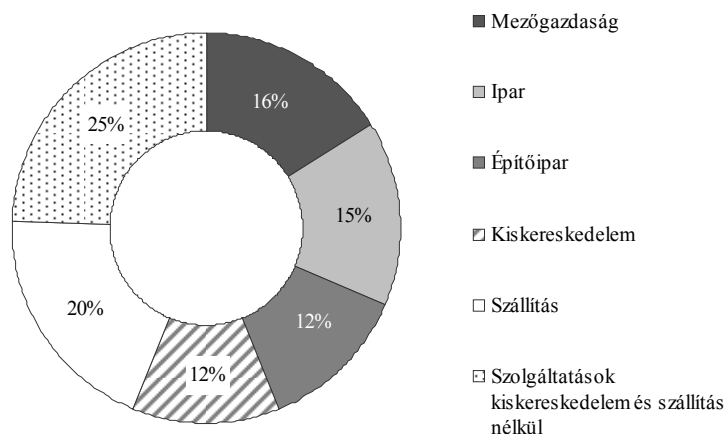
A kereskedelemben tartozó ágazatok esetében ez a tétel az eladott áruk beszerzési értékét is tartalmazza, úgyhogy helyette a legfeljebb ötmilliárd forint bevételű és 60 százalékos árréssel működő társaságok hozzáadott érték, valamint kibocsátás arányának TEÁOR három jegyre kiszámított átlagát veszi figyelembe a számítási eljárás $\left(\left(\frac{gva}{output}\right)_j\right)$. Ezeknél az ágazatoknál az /1/ képlet szerinti kibocsátásból becsüljük a folyó termelőfelhasználást.

Az i egyéni vállalkozó bruttó hozzáadott értéke (gva_{ij}^a) a kibocsátás és a folyó termelőfelhasználás különbségeként számítható:

$$gva_{ij}^a = output_{ij}^a - ic_{ij}^a. \quad /3/$$

Ezen eljárás felhasználásával 2011-re az egyéni vállalkozókra 498,4 milliárd forintnyi bruttó hozzáadott értéket kaptunk. A hozzáadott érték ágazatcsoportok közötti megoszlása a 2. ábrán látható.

2. ábra. Az adminisztratív adatokból számított hozzáadott érték megoszlása

Forrás: Saját számítás.

Az egy áfaalany egyéni vállalkozóra jutó, adminisztratív adatokból számított hozzáadott érték 5,1 millió forint. Az ágazatcsoportok közül ki kell emelni a szállítás és a kiskereskedelem ágazatokat. A szállítás ágazatban a legalacsonyabb az áfaalany egyéni vállalkozók aránya, mindössze 7,6 százalék, az egy vállalkozóra jutó, adminisztratív adatokból számított hozzáadott érték viszont igen magas 13,1 millió forint. A kiskereskedelem esetén a legalacsonyabb az adminisztratív adatokból számítva az egy vállalkozásra jutó hozzáadott érték, 2,5 millió forint. A kibocsátásra vonatkozó adatokat a Függelék táblázata tartalmazza.

4.2. Az áfaelkerülés miatt nem megfigyelt hozzáadott érték számítása

Az adóelkerülés miatt nem megfigyelt hozzáadott értéket az áfa adónemben végzett ellenőrzések jogerős megállapításaira épülő eljárás alapján becsültük (Giczi–Horváth–Ritzlné Kazimir [2013]).

A vitatott esetek lezárása, a határozatok jogerőre emelkedése időt vesz igénybe, ezért a számítások vonatkozási időszakára vagy az azt megelőző évre a becslés elvégzéséhez nem áll rendelkezésre megfelelő nagyságú minta. Minél korábbi időszakot veszünk alapul az adóellenőrzés-minták vonatkozásában, annál több eset alapján végezhető el a becslés. Ugyanakkor minél régebbi a minta, annál nagyobb annak a veszélye, hogy a felhasználásával végzett becslés téves következtetésre vezet, mert feltételezhető, hogy közben változott az adóelkerülést befolyásoló környezet és az adózók magatartása. Ezért az adóelkerülők körének becsléséhez a vonatkozási időszakot megelőző négy év adóellenőrzési eredményeit használjuk fel, tehát a konszo-

lidált adatbázisunk a 2007 és 2010 közötti időszakra vonatkozó ellenőrzés eredményeit tartalmazza. Az adóellenőrzések száma és a 2008-as év ellenőrzése során megállapított befizetendő többletadó összege a 3. táblázatban látható. A 2008-ra megállapított többletadót a be nem fizetett adó szintjének becsléséhez használjuk fel.

3. táblázat

Az egyéni vállalkozók körében végzett adóellenőrzések eredménye 2007 és 2010 között

Ágazatcsoport	Konzolidált ellenőrzés állomány		2008-ra befizetendő többletadó (millió forint)
	Ellenőrzöttek száma (fő)	Áfaelkerülők száma (fő)	
Mezőgazdaság	1 144	599	336
Ipar	673	322	191
Építőipar	1 135	652	531
Kiskereskedelem	1 576	747	380
Szállítás	762	372	207
Szolgáltatások a kiskereskedelem és a szállítás nélkül	2 484	1 153	644
<i>Összesen</i>	<i>7 774</i>	<i>3 845</i>	<i>2 288</i>

Forrás: A NAV adóellenőrzés-állománya.

A 3. táblázat alapján elmondható, hogy a legtöbb ellenőrzést a szolgáltatások ágazatcsoportban végezték, ez az összes ellenőrzés 32 százaléka, de az ellenőrzöttek közül az áfaelkerülők aránya itt a legalacsonyabb, 46 százalék. Az ellenőrzöttek közül az áfaelkerülők aránya az építőiparban és a mezőgazdaságban a legmagasabb, 57, illetve 52 százalék.

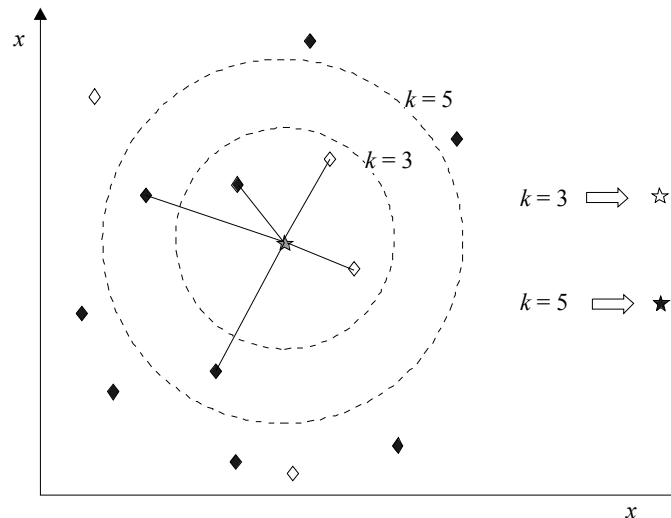
A becslési eljárás négy lépésből áll. Elsőként az adóelkerülők halmazát határozzuk meg kNN-módszer segítségével, erre a halmazra becsüljük lineáris regresszióval a be nem fizetett áfa szintjét, majd az ágazatonkénti átlagos áfakulcs felhasználásával a nem megfigyelt hozzáadott értéket. Végül kiszámítjuk a nem megfigyelt kibocsátást és a folyó termelőfelhasználást.

Az áfaelkerülők halmazának becslésére kézenfekvőnek tűnne a logisztikus regresszió alkalmazása. Azonban az adóhatóság nem véletlen mintavétellel választja ki az adóellenőrzések alanyait, ezért a logisztikus regresszió nem használható. Helyette az eloszlásfüggetlen kNN-módszerre esett a választás.

Ez egy nemparaméteres klasszifikációs eljárás, ahol az esetek a magyarázóváltozók által meghatározott n dimenziós térben helyezkednek el. Az egyes esetek közötti távolság meghatározása a klasszifikáció alapja, vagyis az a becsült besorolás tartozik

az egyes esetekhez, amely az előre meghatározott számú legközelebbi szomszédjának a leggyakoribb kategóriája. Tehát a becslés pontosságát befolyásolja a magyarázóváltozók és a távolságmérték kiválasztása, illetve a szomszédok számának meghatározása. (Az SPSS két beépített távolságmértéket tartalmaz, az euklideszi és a city-block (Manhattan) távolságot.⁵)

3. ábra. Illusztráció a kNN-módszer működéséhez

A kNN-módszer működését a 3. ábra mutatja. A csillaggal jelölt eset besorolását végezzük el: először a szomszédok számát háromnak választjuk meg, ekkor ezek közül kettő fehér, míg egy szomszédja fekete jelölésű. Ez alapján a csillaggal jelölt esetnek a fehér kategóriát becsüljük. Más a helyzet, ha öt szomszéd alapján kívánjuk a kategóriát becsülni. Ekkor a csillaggal jelölt esetnek három fekete és két fehér legközelebbi szomszédja lesz, ezért a becsült besorolása a fekete lesz.

A módszer alkalmazásának fontos feltétele a nagy mintanagyság, ezért nem egy évi ellenőrzés adatai, hanem a rendelkezésre álló ellenőrzésállomány konszolidált adatbázisa a becslés alapja.

⁵ A távolságok meghatározására alkalmas metrikák közül az általunk használt program kétféle beépített távolságtípust tartalmaz. Az euklideszi távolság az i és c pontok között az n dimenziós térben:

$$d_{\text{euklideszi}}(i, c) = \sqrt{\sum_{j=1}^p (x_{ij} - x_{cj})^2}$$

A másik beépített távolság a city-block vagy Manhattan távolságmérték, ami az i és c pontok között (az n dimenziós térben) a következő: $d_{\text{city-block}}(i, c) = \sum_{j=1}^p |x_{ij} - x_{cj}|$. Mindkét távolságmérték

érzékeny a mértékegységek megválasztására, ezért a program elvégzi a magyarázóváltozók (0;1) intervallumba transzponálását is.

Az adóelkerülést és annak mértékét a közgazdasági elméletnek megfelelően a vállalkozó preferenciáit leíró függvénnyel, illetve az ellenőrzés valószínűségének és a büntetés várható értékének ismeretében lehetne modellezni. Ezek a változók azonban nem állnak a KSH rendelkezésére. Ezért az egyéni vállalkozók áfa- és szja-bevallásának mutatói, a KSH Gazdasági Szervezetek Regiszterében levő, főként kategória jellegű változók, illetve az ezekből számított mutatók segítségével nemcsak a vállalkozás méretére, hanem a működésének körülményeire vonatkozó indikátorokat válogattunk össze, mert feltételeztük, hogy ezek alakulásából az adóelkerülő magatartásra következtethetünk. (A magyarázóváltozók listáját az internetes Melléklet (www.ksh.hu/statszemle) tartalmazza.)

A szóba jöhető magyarázóváltozók segítségével többféle modell tesztelése után kerül sor a becslésre. A kNN-módszer a mintában levő eseteket a kategóriáknak megfelelően újra besorolja, ez alapján a vizsgált modellek közül arra esik a választás, amellyel a legpontosabb besorolási arányt sikerül elérni. Tehát azt a változatot fogadjuk el, ahol a legtöbb adóelkerülőt a modell is annak sorolja be, és a nem adóelkerülők közül a legtöbbet a modell sem tekinti adóelkerülőnek. A tesztelés több körben zajlik.

Először a változócsoport kerül kiválasztásra úgy, hogy a távolságmérték euklide-szi, a szomszédok számát a program automatikusan választja ki. A változócsoportok közül a modell az összes rendelkezésre álló változót teszteli úgy, hogy a program automatikusan választ közülük. Ezen kívül logisztikus regresszióval vizsgáljuk meg a változók magyarázó erejét, és így kerül kiválasztásra egy változócsoport. Továbbá a rendelkezésre álló változók faktorokba rendezésével a faktorváltozókra illesztett kNN-modellt is teszteljük.

Második körben a kiválasztott változócsoportra vizsgáljuk a szomszédok számának hatását. A program automatikus szomszédválasztást is lehetővé tesz, ezen kívül három, öt és hét szomszéd bevonásával végzett becslés eredményeit hasonlítjuk össze.

Végül megvizsgáljuk, hogy az általunk kiválasztott változócsoport és szomszéd-szám milyen besorolási pontosságot eredményez a city-block (Manhattan) távolságmérték alkalmazása esetén. A mintában az adóelkerülők feltehetően az extrém eseteket képviselik, ezért a két távolságmérték közül a city-blockot érdemes alkalmazni, mert ez érzékenyebb az outlierekre.

A 2011. évre végzett számítások során, azt a modellt emeltük ki, amelyenél a rendelkezésünkre álló összes számított változóból a program választott, a szomszédok száma öt volt, a távolságmérték pedig city-block. A helyes besorolás aránya a 4. táblázatban látható. A konszolidált adatbázis 7 774 ellenőrzés eredményét tartalmazta, a mintán elvégzett becslés 55,61 százalékos pontosságú besorolást eredményezett, melynek pontossága az áfaelkerülők és nem áfaelkerülők körében hasonló, így az előbbieket aránya a sokaságban a mintához hasonlóan alakul.

Az adóelkerülő magatartás a vállalkozó kockázatkerülő magatartásának függvénye, feltehetően csak a mértéke változik a különböző időszakokban. Ezért a kon-

szolidált adatbázison végzett becslés szerint áfaelkerülőnek becsült vállalkozókat a vonatkozási időszakban is áfaelkerülőnek tekintettük. A konszolidált adatbázison végzett becslés eredményeként az áfaalany egyéni vállalkozók 41,6 százaléka tekinthető áfaelkerülőnek 2011-ben. Az áfaelkerülők ágazatcsoportonként becsült száma a Függelék táblázatában látható.

4. táblázat

Áfaelkerülők becslésére felállított modell eredménye

Vállalkozói attitűd		Áfaellenőrzés eredménye		Összesen	Helyes besorolás aránya (százalék)
		Áfaelkerülő (fő)	Nem áfaelkerülő (fő)		
Becslés eredménye	Áfaelkerülő	2 090	1 696	3 786	54,36
	Nem áfaelkerülő	1 755	2 233	3 988	56,83
Összesen		3 845	3 929	7 774	55,61

Forrás: Saját számítás.

A számítási eljárás következő lépése az adóelkerülés szintjének becslése lineáris regresszióval. Az időben stabilnak tekintett adóelkerülő magatartással szemben az adóelkerülés szintje évről évre változik. Ezt egyrészt a szabályozási környezet változása, másrészt a vállalkozó piaci helyzetének alakulása befolyásolja. A becslés ezért itt nem a konszolidált adatbázisra épül, hiszen az több időszak adatait tartalmazza, hanem a vonatkozási időszakot megelőző harmadik év adóellenőrzés mintáját használjuk. Tehát a 2008. évi adóellenőrzés mintájára illesztettünk regressziót, és az így becsült paraméterek segítségével számítottuk ki a 2011-ben be nem fizetett áfát.

Ugyanakkor a vállalkozóknak tevékenységüktől függően eltérő lehetőségeik vannak az áfaelkerülésre. Ennek szintjére a becslést ágazatcsoportokra külön-külön végezzük el. Az ágazatcsoportokat az ellenőrzés állományon végzett klaszteranalízissel állapítottuk meg, úgy, hogy az ellenőrzések száma és az ebből adóelkerülőnek bizonyuló vállalkozók aránya alapján csoportosítottuk az ágazatokat: 1. mezőgazdaság és szállítás, 2. kiskereskedelem, 3. építőipar, 4. ipar és szolgáltatások (kiskereskedelem és szállítás nélkül). A negyedik ágazatcsoportot szétválasztottuk ipar és szolgáltatások ágazatcsoportra.

Cél a be nem fizetett áfa kiszámítására a legjobban illeszkedő modell alkalmazása. Így több eljárás vizsgálatára is sor kerül, amelyek az eredményváltozóban különböznek. Kézenfekvőnek tűnik az adóellenőrzés eredményeként megállapított többletadó használata eredményváltozóként (ágazatonkénti összege a 3. táblázatban látható). Viszont a tapasztalatok szerint több ágazatcsoport esetében a megállapított több-

letadónak valamilyen áfa adatbázisból számított mutatóhoz viszonyított aránya jobban illeszkedő modellt eredményezett.

Az eredményváltozó a mezőgazdaság és szállítás, illetve az építőipar ágazatban az ellenőrzés során megállapított, befizetendő többletadó összege volt. A kiskereskedelem esetén az ellenőrzés során megállapított többletadó és az áfabevallásban szereplő összes beszerzés hányadosa. Az ipar és szolgáltatások ágazatcsoportoknál az a függő változó eredményezte a legjobban illeszkedő modellt, ahol a többletadó összegét az értékesítés és beszerzés arányhoz viszonyítottuk.

A magyarázóváltozók között az adóbevallás adatokból képzett változók, és a Gazdasági Szervezetek Regiszterében levő kategóriákból képzett dummyk szerepelnek. Például ilyen változó a foglalkozási mód, amely egységnyi értéket vesz fel, ha a vállalkozó főfoglalkozású és nullát, ha a vállalkozásával töltött heti munkaideje a 36 órát nem éri el. Ezek a kNN-módszerben alkalmazott változókhoz hasonlóan nem csak a vállalkozás méretét, hanem a működés hatékonyságát, a relatív piaci helyzetét és a vállalkozó egyéb működési körülményeit írják le. A modell felállításánál a becslés pontosságának növelése, a legjobban illeszkedő modell alkalmazása volt a cél, ezért a lehető legtöbb magyarázóváltozót alkalmaztuk. Ezek viszont nem függetlenek egymástól, így a paraméterek parciálisan nem értelmezhetők. A paramétereket és a regresszióra vonatkozó információkat az internetes Melléklet tartalmazza.

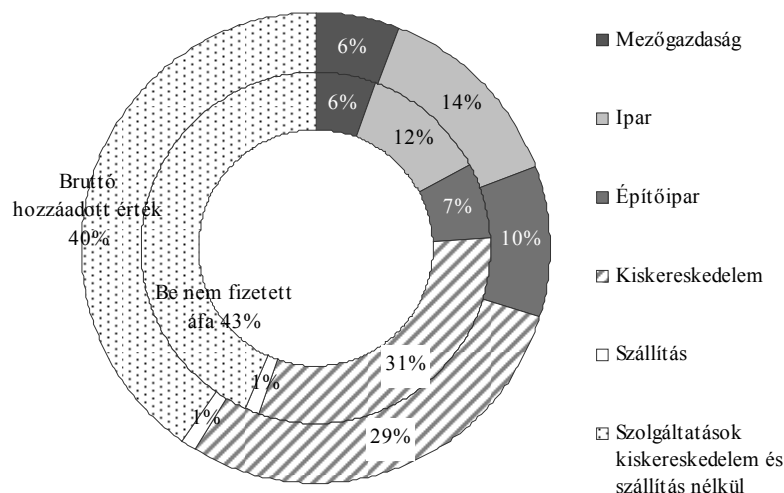
A be nem fizetett áfa becslését követi a nem megfigyelhető hozzáadott érték kiszámítása. Azzal a feltételezéssel él a becslési eljárás, hogy a vállalkozók az áfabevallás azon tételeit torzítják, amelyekkel a befizetendő áfát minimalizálni tudják, ugyanakkor céljuk, hogy viszonylag reális adóbevallást nyújtsanak be, és ezzel csökkentsék az adóellenőrzés valószínűségét.

A becslés az egyéni vállalkozók áfabevallásainak áfaköteles tételeiből számítja ágazatonként az áfakulcsot, amely ágazatonként az értékesítésre és beszerzésre jutó áfa különbségének, illetve az értékesítés és beszerzés áfaköteles tételei különbségének a hányadosával egyenlő. Ezt felhasználva a becslött, nem megfigyelt hozzáadott érték a becslött be nem fizetett áfa és az átlagos áfakulcs hányadosa:

$$gva_{ij}^{N6} = \frac{vat_{ij}}{\hat{t}_j}. \quad /4/$$

A képletben gva_{ij}^{N6} mutatja meg a j ágazatban működő i áfaalany egyéni vállalkozó áfaelkerülés miatt nem megfigyelhető hozzáadott értékét, vat_{ij} a becslött, nem megfigyelt áfa szintjét, míg \hat{t}_j a j ágazatra kiszámított átlagos áfakulcsot jelenti (TEÁOR 2008 szerinti két jegyes bontásban).

4. ábra. A becsült be nem fizetett áfa és az emiatt nem megfigyelt hozzáadott érték megoszlása

Forrás: Saját számítás.

A számítások eredményeként 2011-ben az egyéni vállalkozók által be nem fizetett áfa 25,1 milliárd forintot tett ki, ami 126,1 milliárd forintnyi nem megfigyelt hozzáadott értéket eredményezett. Az egyéni vállalkozók által befizetendő áfa 2011-ben 56,4 milliárd forint volt, vagyis számításaink szerint az egyéni vállalkozók a befizetendő áfakötelezettségük 30,8 százalékát titkolták el.

Végül a számítások utolsó lépéseként a kibocsátás és a folyó termelőfelhasználás becslése következik. Az adóellenőrzés állomány nem tartalmaz információt arra vonatkozóan, hogy az ellenőrzés során a vizsgált adóbevallás mely tételét vagy tételeit találták hibásnak. Általánosságban elmondható azonban, hogy az adó a bevételek eltitkolásának és a költségek túljelentésének valamilyen kombinációjával csökkenthető. Ezek szerint a /4/ képletben becsült hozzáadott értékhez egy többlet kibocsátás és egy alacsonyabb folyó termelőfelhasználás tartozik. Általában a bevételek eltitkolásának legegyszerűbb módja a számla nélküli értékesítés, ami a háztartásoknak értékesítő vállalkozók számára a legegyszerűbben elérhető.

Feltevésünk szerint az egyéni vállalkozók olyan arányban titkolják el bevételüket, amekkora arányban értékesítenek a háztartásoknak. Ezért a 2005. évi ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával képeztük a háztartások fogyasztásának és a hazai (import nélkül figyelembe vett) kibocsátásnak az arányát. Ezt az arányt felhasználva az áfaeltitkolás miatt szükséges kibocsátás- és folyó termelőfelhasználás-korrektúra a következők szerint alakul:

$$output_{ij}^{N6} = h_j gva_{ij}^{N6}, \quad /5/$$

$$ic_{ij}^{N6} = output_{ij}^{N6} - gva_{ij}^{N6}. \quad /6/$$

Az /5/ képletben $output_{ij}^{N6}$ jelenti a j ágazat i egyéni vállalkozójának áfaeltitkolás miatt nem megfigyelt kibocsátását, ami a háztartások j ágazatbeli fogyasztásának ugyanezen ágazat (TEÁOR 2003 két jegyes bontásban) hazai kibocsátáshoz viszonyított arányában (h_j) növeli az egyéni vállalkozók kibocsátását. A $h_j \leq 1$ összefüggés miatt a folyó termelőfelhasználást az áfaelkerülés miatt csökkenteni kell, $ic_{ij}^{N6} \leq 0$, ahol i az áfaelkerülő egyéni vállalkozót, j pedig az ágazatot jelenti. Az adóeltitkolás miatt nem megfigyelt kibocsátást ágazatcsoportonként a Függelék táblázata tartalmazza.

4.3. A nem áfaalany egyéni vállalkozók teljesítményének becslése

A nem áfaalany egyéni vállalkozók az adóbevallások rendelkezésre állása szempontjából két csoportba sorolhatók. Az egyikbe tartoznak azok, akiknek van adóbevallásuk, de az adatok nem megfelelőek, hibásak, hiányosak vagy torzítottak, ez az N7 nem megfigyelt gazdaság kategória, az ide tartozó vállalkozókat N7 csoportnak nevezzük. A másik csoportba pedig a regisztrált, de adóbevallást nem benyújtó vállalkozókat soroltuk, ez az N5 nem megfigyelt gazdaság kategória, illetve az N5 csoport. Ágazatcsoportonkénti számukat a 2. táblázat tartalmazza.

Az egyéni vállalkozók kisvállalkozók, akik mind az input, mind az output piacon megközelítően tökéletes versenyzőnek tekinthetők. Ezért nem túlzás azt feltételezni, hogy a termelésükben konstans a munka volumenhozadéka. A becslés erre a feltevésre épül, és mindkét csoportra hasonlóképpen történik.

Általánosságban, néhány ágazat kivételével azt feltételezzük, hogy a vállalkozóknak egységnyi munkainputra annyi elvárt hozzáadott értéket kell megtermelniük, amennyi az adminisztratív, valamint áfaelkerülés miatt nem megfigyelt hozzáadott érték összegének és a munkainput arányainak az átlaga. A munkainputba beleszámít az adóbevallásban jelentett alkalmazottak létszáma és a vállalkozó. Ez utóbbi egységnyi, ha a vállalkozó teljes munkaidős, ha részfoglalkozású vagy nyugdíjas, akkor 0,5 fő.

Az N5 és N7 csoportba tartozó vállalkozók hozzáadott értéke a foglalkoztatottak száma és az elvárt egységnyi munkainputra jutó hozzáadott érték szorzata. Az N7 csoportba tartozó vállalkozók esetében az szja, illetve az eva-bevallás tartalmazza az

alkalmazottak számát. Az N5 kategória esetében az adóbevallások hiányában erről nem áll rendelkezésre információ. Feltesszük, hogy az ebbe a kategóriába tartozóknak nincs alkalmazottja, mert az egyéni vállalkozók jelentős részének (87%) nincs, és valószínű, hogy inkább az alkalmazott nélkül működők mulasztják el a bevallási kötelezettségüket.

A kivételt jelentő ágazatok esetében nem élhetünk azzal az alapfeltevessel, miszerint a munka állandó volumenhozadéku. Az egyik kivételt jelentő ágazat az egyéb pénzügyi tevékenység (TEÁOR 2008-as nomenklatúra szerint a 66-os ágazat). A problémát ebben az esetben a munkaszervezés sajátossága jelenti. Ebben az ágazatban az egyéni vállalkozók általában pénzügyi vállalatok ügynökeiként tevékenykednek, a megkötött üzletek utáni jutalék ellenében. Az ügynökök általában a multi-level marketing sémája szerint szerveződnek. Vagyis az eredményesebb ügynökök más ügynökök munkáját irányítják, felügyelik, azok eredménye alapján jutalékot is kapnak, azonban tényleges alkalmazotti viszony nem keletkezik, a különböző szinteken levő ügynökök egyaránt egyéni vállalkozók.

Ugyanakkor feltételezhető a folyó ráfordítások állandó volumenhozadéka (a piacra szabad a belépés, semmilyen speciális ismeret vagy technológia nem szükséges), ez egyúttal azt is jelenti, hogy a hozzáadott érték és a kibocsátás aránya állandó. A kibocsátást pedig az árbevétellel azonosíthatjuk. Ezért az ágazatban az N7 csoportba tartozók és az áfaalany egyéni vállalkozók átlagos egy főre jutó árbevételének arányával korrigáljuk az áfaalanyokra kiszámított egy főre jutó elvárt hozzáadott értéket, és ezzel végezzük el a számítást az N5 és N7 csoportba tartozó vállalkozókra. A korrekciós tényező kiszámításánál az N5 csoportot a hiányzó adatai miatt nem tudjuk figyelembe venni.

5. táblázat

Korrekció az egyéb pénzügyi tevékenység ágazatban

Korrekciós tétel	Áfaalany egyéni vállalkozók	N7 kategóriába tartozó egyéni vállalkozók
Összes bevétel (millió forint)	6 534	30 940
Összes munkainput (fő)	1 234	18 194
Egy munkainputra jutó bevétel (millió forint/fő)	5,29	1,70
<i>Korrekciós tényező</i>	<i>0,32</i>	
Egy munkainputra jutó bruttó hozzáadott érték (millió forint/fő)	5,80	1,86

Forrás: Saját számítás.

Az 5. táblázatban a korrekciós tényező kiszámításához szükséges adatok és a korrigált, elvárt hozzáadott érték látható. Az N7 kategóriába tartozó vállalkozók egy munkainputra jutó bevétele 1,70 millió forint/fő, ugyanezen érték az áfaalanyoknál 5,29 millió forint/fő. A kettő hányadosa a korrekciós tényező, 0,32. Az áfaalanyoknál az egy munkainputra jutó átlagos bruttó hozzáadott érték 5,8 millió forint/fő, az N7 és N5 kategória esetében, a korrekciós tényező figyelembevételével az elvárt egy munkainputra jutó bruttó hozzáadott érték 1,86 millió forint/fő lesz, a vonatkozási időszak adatainak hiányában ezt az értéket vesszük figyelembe az N5 csoportra is.

A kivételt jelentő ágazatok közül a másik kettő a szárazföldi, csővezetékes szállítás és az egyéb személyi szolgáltatás. Itt a technológiai különbségek miatt nem lehet a munka állandó volumenhozadéka alapozni a számítási eljárást. Ugyanis mindkét ágazatban jellemző, hogy a nagyobb árbevételű vállalkozók tevékenységüket saját állóeszközökkel végzik (például saját teherautóval fuvaroznak, saját fodrászüzletük van stb.). A kisebbek ellenben a vevő vagy más vállalkozó által rendelkezésre bocsátott állóeszköz felhasználásával termelnek (például egy vállalat teherautójával fuvaroznak vállalkozóként, a fodrászüzletben csak egy helyet bérelnék). A nagyobb vállalkozóknál magasabb az egy főre jutó hozzáadott érték, hiszen a termelés során a lekötött tőkének is meg kell térülnie

Az N7 és N5 csoportba tartozó vállalkozók hozzáadott értékét ezeknél az ágazatoknál logaritmikus regresszióval becsültük, az eredményváltozó az áfaalany egyéni vállalkozók hozzáadott értéke – ami az adminisztratív és áfaeltitkolás miatt nem megfigyelt hozzáadott érték összege, a magyarázóváltozó pedig a vállalkozó bevétele. Az N5 csoportba tartozó vállalkozók árbevétel-adata a vonatkozási időszakra nem áll rendelkezésre, a becslést a korábbi időszakban megfigyelt árbevétel alapján végeztük el. A regressziók adatait az internetes Melléklet tartalmazza. Összefoglalva az N7 és N5 csoportba tartozó egyéni vállalkozók hozzáadott értékének becslése a következő képlet szerint történik:

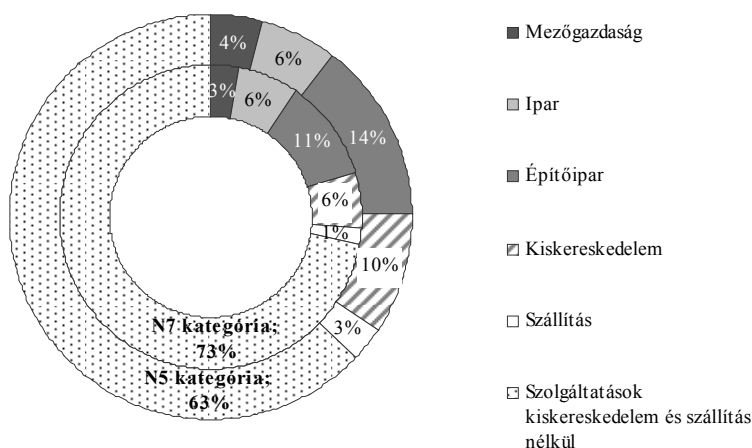
$$gva_{ij}^{N5,N7} = \begin{cases} \gamma gva_j^L L_{ij} & j = 66 \\ \widehat{gva}_{ij} & j = 49; 96 \\ gva_j^L L_{ij} & \text{különben} \end{cases} \quad /7/$$

A /7/ képletben $gva_{ij}^{N5,N7}$ a j ágazatban termelő, N5 vagy N7 csoportba tartozó i egyéni vállalkozó. Az L_{ij} a vállalkozó és alkalmazottainak száma, figyelembe véve, hogy a vállalkozó főállásúként végzi-e a tevékenységét. A vállalkozót egységnyi vagy 0,5 értékkel vesszük számításba a munkainput meghatározásánál a foglalkozási módtól függően. A szárazföldi szállítás és egyéb szolgáltatások kivételével a becslés alapja az áfaalany egyéni vállalkozók egy főre (alkalmazottak és a vállalkozó) jutó

hozzáadott értéke (gva_j^L). A γ korrekciós tényező az egyéb pénzügyi tevékenység ágazatban az N7 és áfaalany vállalkozók bevételeinek aránya, ami 2011-ben 0,32 volt. (Lásd az 5. táblázatot.) A \widehat{gva}_{ij} a logaritmusos regresszióval becsült hozzáadott érték a szállítás és egyéb személyi szolgáltatások ágazatban.

Tehát az N7 és N5 csoportoknál a hozzáadott érték becslésében két különbség van. Az N7 ágazatnál a számítás figyelembe veszi az alkalmazottak számát az adóbevallásból, ami az N5 ágazatra nem áll rendelkezésre, itt L_{ij} kizárólag a vállalkozó munkainputját jelenti, ami egységnyi vagy fél munkainput lehet. Másik különbség, hogy az N5 csoportnál \widehat{gva}_{ij} becslése a korábbi időszak bevétele alapján történik.

5. ábra. A nem áfaalany egyéni vállalkozók bruttó hozzáadott értéke

Forrás: Saját számítás.

Az 5. ábra a nem áfaalany egyéni vállalkozók bruttó hozzáadott értékének megoszlását mutatja. Az adóbevallásokat benyújtó N7-be tartozó vállalkozók bruttó hozzáadott értéke 809,4 milliárd forint, míg az adóbevallást nem készítő N5-be tartozóké 143,2 milliárd forint. Mindkét kategória esetében a szolgáltatások ágazatcsoportban termelik meg ennek a legnagyobb részét.

A számítás utolsó lépése a kibocsátás és a folyó termelőfelhasználás kiszámítása. Az áfaalany egyéni vállalkozók hozzáadott érték és kibocsátás arányának ágazati átlaga alapján számítjuk ki az N7 és N5 csoportba tartozók kibocsátását, és folyó termelőfelhasználását:

$$output_{ij}^{N5,N7} = \left(\frac{\sum_i gva_{ij}^{vat}}{\sum_i output_{ij}^{vat}} \right) gva_{ij}^{N5,N7} \text{ minden } j \text{ ágazatra,} \quad /8/$$

$$ic_{ij}^{N5,N7} = output_{ij}^{N5,N7} - gva_{ij}^{N5,N7}. \quad /9/$$

A /8/ és /9/ képletben a j ágazatban termelő (TEÁOR 2008 két számjegyű bontás) N5 vagy N7 csoportba tartozó i egyéni vállalkozó kibocsátása ($output_{ij}^{vat}$), ami az áfaalany egyéni vállalkozók hozzáadott értékének (gva_{ij}^{vat}) és kibocsátásainak ($output_{ij}^{vat}$) összegéből számított ágazati arány segítségével számítható ki. A folyó termelőfelhasználás ($ic_{ij}^{N5,N7}$) a kibocsátás és a hozzáadott érték különbsége. Az N7 és N5 kategória kibocsátásának ágazatcsoportos értéke a Függelék táblázatában látható.

*

A tanulmány az egyéni vállalkozók bruttó hozzáadott értékének becslésére kidolgozott új módszertant mutatta be. Az új bottom-up eljárás megfelel a fejlesztés célkitűzéseinek, alkalmazásával a becsült hozzáadott érték, illetve a folyó termelőfelhasználás és kibocsátás arány struktúrájában jelentősen eltér a korábbi módszer eredményétől. Ez a szerkezet a tapasztalatok szerint a forrás-felhasználás táblák rendszerébe jobban illeszkedik. A módszer az adminisztratív adatokból kiszámítható hozzáadott érték mellett a nem megfigyelt gazdasági teljesítményt kategóriánként becsüli. Ugyanakkor az egyedi adatoknak köszönhetően az egyéni vállalkozók teljesítménye tetszőleges részletzettséggel vizsgálható a teljesítménymutatók összetevőinek szintjén is.

Az ismertett új módszertannal 2011-óta készül az egyéni vállalkozók teljesítményének becslése a nemzeti számlákban, az így készült adatsor a 2006-os vonatkozási évtől áll rendelkezésre, de az idősort 1995-ig visszavezettük. Az évről évre rendelkezésre álló adóbevallások és a rendszeresen frissülő adóellenőrzés-állomány lehetővé teszi, hogy a becslést évente elvégezhessük.

Az új módszertan az egyéni vállalkozókat a rendelkezésre álló információk alapján csoportokba sorolja, és a becslést ezekre külön végzi el. A legrészletesebb adatokkal rendelkező csoportra, az áfaalany egyéni vállalkozókra számítja ki az áfaelkerülés miatt nem megfigyelt hozzáadott értéket az adminisztratív adatokból számított hozzáadott érték meghatározása mellett. Az áfaalanyok hozzáadott értékét referenciaértéknek véve határozza meg a hozzáadott értéket a kevesebb és meglehe-

tősen vegyes részletezettségű adatokkal rendelkező vállalkozókra, illetve az adóbevallásokat nem benyújtó vállalkozásokra.

A számítások eredményeként 2011-ben 1 576,5 milliárd forintra tehető az egyéni vállalkozók bruttó hozzáadott értéke. Ennek jelentős része, 71,1 százaléka a szolgáltatások ágazatban keletkezett, ebből 10,1 százalékot a kiskereskedelem, 7,2 százalékot a szállítás ágazatban, 53,8 százalékot pedig az egyéb szolgáltatást végző ágazatokban állítottak elő. Más ágazatok hozzájárulása a bruttó hozzáadott érték előállításához viszonylag alacsony, a mezőgazdaság 7,5, az ipar 9,6, míg az építőipar 11,7 százalékát állítja elő az egyéni vállalkozók összes hozzáadott értékének.

Bár az egyéni vállalkozóknak csupán 23,2 százaléka áfaalany, mégis ebből a csoportból származik az összes hozzáadott érték 39,6 százaléka. Az áfaelkerülés miatt nem megfigyelt hozzáadott érték az áfaalany egyéni vállalkozók teljesítményének 20,2 százalékát teszi ki. A többi, nem áfaalany, de adóbevallást benyújtó vállalkozó a hozzáadott érték 51,3 százalékát állította elő. Az adóbevallást nem készítő vállalkozások részesedése a hozzáadott értékből mindössze 9,1 százalék, igaz, hogy létszámarányuk is csekély, 14,2 százalék.

Függelék

F1. táblázat

Az egyéni vállalkozók kibocsátása és bruttó hozzáadott értéke, 2011
(millió forint)

Ágazatscsoport	Áfaalany egyéni vállalkozók teljesítménye						N7 kategória		N5 kategória		Egyéni vállalkozók teljesítménye összesen	
	Adóbevallás adatokból számított mutatók		Áfaelkerülők becsült mutatói									
	Kibocsátás	Bruttó hozzáadott érték	Áfaelkerülők száma	Be nem fizetett áfa	Nem megfigyelt kibocsátás (N6)	Nem megfigyelt bruttó hozzáadott érték (N6)	Kibocsátás	Bruttó hozzáadott érték	Kibocsátás	Bruttó hozzáadott érték	Kibocsátás	Bruttó hozzáadott érték
Mezőgazdaság	190 133	80 205	5 456	1 414	5 429	7 485	54 762	24 560	13 318	5 968	263 642	118 219
Ipar	168 751	76 169	3 617	2 940	11 987	17 160	88 367	51 662	15 662	8 871	284 766	153 862
Építőipar	114 188	61 892	5 754	1 745	10 020	12 978	148 562	88 816	33 698	20 389	306 469	184 075
Kiskereskedelem	111 505	60 863	10 389	7 800	30 583	36 143	69 482	47 436	20 866	14 246	232 437	158 688
Szállítás	175 371	96 895	3 228	361	806	1 445	20 916	11 675	6 894	3 848	203 988	113 864
Szolgáltatások kiskereskedelem és szállítás nélkül	250 961	121 637	12 233	10 851	41 972	50 903	812 846	585 298	126 604	89 926	1 232 383	847 765
<i>Összesen</i>	<i>1 010 909</i>	<i>497 662</i>	<i>40 677</i>	<i>25 111</i>	<i>100 798</i>	<i>126 115</i>	<i>1 194 935</i>	<i>809 448</i>	<i>217 043</i>	<i>143 248</i>	<i>2 523 684</i>	<i>1 576 473</i>

Irodalom

- APEH (Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal) [2003]: *Ellenőrzési és végrehajtási stratégia*.
http://www.nav.gov.hu/nav/ado/egyeb/strat_m.html?query=ad%C3%B3ellen%C5%91rz%C3%A9s
- BELYÓ P. [2008]: *A rejtett gazdaság természetrajza*. SALDO Könyvkiadó. Budapest.
- EUROSTAT [2005]: *Eurostat's Tabular Approach to Exhaustiveness Guidelines*.
<http://www.unescap.org/stat/isie/reference-materials/National-Accounts/Eurostat-Guidelines-Tabular-Approach.pdf>
- GICZI, J. – HORVÁTH, G. – RITZLNÉ KAZIMIR, I. [2013]: *Value Added Tax Evasion of Sole Proprietors Between 2006 and 2008 in Hungary*. Megjelenés alatt.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [1999]: *Rejtett gazdaság Magyarországon, 1998*. Budapest.
- KSH [2002]: *A nemzeti számlák európai rendszere (ESA 1995)*. Nemzetközi statisztikai dokumentumok 5. köt. Budapest.
- KSH [2011]: *GNI Inventory of Hungary Version 2.2*. Budapest.
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/eng/xftp/modsz/gni_inventory_ver_2_2.pdf
- KSH [2012]: *Estimation of Gross Value Added Generated by Sole Proprietors – Development of Methodology*. United Nations, Economic Commission for Europe, Conference of European Statisticians. 30 April – 4 May. Genf. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.20/2012/06_Hungary_Sole_Proprietors.pdf
- OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [2002]: *Measuring the Non-Observed Economy – A Handbook*. <http://www.oecd.org/std/na/1963116.pdf>
1992. évi LXXIV. törvény az általános forgalmi adóról. <http://www.complex.hu/kzldat/t9200074.htm/t9200074.htm>
1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500117.TV
2002. évi XLIII. törvény az egyszerűsített vállalkozói adóról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0200043.TV
2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700127.TV
- APEH, információk az alanyi adómentességről. http://www.apéh.hu/adoinfo/afa080101_hatalyos/alanyi_adomentesseg_szab.html
- APEH, útmutató az egyéni vállalkozó 2007. évi adóbevallásához. http://www.apéh.hu/data/cms36766/0753_15_16_17_18.pdf

Summary

This paper describes an improved new method, the estimation of the gross value added of sole proprietors in Hungary, which was introduced in national accounts methodology in 2011. The aim was to obtain 'better fits' data to the supply and use tables and to prepare exhaustive estimation for the non-observed economic activities of sole proprietors. The author calculates the gross value added from the administrative data of sole proprietors and estimates the gross value added for the categories of the non-observed economy according to the Eurostat Guideline (2005). The results of estimation show that 68 percent of the gross value added of the sole proprietors is from non-observed economic activities.

Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlatára*

Huszár Ákos,

a KSH vezető tanácsosa

E-mail: Akos.Huszar@ksh.hu

Jelen írás egy nagyobb munka harmadik része, amely a 2011-ben végrehajtott népszámlálás adatai alapján készülő rétegződéskötet előkészítéséhez kíván hozzájárulni. A munka első része azt vizsgálta, hogy a foglalkozási osztályszerkezet különböző elméletei milyen közös sajátosságokkal rendelkeznek, illetve hogy miben különböznek a társadalmi struktúra- és rétegződéskutatás más irányzataitól, majd az irányzat újabb, nemzetközileg ismert modelljeit, illetve az ezeket alátámasztó elméleteket ismertette. A második rész négy olyan problémát vizsgált, amelyekre a foglalkozási osztályszerkezet mindegyik elméletének valamiféleképpen reflektálnia kell. A jelen munka célja pedig az, hogy egy új osztálymodellnek legalább a vázlatát kidolgozza. A tanulmány háttérében az a sejtés áll, hogy a funkcionalista rétegződésmélet nyomán eljuthatunk egy olyan új osztálymodellhez, amely a meglévők alternatívája lehet.

TÁRGYSZÓ:

Társadalmi rétegződés.

Társadalmi struktúra.

Osztálymodell.

* A dolgozat elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

Jelen dolgozat előzményeként a foglalkozási osztályszerkezet újabb hazai és nemzetközi elméleteit vettem szemügyre (Huszár [2012a], [2013a]), majd azok közül a problémák közül tárgyaltam néhányat, amelyeket ezeknek az elméleteknek feltétlenül kezelniük kell valamilyen módon (Huszár [2013b]). E munkák célja az volt, hogy olyan új osztálymodellek létrejöttéhez járuljanak hozzá, amelyek segítséget nyújthatnak a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatához, s amelyeket a népszámlálás adatainak feldolgozása során is figyelembe lehet venni. Jelen dolgozat feladata ennek megfelelően az, hogy egy alternatív osztálymodellnek legalább a vázlatát kidolgozza.¹

Ha felidézzük az utóbbi időben keletkezett neomarxista, illetve neoweberianus osztálymodellek főbb sajátosságait, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy ezek – az apróbb részletektől eltekintve – igencsak hasonló módon igyekeznek megragadni a társadalom struktúráját: szinte kivétel nélkül ugyanazokra az ismérvekre támaszkodnak, s ezek alapján nagyjából hasonló csoportokat különítenek el. Valamennyi modellben a társadalmi struktúra csúcsán olyan osztályokat találunk, amelyek a tulajdon, a hatalom vagy a képzettség tekintetében tűnnek ki, míg a struktúra alsó felében a képzett, illetve képzetlen munkástömegekre bukkanunk. Középtájt pedig a különféle erőforrásokkal közepesen ellátott csoportok között rendre fellelhető a kispolgárok valamiféle kategóriája. Ha nem is teljesen ugyanaz, de igen hasonló ezeknek a modelleknek az empirikus tartalmuk. Azt is mondhatjuk talán, hogy az osztályelemzés a fősodorbéli szociológiában olyan erősen rögzült paradigmaként működik, amelynek ke-

¹ A korábbi dolgozatok kapcsán többen megjegyezték, hogy csak akkor juthatunk a társadalom rétegződéséről kielégítő ismeretekhez, ha többféle megközelítést alkalmazunk (lásd Berger [2013]; Harcsa [2013]; Tardos [2013]; Vastagh [2013]). E megállapításokkal teljesen egyetértek, a különböző elméleti, módszertani kiindulópontokat alkalmazó megközelítések segítségével a társadalmi rétegződés eltérő aspektusairól szerezhetünk információkat. E dolgozatokban, ahogy a mostaniban is, a társadalmi struktúra-, illetve rétegződéskutatás irányzatai közül csak a foglalkozási osztályszerkezet különféle elméleteire koncentráltam, s arra igyekeztem választ találni, hogy ezen az elméleti tradíción belül milyen elképzelések fogalmazódtak meg, illetve hogy miként lehet továbbgondolni ezeket. Nincs elvi kifogásom sem a kapcsolathálózati megközelítésekkel szemben, amelyek fontosságát Tardos Róbert [2013] emelte ki, sem a Jörg Rössel féle plurális struktúraelemzéssel szemben, amire Berger Viktor ([2013] 307–308. old.) hívta fel a figyelmet. Annyit szeretnék csupán megjegyezni, hogy mindegyik megközelítés esetében fontos, hogy tudjuk, hogy pontosan mit is mérünk. A céloom helyütt egy olyan osztálymodell kialakítása, amelyet akár önmagában, akár valamilyen plurális modell részeként fel lehet használni a társadalmi struktúra-, illetve rétegződéskutatás területén. A népszámlálás adatainak a feldolgozása során, elsősorban praktikus okok miatt, mindenekelőtt az osztályelméleti hagyomány követése tűnik adekvátnak, ahogy erre Vastagh Zoltán [2013] is rámutatott. Róbert Péterhez [2013] és Vastagh Zoltánhoz [2013] hasonlóan fontosnak tartom azonban én is, hogy népszámlálási adatok minél több osztályséma szerint kerüljenek bemutatásra.

retében egyaránt jól körülhatárolhatók a feltehető kérdések és az ezekre adható lehetséges válaszok, amelynek következményeképpen az alkalmazott mérőeszközök is viszonylag hasonlóak.²

A sok tekintetben szembeűnő hasonlóság ellenére azonban e modellek korántsem egyformák. Egy jól kidolgozott osztálysémának ugyanis egyszerre több követelménynek kell megfelelnie. Ennek mindig a társadalom strukturális kényszereiről kialakított valamely elméletbe kell ágyazódnia, amellyel egyrészt megindokolható, hogy milyen ismérvek alapján érdemes a társadalom tagjait osztályozni, és amely alkalmas másrészt arra, hogy segítségével tartalmas hipotéziseket fogalmazhassunk meg az empirikus vizsgálatok számára (*Breen–Rottman* [1995]; *Huszár* [2011a]). Az egyes modelleket alátámasztó elméletek, illetve a hozzájuk kapcsolódó hipotézisek tekintetében már igencsak különböznek egymástól a foglalkozási osztályszerkezet újabb megközelítései, ahogy az osztályelemzés kulcsterületein elért magyarázóerejük is igencsak különböző lehet.

A foglalkozási osztályszerkezet egy alternatív modelljének a felvázolásakor tehát egyszerre több feladatot kell elvégezni. Egyrészt, be kell tehát mutatni, hogy az osztálymodell milyen ismérvekre, s milyen rendben támaszkodik, másrészt világossá kell tenni, hogy milyen elméleti megfontolások vezettek ezeknek az ismérveknek a kiválasztásához, harmadrészt pedig legalább körvonalazni kell, hogy milyen hipotézisek vezethetők le a modelltől, vagyis hogy miféle jelenségek magyarázatához kíván hozzájárulni.³ A következőkben ennek szellemében fogom fel a jelen dolgozat

² E megállapítások a korábban tárgyalt modellek közül elsősorban az EGP-, illetve ESeC-sémákra (Európai Társadalmi-gazdasági osztályozás, European Social-economic Classification – ESeC), valamint Wright modelljére vonatkoznak. *Esping-Andersen* megközelítését ezektől mindenképpen megkülönbözteti az ipari, illetve posztindusztriális különbségtétel bevezetése.

³ *Berger Viktor* ([2013] 306–308. old.) jól foglalja össze az osztályelméleti megközelítés sajátosságait, s állítja szembe a Rössel féle plurális megközelítéssel. Állításaival alapvetően egyetértek, de két megjegyzést szeretnék tenni. *Egyrészt*, az osztályelméletek a kapitalista gazdaságra utalva valóban kijelölnek egy meghatározó területet, s azt feltételezik, hogy ez hatással van más életterületekre, azt azonban az osztályelméletek legvérmesebb képviselői sem gondolják, hogy ezzel mindent meg tudnak magyarázni. Empirikus kérdés, hogy különböző korszakokban és különböző társadalmakban az osztály-hovatartozás milyen erős összefüggésben áll más jelenségekkel (*Goldthorp-Marshall* [1992]). *Másrészt*, Berger élesen szembeállítja egymással a marxi, illetve weberi megközelítést az előbbi egydimenziós, a másikat pedig plurálisnak állítva be. Én ezzel szemben végig (lásd mindenekelőtt *Huszár* [2011a]) – a két szerző közti jelentős különbségeket nem tagadva – *Marx* és *Weber* megközelítésének alapvető módszertani rokonságát hangsúlyoztam. A Berger által hivatkozott *Stefan Hradil* [1987] is hosszasan tárgyalja, hogy mivel járult hozzá Weber az osztályelméleti hagyományhoz, s nem véletlen az sem, hogy a legnépszerűbb, s a legáltalánosabban használt mai osztálymodellek nagy része neoweberiánusnak vallja magát. Az kétségtelen, hogy Weber munkái többféle irányt nyithatnak meg és sok különböző megközelítés talált hozzá utat. A Berger Viktor által bemutatott, s a különböző rétegződésvizsgálatok által általában osztott értelmezést, mely szerint Weber az osztályokra, rendekre, illetve pártokra utalva a rétegződés három önálló dimenzióját különítette el, én egy kicsit erőltetettnek tartom. Reinhard Kreckel érték egyet e téren, aki kiemeli, hogy a hatalom kérdése egészen más fogalmi szinten jelenik meg Webernél, mint az osztályjellegű, illetve a rendi szerveződés problémája (*Kreckel* [1992]: 52–66. old.).

által elvégzendő feladatokat. Elsőként azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy milyen elméletet alakítsunk ki a társadalom osztálytagolódását meghatározó strukturális kényszerekről. A munka hátterében az a sejtés áll, hogy a funkcionalista rétegződés-elmélet nyomán eljuthatunk egy olyan új osztálymodellhez, amely a meglevők alternatívája lehet.⁴ Ezen belül is az a parsonsi gondolat tűnik különösen előremutatónak, mely szerint „minden társadalom intézményesíti az egyenlőség, illetve egyenlőtlen-ség valamilyen egyensúlyát” (Parsons [1970] 19. old.). Az elméleti kiindulópontok bemutatása után a következő feladat azoknak az ismérveknek a felkutatása, amelyek segítségével a társadalom tagjai az elmélet kívánalmainak megfelelően osztályozhatók. Végül azokat a speciális kérdéseket igyekszem körvonalazni, amelyekre az osztályszerkezet e modellje révén választ kaphatunk.

1. Struktúraelmélet – minek az elmélete?

Valamennyi osztálymodell tehát a társadalom strukturális kényszereiről kialakított valamely elméletbe ágyazódik. Az elmélet feladata, hogy megvilágítsa, illetve megmagyarázza az osztálysémában alkalmazott megkülönböztetéseket, s az elmélet nyomán tájékozódhatunk arról is, hogy az osztálymodell miféle jelenségek magyarázatához kíván hozzájárulni. Kérdés azonban, hogy a társadalom strukturális kényszereinek ábrázolásakor pontosan miből is érdemes, illetve jogosult kiindulni?⁵

A foglalkozási osztályszerkezet újabb modelljei e kérdésre igen különböző válaszokat adtak. Erik Olin Wright a társadalom strukturális kényszereit – a marxi hagyománynak megfelelően – a kizsákmányolás fogalma segítségével igyekszik feltárni. Nála a társadalmi struktúra ábrázolásának a feladata egyet jelent a társadalom kizsákmányolási viszonyainak feltárásával (Wright [1997], [2005]).⁶ Ezzel szemben Goldthorpe, illetve az elmélete alapján létrehozott osztálysémák inkább a weberianus utat követik. Számukra a társadalom legfontosabb strukturális kényszerei a piacon, s különösen a munkaerőpiacon kínáló eltérő esélyekben testesülnek meg. Az alkalmazotti szerződés különböző típusainak elkülönítése segítségével Goldthorpe és

⁴ Róbert Péter [2013] szerint a funkcionalista rétegződéselmélet felől már nem nagyon várhatunk túl sok újdonságot, remélem a következőkben sikerül igazolni, hogy érdemes azért erre az elméleti tradícióra is figyelni.

⁵ Kolosi Tamás is kiemeli, hogy míg a társadalmi rétegződés fogalma kapcsán megadható olyan definíció, ami nagyjából közmegegyezésnek örvend, addig a társadalmi struktúra fogalma esetében jelentős nézeteltérések, illetve megközelítésbeli különbségek tapasztalhatók (lásd Kolosi [1987]: 27–47. old.).

⁶ Magyarországon Szalai Erzsébet [2001], [2006] támaszkodik a kizsákmányolás fogalmára, valamint Szelényi Iván munkái kötődnek explicit módon a marxi hagyományhoz (illetve az utóbbi időben elsősorban Bourdieu megközelítéséhez) (lásd mindenekelőtt Konrád–Szelényi [1989]; Eyal–Szelényi–Townsend [1998]).

követői a különböző életesélyeket lehetővé tévő pozíciókat igyekeznek elkülöníteni (*Goldthorpe* [2007]; *Breen* [2005]).⁷ *Esping-Andersen* [1993] osztályismájája leginkább a weberiánus megközelítéssel rokon. Lényeges azonban, hogy modelljük egy a posztindusztriális fejlődésről kialakított elméletbe ágyazódik. A társadalom strukturális kényszerei így *Esping-Andersennél* egy általános modernizációelmélet keretében nyernek értelmet.

Az osztályelméletek különböző képviselői tehát különbözőképpen, de egyaránt a gazdaságban, illetve különösen a munkaerőpiacon tapasztalható érdekellentétekre, illetve egyenlőtlenségekre irányítják a figyelmet. Ezeknek a feltárása adja számukra a kulcsot a társadalom struktúrájának ábrázolásához, illetve a különböző osztályok elkülönítéséhez. A problémát azonban megközelíthetjük alternatív módon, ha *Parsonsszal* együtt azt kérdezzük, hogy a társadalom az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség mely formáit intézményesíti. Ez a kérdés azonban csak akkor érthető, ha abból indulunk ki, hogy minden társadalom és a benne működő gazdaság is alá van vetve bizonyos intézményesített értékeknek és normáknak, amelyek biztosítják a társadalom normatív integrációját (*Parsons* [1970], [1991]). Másképpen fogalmazva, ha tehát azt vesszük alapul, hogy a gazdaság a társadalmi normákba beágyazottan működik (*Polányi* [1976], [2004]).⁸ Ezek az értékek és normák különböző formákban ölthetnek testet, megjelennek a társadalom jogi dokumentumaiban, de kifejezésre jutnak az egyének cselekedeteiben, illetve a jól és kevésbé jól megformált ítéleteikben is. Ha a gazdaság társadalmi beágyazottságából indulunk ki, akkor a társadalom tagolódását meghatározó strukturális kényszerekről újfajta elképzelést alakíthatunk ki.

Az osztályelméletek hagyományos változatai mind azt feltételezik, hogy a kapitalizmus létrejöttével a gazdaság korábbi társadalmi beágyazottsága megszűnik, s maga a kapitalista gazdaság formálja a maga képére a társadalmat. Ezért indítványozzák

⁷ Magyarországon *Bukodi Erzsébet* és kollégái kapcsolódnak a legexplicittebb módon a *Goldthorpe* féle megközelítéshez (lásd mindenekelőtt *Bukodi* [2006], *Bukodi–Altörjai–Tallér* [2005]), de *Ferge Zsuzsa* ([1969], [2002], [2006], [2010]), illetve *Kolosi Tamás* és kollégái munkái is inkább ehhez az elméleti tradícióhoz kapcsolhatók (lásd mindenekelőtt *Kolosi* [2000], *Kolosi–Róbert* [2004], *Kolosi–Dencső* [2006], *Kolosi–Keller* [2010]).

⁸ *Parsons* különböző írásaiban rendre hangsúlyozza a társadalmi rétegződés normatív vonatkozásait (*Parsons* [1939], [1940a], [1940b], [1949], [1970], [1997]), illetve a gazdaság társadalmi beágyazottsága problémájának tárgyalásához lásd különösen *Parsons* [1991] *Marshall* előadásait. *Parsons* természetesen nincs egyedül e megállapításokkal, munkái egy hosszú társadalomelméleti hagyományba ágyazódnak, amelynek tagjai különbözőképpen ugyan, de rendre a gazdaság társadalmi normáknak való alávettségét hangsúlyozzák. E tradíció részletesebb bemutatására ehelyütt nincs mód, ezzel kapcsolatban *Axel Honneth* írásaira irányítanám a figyelmet, aki egyrészt részletesen tárgyalja a hagyomány fő képviselőit Hegeltől és Durkheimtől kezdve, *Polányi Károlyon* és *Parsonson* át egészen az újabb teoretikusokig (*Honneth* [2011] 320–360. old.). Másrészt maga *Honneth* tekinthető a legeredetibb mai elméletalkotónak, aki a problémát az elismerés fogalmára támaszkodva újraértelmezte, s arra vállalkozott, hogy a gazdaságot mint normák által integrált elismerési rendet ragadja meg (lásd mindenekelőtt *Honneth* [1994], [2003], [2011]), illetve magyar nyelven a témához különösen kapcsolódóan *Hartmann–Honneth* [2007], valamint *Honneth* [2009]).

azt, hogy a társadalom tagolódását az eltérő piaci esélyek, illetve a gazdaságban megfigyelhető érdekkonfliktusok alapján tárjuk fel. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a kapitalista gazdaság továbbra is alá van vetve az intézményes normáknak, akkor a társadalom tagolódása kapcsán azt kell megvizsgálni, hogy az intézményes normák az egyenlőtlenségek mely formáit támasztják alá, s melyeket zárják ki. E normák kényszerítő ereje – amely alól a gazdaság működése sem vonhatja ki magát – ugyanis abban áll, hogy előírják, mely vonatkozásban kell feltétlenül egyenlőnek tekinteni a társadalom tagjait, s melyben egyenlőtlennek. Meghatározzák, hogy az egyenlőtlenségek mely formái igazolhatók, s hogy milyen típusú egyenlőtlenségek tekinthetők elfogadhatatlannak. Dolgozatom alapvető feltevése tehát az, hogy a társadalom tagolódását meghatározó strukturális kényszerekről csupán akkor alkothattunk megfelelő képet, ha a gazdaság társadalmi beágyazottságából indulunk ki, s figyelembe vesszük, hogy a társadalom az egyenlőség és az egyenlőtlenség mely normáit intézményesíti.

A nyugati kapitalizmus kialakulása elválaszthatatlan a modern társadalmak létrejöttétől, melynek során az egyének közötti egyenlőségi, illetve egyenlőtlenségi viszonyok alapjaikban átalakultak. Ennek a folyamatnak meghatározó eleme az univerzális jog, illetve az egyenlő állampolgári státus intézményesítése (*Marshall* [1992]). Ezek írják elő ugyanis, hogy mely tekintetben kell a társadalom tagjait egyenlőnek tekinteni. Az állampolgári státus, illetve az univerzális, mindenkire egyenlő módon érvényes jog azt fektette le, hogy a nekik juttatott jogok tekintetében minden állampolgár egyenlő. Hogy pontosan milyen jogok kapcsolódnak az állampolgári státushoz, az történetileg változik és változhat. Marshall azt a híres tézist fogalmazta meg, hogy a jogfejlődés három jól elkülönülő, s egymásra épülő szakasza különböztethető meg: míg a klasszikus polgári jogok kinyilvánítása javarészt a XVIII. századra tehető, addig a különböző politikai, illetve részvételi jogok elismerésére a XIX. században került sor, a XX. század legfontosabb hozadéka pedig az, hogy az állampolgári státushoz egyre inkább hozzákapszolódnak bizonyos szociális jogok is.

A tradicionális társadalmakban a főbb társadalmi egyenlőtlenségeket a hagyomány által alátámasztott valamely szubsztantív jog határozta meg, amely születésétől fogva kijelölte az egyének társadalmi helyét oly módon, hogy az egyéneknek nem, vagy csupán korlátozott mértékben volt lehetőségük ezen változtatni. A modern társadalmakban ezzel szemben a jog már nem tájékoztat az egyének társadalmi állásáról. Ez a korábbi egyenlőtlenségek bizonyos formáit igazolhatatlanként elutasítja, de egyúttal újfajta egyenlőtlenségek kitermelődése előtt nyit teret. Ennek fényében a rendi privilégiumok, s a kizsákmányolás feudális formái illegitimnek bizonyultak, az egyenlőtlenségek igazolásának új elvei váltak azonban elfogadottá. Ekkor, a kapitalista gazdaság kiépülésével párhuzamosan, válik az egyenlőtlenségek igazolásának egyik legfontosabb hivatkozási alapjává a teljesítményelv (lásd *Honneth* [1994] 173–211. old., [2003] 162–277. old., illetve *Huszár* [2011b]).

A legáltalánosabb megfogalmazás szerint a teljesítményelv azt a követelményt fogalmazza meg, hogy az egyenlő teljesítmények egyenlő jutalomban részesüljenek, a különbözők viszont különböző mértékűben. Aki tehát nagyobb teljesítményt ér el, az ennek az elvnek megfelelően nagyobb ellenszolgáltatást érdemel, aki viszont kisebbet, annak kevesebbet kell beérnie. A teljesítményelvnek ez az általános megfogalmazása meglehetősen homályos, nem mond ugyanis semmit tartalmilag arról, hogy mi számít teljesítménynek. A jelentéséhez azonban két dolog mindig hozzákapszódik: egyrészt a teljesítmény feltételez valamiféle egyéni fáradozást, valamilyen munkát, másrészt valamiféle eredményt is, amely az egyéni fáradozások nyomán létrejön (*Offe* [1970] 42–49. old.; *Neckel–Dröge–Somm* [2004] 144. old.; *Voswinkel–Koczyba* [1970] 23–24. old.). Történetileg változhat és társadalmanként igen különböző lehet azonban, hogy mi számít munkának, illetve eredménynek és ennek alapján teljesítménynek. Az egyenlőtlenségek igazolása során a teljesítményelv csupán azt az elvárást fogalmazza meg, hogy mindenkit azonos módon, méghozzá teljesítménye alapján ítéljenek meg.

A modern társadalmak egyenlőségi, illetve egyenlőtlenségi viszonyait tehát – durván fogalmazva – az határozza meg, hogy az állampolgári státusnak miféle jogok képezik a részét, illetve, hogy egy adott társadalomban mit ismernek el teljesítményként. A kialakuló nyugati kapitalizmus működésének e normatív háttér jelöli ki a kereteit. Ha a társadalmi struktúra ábrázolásakor abból indulunk ki, hogy a kapitalista gazdaság a társadalmi normákba beágyazottan működik, akkor figyelembe kell venni, hogy egy adott társadalom az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség mely formáit intézményesíti. Az osztályszerkezet jellemzésekor a hagyományos osztályelméletekkel szemben ekkor nem azt kell alapul venni, hogy a gazdaságban milyen érdekkonfliktusok, illetve egyenlőtlenségek figyelhetők meg, hanem azt, hogy a társadalom milyen különböző „normatív státusokat” teremt. Az osztályozás során így azokat kell azonos kategóriákba sorolni, akik az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményesített normái alapján azonos pozícióban vannak, akik tehát hasonló módon integrálódnak a társadalom normatív rendjébe.⁹

A következőkben egy alternatív osztálysema körvonalazásának formájában erre teszek kísérletet. Ezt a megközelítést – *Axel Honneth* ([2011] 332–334. old.) terminológiáját használva – a normatív funkcionalizmus irányzatának nevezhetjük, amely a funkcionalista rétegződésemélet hagyományán belül hangsúlyozottan nem a klaszszikus *Kingsley Davis* és *Wilber E. Moore* [1997] féle irányvonalhoz nyúl vissza, ha-

⁹ *Harcza István* [2013] kiemeli, hogy a társadalomtudományos kutatás mindig elkerülhetetlenül értékfüggő. Természetesen igaza van ebben. Már a kutatási téma kiválasztásakor a kutató meghozza azt az értékalapú döntést, hogy az általa vizsgált probléma fontos, kutatásra érdemes (*Weber* [1998]). Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy amikor intézményes értékekről, illetve normákról volt szó, akkor nem értékelő megállapításokat tettem. Az a probléma, hogy egy társadalomban milyen értékek, illetve normák intézményesülnek empirikus kérdés, következésképp épp úgy vizsgálható, mint például az, hogy hány gyermek született az országban az elmúlt évben.

nem a társadalom normatív integrációját hangsúlyozó parsonsi úthoz. Ennek megfelelően először az egyenlőség intézményesített normáiból kiindulva azt vizsgálom, hogy a társadalom szerkezetének horizontális tagolódása miként jellemezhető, majd ezt követően a társadalom hierarchikus struktúráját igyekszem feltérképezni az egyenlőtlenségek igazolásának elismert normatív elvei alapján.

2. Az osztályszerkezet horizontális tagolódása

A foglalkozási osztályszerkezet újabb megközelítései közötti legfőbb nézeteltérések a foglalkozási viszony ismérve körül kristályosodtak ki. A különböző elméletek eltérően vélekednek arról, hogy ezt az ismérvet egyáltalán figyelembe kell-e venni az osztályszerkezet ábrázolása során, és ha igen, akkor miképpen. Eljárás módjuk azonban annyiban közös, hogy ha bevonják a modellbe, akkor központi jelentőséget tulajdonítanak neki, ami kijelöli az osztálytagolódás fő választóvonalait. Az osztályszerkezetre vonatkozó első megkülönböztetések kapcsán ezért először a foglalkozási viszony ismérvéhez kapcsolódó vitákat veszem szemügyre.

Az első kérdés, hogy egyáltalán szükséges-e figyelembe venni a társadalom osztálytagolódásának ábrázolásához azt, hogy ki és milyen foglalkozási formában dolgozik? A foglalkozási osztályszerkezet újabb teoretikusai közül *Gosta Esping-Andersen* [1993] kísérletezett egy olyan osztálymodell kidolgozásával, amelynek felépítésében nem játszik lényeges szerepet az ismérv. Az eljárás mellett számos érv felhozható. Mindenekelőtt az, hogy a foglalkozási viszony ismérve egyáltalán nem egzakt megkülönböztetéseken alapul. Csupán legfontosabb példaként említem az alkalmazottak, illetve a vállalkozók elkülönítését, mely sok esetben igen csak problematikus.¹⁰ Gondoljunk csak arra a menedzserre, aki a saját maga által (is) tulajdonolt vállalatot vezeti a cég alkalmazottjaként, vagy azokra az egyéni vállalkozókra, akik rendszeresen és folyamatosan ugyanazon megbízóval kötik meg (színlelt) szerződéseiket. A foglalkozási viszony ismérvének mellőzése mellett szólhat továbbá az is, hogy erre egyszerűen nincs, illetve nem feltétlenül van szükség, ha a társadalom hierarchikus tagolódását kívánjuk feltérképezni. Ahogy Esping-Andersen modellje is mutatja, problémamentesen és konzisztens módon kidolgozható egy olyan osztályséma, amely például a hozzájuk kapcsolódó hatalom és tudás mértéke alapján rendezi sorba és csoportosítja a különböző foglalko-

¹⁰ A 2011. évi népszámlálás foglalkozási viszonyra vonatkozó kérdése a következő kategóriákat tartalmazta: alkalmazott (1), egyéni vállalkozó, önálló (2), társas vállalkozás dolgozó tagja (3), szövetkezet dolgozó tagja (4), alkalmi munkavállaló (eseti megbízással dolgozó, alkalmi munkás, napszámos) (5), közmunkás (közhasznú, közcélú stb. munkát végző, közfoglalkoztatott) (6), segítő családtag (7).

zásokat. Ráadásul, időtlensége okán egy ilyen séma¹¹ hosszú időtávra kiterjedő kutatások számára is alkalmas lehet összehasonlító vizsgálatok végzésére, s a foglalkozási rendszerben elfoglalt előnyösebb vagy hátrányos helyzet hatásainak feltárására.

Az időtlenség jellemzője azonban nemcsak az előnyök, hanem a hátrányok között is említhető. Egy osztályséma, amely pusztán a foglalkozások sajátos tulajdonságai alapján kívánja megragadni a társadalom hierarchikus tagolódását alkalmas lehet ugyan arra, hogy olyan különböző társadalmak vizsgálatához járuljon hozzá, mint mondjuk a feudális társadalmak, a kapitalista társadalmak vagy az államszocialista társadalmak, de talán ez az, amelyiknek a segítségével a legkevesebbet tudhatjuk meg bármelyikről is. Hozzá kell azonban tenni, hogy Esping-Andersen megközelítése nem ilyen időtlen, az ő modellje az agrár-, az ipari, illetve a posztindusztriális szektor elkülönítésével egy olyan általános modernizációelméletbe ágyazódik, amely éppen a fejlődés különböző szintjein álló társadalmak közötti különbségek kidomborítására lehet alkalmas. A kapitalista, illetve az államszocialista társadalmak közötti eltérések azonban ebben az elméleti tradícióban is elsikkadnak, amennyiben ezek ehelyütt egyaránt alapvetően hason(u)ló, indusztriális társadalmakként jelennek meg, ha az iparosodás különböző pályáit járják is be.

Amelyik osztályséma felépítésében ezzel szemben szerepet kap a foglalkozási viszony ismérve, ott lényeges a kapitalista társadalmak sajátosságai. Sőt, az ismérvet rendszerint éppen azért vezetik be, hogy a segítségével megkíséreljék megragadni azt, ami a kapitalista társadalmakat minden más társadalmi formációtól elválasztja. A különböző elméleti tradíciók tulajdonképpen annak alapján különülnek el egymástól, hogy milyen elképzeléseket alakítanak ki erről a viszonyról.

A következő kérdés, hogy ha figyelembe vesszük a foglalkozási viszony ismérvét, akkor azt milyen módon tegyük. A foglalkozási osztályszerkezet újabb megközelítései közül Erik Olin Wright elmélete a foglalkozási viszony ismérvét a tőke-munka viszony indikátoraként vezeti be, s a marxi hagyomány szellemében alapvetően hierarchikusnak tartja (*Wright* [1997]). Ahogy már szó volt róla, Wright a társadalom kizsákmányolási viszonyainak feltárására összpontosít, s a kapitalista társadalmakban a tőke-munka viszonyt tartja a kizsákmányolás legfőbb formájának. E megközelítés jogosultságát természetesen igazolják azok az eredmények, amelyek Wright, illetve az osztályelemzés marxi hagyományába ágyazódó kutatók munkái nyomán jöttek létre. Ennek kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy akik az osztályelemzést a kizsákmányolás fogalmára alapozva kívánják művelni, azok rendkívül erős bizonyítási kényszert vállalnak magukra. Nemcsak azt kell igazolniuk ugyanis, hogy a kizsákmányoltak életesélyei rosszabbak mint a kizsákmányolóké, hanem azt

¹¹ Egy ilyesféle osztályséma ebben a tekintetben igen hasonlítana a Treiman-féle foglalkozási presztízsskálára (*Treiman* [1998]).

is, hogy az egyik csoport kedvező, illetve a másik kedvezőtlen helyzetének az az oka, hogy a kizsákmányoltak által létrehozott többletterméket a kizsákmányolók elsajátítják.¹² Ezt az összefüggést ráadásul nem elég elméletileg beláttatni. Az osztályelemzés marxista, illetve neomarxista megközelítései tulajdonképpen azt a feladatot jelölik ki az empirikus vizsgálatok számára, hogy e kiinduló elméleti feltételezésre találjanak bizonyítékokat.

A foglalkozási viszony ismérve szintén megjelenik az EGP-sémában és lényeges elemét képezi a mögötte meghúzódó goldthorpe-i elméletnek is (*Erikson–Goldthorpe* [1996]; *Goldthorpe* [2007]).¹³ Ennek kiindulópontjában az alkalmazottak, az önfoglalkoztatók, illetve a másokat foglalkoztató önálló csoportjainak elkülönítése áll. E megkülönböztetés bevezetését Goldthorpe magától értetődőnek tekinti, s nem tartja fontosnak részletesebb indokolását.¹⁴ Fontos azonban, hogy a foglalkozási viszony ismervét, s így a vállalkozók és az alkalmazottak közötti viszonyt Goldthorpe nem tekinti sem egyértelműen hierarchikusnak, sem pedig horizontálisnak.¹⁵ Ez a megközelítés élesen elválik Wright elgondolásaitól, illetve mindazokétól, akik e viszonyt a kizsákmányolás fogalma segítségével igyekeznek megvilágítani. Goldthorpe eljárása kapcsán szintén érdemes utalni arra, hogy míg nála az elméleti kiindulópontok megfogalmazásakor a foglalkozási viszony ismérve központi szerepet játszik, addig az elmélet operacionalizálása során az ismerv jelentősége némileg elsikkad. Az EGP-séma a legfelsőbb szinten már csupán egy önállótat magába foglaló osztálykategóriát tartalmaz, amelyből ráadásul a nagyfoglalkoztatók kimaradnak. A csoport további felbontásakor sem követik szigorúan az előzetes elméleti megfontolásokat, amennyiben az EGP-ben a foglalkoztatók, illetve önfoglalkoztatottak elkülönítésével azonos szinten megjelenik a mezőgazdasági önálló csoportja is (*Breen* [2005] 40–42. old., illetve *Huszár* [2013b] 122–124. old.).

Wright tehát a kizsákmányolás fogalmára utalva hierarchikus módon értelmezi a foglalkozási viszony ismervét, Goldthorpe viszont nem foglal állást egyértelműen a kérdésben. Az EGP-séma közepén tulajdonképpen anélkül jelenik meg egy önállótat magába foglaló osztály, hogy tisztáznák, milyen viszonyban áll a hierarchia szem-

¹² Lásd ezzel kapcsolatban *Wright* ([1997] 183–184. old.) definícióját. A problémához lásd továbbá *Kis János* ([1993] 274–279. old.) munkáját, aki a kizsákmányolás fogalmának ehelyütt megadott, s Wright által is osztott meghatározása mellett egy alternatív koncepcióval is előáll.

¹³ A következő EGP-re vonatkozó megjegyzések minden további nélkül érvényesek az ESeC-re (lásd például *Rose–Harrison* [2010]), illetve a 2001. évi magyarországi népszámlálás adatainak feldolgozása során használt modellre is (lásd *Záhonyi–Bukodi* [2004]; *Bukodi–Altörjai–Tallér* [2005]; *Bukodi* [2006]). Ezek ugyanis az ehelyütt tárgyalt pontokon maradéktalanul az EGP-t követik.

¹⁴ „Hogy e három kategóriának miért is kell léteznie, ez önmagában nem különösebben problematikus, legálábbis azoknak a társadalmaknak a kontextusában nem, amelyek fenntartják a magántulajdon, illetve a munkaerőpiac intézményét.” (*Goldthorpe* [2007] 103. old.)

¹⁵ A hierarchia problémája kapcsán részletesebben vizsgáltam korábban Goldthorpe megközelítését (*Huszár* [2013b] 122–124. old.).

pontjából a többi alkalmazotti osztállyal.¹⁶ A problémát azonban megközelíthetjük más módon is, ha a Wright, illetve a Goldthorpe által felvázolt elképzelésekkel szemben abból indulunk ki, hogy a foglalkozási viszony ismerve nyomán megkülönböztetett kategóriák egyértelműen horizontális viszonyban állnak egymással. Ez az állítás, az egyenlőség, illetve az egyenlőtenség intézményesített normáira utalva, a korábban ismertetett normatív-funkcionalista megközelítés segítségével, jól meg is indokolható.

Mindenekelőtt azt kell belátni, hogy a kapitalizmus csak ott működhet, ahol biztosított a vállalkozás szabadsága, illetve ahol van szabad munka.¹⁷ A kapitalizmus létrejötte ennyiben előfeltételezi a jogfejlődés egy bizonyos fokát. Marshall rámutatott, hogy a jogfejlődés, illetve a kapitalizmus kiépülésének a viszonya bonyolult és sokrétű. Egyes időszakokban a két folyamat támogatta egymást, máskor viszont konfliktusba kerültek egymással. Döntő jelentőségű, hogy az első generációs polgári jogok között – többek között a szabad véleménynyilvánítás és a vallásszabadság joga mellett – megjelenik a munkához és a tulajdonhoz való jog is. Ebben az időszakban a két folyamat alapvetően támogatták egymást, az egyéneknek tulajdonított polgári jogok teszik ugyanis lehetővé, hogy a társadalom tagjai a gazdaság területén szabad és egyenlő felekként tevékenykedjenek, illetve szerződéses kapcsolatba lépjenek egymással. A jogfejlődésnek ez a szakasza ennyiben megelőzi – sőt egyebek között ez teszi lehetővé – a kapitalizmus kiépülését (*Marshall* [1992] 8–27. old.).

Mindezek alapján a korábban ismertetett álláspontoktól eltérő elképzelést alakíthatunk ki a foglalkozási viszony ismervéről. Az ismerv nyomán megkülönböztetett kategóriák azokat a foglalkozási formákat jelölik, amelyeket a modern kapitalista társadalmak megteremtenek, s a munkavégzés, illetve az egyéni szükségletek kielégítéséhez szükséges javak megszerzésének legitim útjaiként elismernek. Ezek a társadalmak többek között abban különböznek más társadalmaktól, hogy éppen ezeket a formákat alakítják ki, s nem egyebeket. A modern kapitalista társadalmak tiltják például a rabszolgamunkát, s e társadalmakban nem kötelezhető senki robotra. Biztosít-

¹⁶ Ez a probléma a Ferge–Andorka féle sémával kapcsolatban érdekes módon merül fel. A Ferge Zsuzsa eredeti modelljében szereplő kategóriák még egyértelműen sorba rendezhetőek, s hierarchikusan is értelmezi a modellt a szerző, ha a státuszinkonzisztencia problémáját felvetve óvatosságra is int (lásd *Ferge* [1969] 151–158. old.). Nála még nem képeznek külön csoportot az önálló kisiparosok és kiskereskedők. A kategória Andorka Rudolfnál viszont megjelenik, s ahogy erre ő is utal, az általa használt séma, többek között e változtatás nyomán elveszti egyértelműen hierarchikus karakterét (*Andorka* [1970] 24. old.). Ferge újabb munkáiban szintén elkerüli a problémát, külön vizsgálja ugyanis egyrészt a társadalom strukturális viszonyait, másrészt pedig a társadalom hierarchikus tagolódását. Az első esetben elválasztja egymástól a gazdasági tőketulajdonosokat, illetve a tulajdon nélkülieket, s a két csoport belső hierarchiáját önállóan elemzi. A második esetben, a különböző egymásnak egyértelműen alá, illetve fölé rendelhető csoportok elkülönítésekor viszont nem veszi figyelembe az iménti megkülönböztetést, vagyis nem jelöl meg önálló tőketulajdonos osztályt (*Ferge* [2010] 123–147. old., illetve *Huszár* [2012a] 8–9. old.).

¹⁷ Ezt *Marx* ([1978] 668–713. old.) és *Weber* ([1979] 223–225. old.) is egybehangzóan állítja. A probléma kapcsán lásd továbbá különösen *Robert Castel* ([1998] 143–187. old.) munkáját.

ják viszont a vállalkozás szabadságát, illetve a tulajdon szentségét, valamint a munkához való jogot. A társadalom minden tagjának jogában áll, hogy egyéni kezdeményezése nyomán vállalkozói tevékenységbe kezdjen, s ennek révén profitra tegyen szert. Hasonló módon, a társadalom minden tagja szabadon rendelkezhet a munkáereje fölött, s jogában áll szerződéses kapcsolatba lépni másokkal. A modern kapitalista társadalmakban a különböző foglalkozási formákban tevékenykedők e fontos vonatkozásban egyenlők, s a közöttük fennálló viszony horizontálisnak tekinthető.¹⁸

A szociális jogok létesítése Marshall elemzése szerint új, konfliktusosabb fejezetet nyitott a jogfejlődés, illetve a kapitalizmus viszonyrendszerében (*Marshall* [1992] 27–44. old.), s e fejlemény megítéléséről az osztályelemzés szempontjából is komoly jelentőséggel bír (*Esping-Andersen* [1990], illetve *Huszár* [2011c] 119–121. old. [2013b] 124–127. old.). A szociális jogok lefektetésének ugyanis az a fő következménye, hogy a társadalom tagjai nemcsak a foglalkozási rendszerben való részvétel révén tehetnek szert legitim módon az alapvető szükségleteik kielégítéséhez nélkülözhetetlen javakra, a társadalom ennek egyéb útjait is elismeri. A szociális jogok azt az elvet fektetik le, hogy a társadalom minden tagját megilleti a szociális biztonság egy bizonyos foka.¹⁹ E jogok érvényesülését az állam különféle eszközökkel segítheti elő. Többek között a megtermelt jövedelem újraelosztása révén különböző jogosultságokat teremt, amelyek az élvezőik számára lehetővé teszik, hogy a foglalkozási rendszeren kívül tegyenek szert jövedelemre. E jogosultságok alapjául különféle elvek szolgálhatnak: támogatásra számíthatnak többek között azok, akiknek egészségi állapotuk nem teszi lehetővé, hogy részt vegyenek a foglalkozási rendszerben, nyugdíjjogosultságot szerezhetnek az időskorúak korábbi munkájuk elismeréseképpen, s különböző juttatásokban részesülhetnek a munkanélküliek is, hogy visszatérjenek a munka világába.²⁰ E jogosultságok tehát a jövedelemszerzés olyan társadalmilag elismert módjait teremtik meg, amelyek nem a foglalkozási rendszerben való

¹⁸ Érdemes ebből a szempontból szemügyre venni, hogy a magyarországi alkotmányok különböző időszakokban hogyan nyilatkoznak a vállalkozás szabadságáról, illetve a munkához való jogról. Az 1949. évi szocialista alkotmány ugyan úgy rendelkezik, hogy a „termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek”, de azt is hozzá teszi, hogy „a dolgozó nép fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket”. Ezzel szemben az 1989-es rendszerváltó alkotmány, illetve a Fidesz-KDNP által nemrég elfogadott alaptörvény egyöntetűen lefekteti a vállalkozás szabadságát. A munkához való jogot mindegyik alkotmány biztosítja. (Lásd ezzel kapcsolatban a Függelékét.)

¹⁹ Ehhez is érdemes megvizsgálni az alkotmányos szabályozás változását. Habár különbözőképpen, de a szociális jogokra mindegyik alkotmány tartalmaz utalást (lásd a Függelékét).

²⁰ A népszámlálás 22., a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdése aprólékosan részletezi a különböző inaktív státuszokat. A kérdőívben a következő kategóriákkal találkozhatunk: dolgozik (alkalmazott, vállalkozó, segítő családtag, alkalmi munkás, östermelő, szövetkezeti tag stb.) (1), munkanélküli, álláskereső (2), saját jogon öregségi nyugdíjas, járadékos (3), saját jogon rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos (4), hozzátartozói (özvegyi, szülői) jogon nyugdíjas, járadékos (5), gyermekgondozási ellátást (gyes, gyed, gyet) kap (6), ápolási díjban részesül (7), bölcsődébe, óvodába járó gyermek, tanuló, felsőfokú oktatási intézmény hallgatója (8), bölcsődébe, óvodába, iskolába nem járó 0–15 éves gyermek (9), vagyonából, ingatlan-bérbeadásból élő (10), háztartásbeli (11), szociális segélyezett (12), egyéb (13).

részvételen alapulnak, de normatív alapjukat tekintve a különböző foglalkozási formákkal egyenrangúak.

Az eddigiek során azt igyekeztem megmutatni, hogy a foglalkozási viszony ismérve mindenekelőtt azokban az osztálymodellekben tesz szert komolyabb jelentőségre, amelyek hangsúlyozni kívánják a kapitalista társadalmak sajátosságát. Az alkalmazottak, illetve vállalkozók közötti viszonyt felfoghatjuk hierarchikus módon, ahogy Wright tette, s Goldthorpe eljárásának megfelelően tartózkodhatunk is attól, hogy előzetes feltételezésekbe bonyolódjunk a természetét illetően. Ha azonban abból a kérdésből indulunk ki, hogy a társadalom az egyenlőség mely formáit intézményesíti, akkor a foglalkozási viszony ismérve révén megkülönböztetett kategóriák közötti viszonyt horizontálisnak kell tekintenünk. Az ismérv ugyanis arról tájékoztat bennünket, hogy melyek az egyéni szükségletek kielégítéséhez szükséges javak előteremtésének legitim formái a modern kapitalista társadalmakban. Ebben a tekintetben pedig a különböző foglalkozási formákat nem lehet egymás alá vagy fölé rendelni, mindegyik egyformán elfogadott. E megközelítés segítségével végül a foglalkozási rendszer határaihoz kapcsolódó problémákra is alternatív választ adhatunk, amennyiben a különböző inaktív csoportokat inaktív státusuk alapján vesszük figyelembe az osztálystruktúra ábrázolása során (*Huszár* [2013b] 124–127. old.).

Ha a foglalkozási viszony, illetve a gazdasági aktivitás ismérvéből indulunk ki, akkor tehát a modern kapitalista társadalmak horizontális tagolódásához juthatunk el. Ezeknek az ismérveknek a segítségével pedig négy, illetve öt jelentős csoportot különíthetünk el egymástól: a vállalkozók, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, illetve az egyéb inaktív csoportját.

3. Az osztályszerkezet vertikális tagolódása

Az osztálystruktúra horizontális tagolódásának vizsgálata után a következő feladat a társadalom hierarchikus szerkezetének a feltárása. A különböző osztályelméletek hagyományosan elsősorban erre a kérdésre összpontosítanak, s a funkcionalista rétegződéselméletnek is ez állt mindig is a középpontjában. *Davis* és *Moore* [1997] híres munkájában a társadalmi egyenlőtlenségek létezésére igyekszik egyetemes magyarázatot kínálni a funkcionalista elmélet segítségével, s a társadalmi integráció normatív aspektusait hangsúlyozva fiatalkori írásaiban *Parsons* ([1940a], [1949]) is szinte kizárólag a társadalom rétegződés vertikális aspektusaira koncentrált.

Ha a funkcionalista rétegződéselmélet parsonsi, normatív útján kívánunk továbbhaladni, akkor az osztályszerkezet hierarchikus tagolódásának vizsgálatához azt a kérdést kell föltenni, hogy a társadalom az egyenlőtlenségek mely formáit in-

tézményesíti. Ahogy korábban szó volt róla, a modern társadalmakban a teljesítményelv válik az egyenlőtlenségek igazolásának alapjává. A modern társadalmak morális értékelése szerint mindenekelőtt annak kell magasabb helyet elfoglalnia a társadalom egyenlőtlenségrendszerében, aki nagyobb teljesítményre képes, illetve aki nagyobb teljesítményt hoz létre.²¹ A társadalom hierarchikus tagolódásának feltárásához azt kell tehát szemügyre venni, hogy egy adott társadalomban mi számít teljesítménynek, illetve a teljesítményelv mellett az egyenlőtlenségek igazolásának milyen egyéb, másodlagos elvei jutnak nagyobb szerephez. E vizsgálatok segítségével juthatunk el azokhoz az ismérvekhez, amelyekre az osztályséma kialakításakor támaszkodhatunk.

A 2. fejezetben, a társadalom horizontális tagolódásának vizsgálata során nyert kategóriák egyike sem homogén. Mindegyik magába foglalhat a társadalom egyenlőtlenségrendszerében inkább felül, illetve inkább alul található pozíciókat. Mindegyik önállóan vizsgálható így a vertikális tagolódás szempontjából. Ezeknek a társadalmi kategóriáknak a létezését eltérő normatív elvek támasztják alá, így a különböző csoportok belső hierarchiája is az egyenlőtlenségek igazolásának eltérő elvein alapul. A következőkben csupán a foglalkoztatottak csoportját vizsgálom alaposabban, a foglalkozási rendszeren kívül elhelyezkedő csoportok vertikális tagolódását ehelyütt nem részletezem.²²

A foglalkoztatottak körében előzőleg két jelentős csoportot, a *vállalkozók*, illetve az *alkalmazottak* kategóriáját különítettem el. A két csoport társadalmi helyzetét eltérő normatív elvek határozzák meg, ezért ezeket tanácsos külön kezelni, s megvizsgálni, hogy a csoporton belül mi számít teljesítménynek, s ennek alapján az egyenlőtlenségek milyen formái számíthatnak igazolására.

A vállalkozói tevékenység normatív alapját mindenekelőtt a tulajdonhoz való jog és a vállalkozás szabadsága képezi. Ezek azt nyilvánítják ki, hogy az adott jogi keretek között mindenkinek joga van üzleti tevékenységbe kezdeni, s ennek révén profitra szert tenni. E jognak csupán mások jogai állíthatnak korlátot, illetve az állam szabályozó tevékenysége nyújt hozzá intézményes keretet. Ezek a szabályok többek kö-

²¹ A teljesítményelvnek is megvannak az alkotmányos alapjai. Az 1949-es és az 1989-es magyar alkotmány is tartalmaz utalást az elvre. Érdekes módon azonban a jelenlegi alaptörvényből valamilyen oknál fogva kimaradt. (Lásd a Függelékét.)

²² Csupán utalni szeretnék rá, hogy ha az itt alkalmazott megközelítés alapján kívánunk a különböző inaktív csoportok vertikális tagolódásáról képet alkotni, akkor azoknak a normatív elveknek az intézményesítését kell szemügyre venni, amelyek e kategóriák társadalmi helyét kijelölik. A munkanélküliek csoportja esetében például azt, hogy milyen típusú munkanélküliségi támogatások vannak egy adott társadalomban, ezek milyen feltételekhez kötöttek, s hogy e szabályok miféle egyenlőtlenségeket hoznak létre munkanélküli és munkanélküli között. A nyugdíjasok esetében pedig szintén az a kérdés, hogy milyen nyugdíjszerű juttatások léteznek, ezek összegét miféle tényezők alapján állapítják meg, s ezek milyen különbségeket hoznak létre a csoporton belül. *Berger Viktor* ([2013] 309–310. old.) elmélyülten foglalkozik az inaktív csoportok lehetséges további felosztásának kérdésével. Az általa felvázolt lehetőségek közül én tehát egyértelműen a második mellett foglalom állást.

zött az adózási, illetve a környezetvédelmi törvényekben öltének testet, kivonhatnak bizonyos tevékenységeket a vállalkozói tevékenység alól, valamint rendezik a vállalkozók viszonyát két fontos csoporthoz, a munkavállalók, illetve a fogyasztók csoportjához (Honneth [2011] 317–469. old.). Ha e normatív kereteket tiszteletben tartják, akkor a különböző vállalkozói teljesítményeknek nincs más mércéje, mint a siker (Parsons [1940] 199. old.). Működhet a vállalkozás különböző ágazatokban, foglalkozhat különböző tevékenységekkel, s dolgozhat akármennyit a vállalkozó, teljesítménye azon méretik le, hogy mekkora nyereséget képes kitermelni.²³ Ha azonban a siker maga válik a teljesítmény kritériumává, akkor az önálló tevékenységek nyomán a vállalkozók között létrejött bármiféle egyenlőtlenség igazoltnak tekinthető. Azok a vállalkozók tehát, akik sikeresebbek és ezért a társadalom egyenlőtlenségrendszerében magasabb pozíciót foglalnak el kevésbé sikeres társaiknál, méltán tesszik ezt. Az egyenlőtlenségek igazolásának a modern kapitalista társadalmakban intézményesített normái szerint ez a hely illeti meg őket.

E kiindulópont alapján tehát a vállalkozók csoportjának vertikális tagolását a vállalkozás sikeressége alapján kell elvégezni. Az operacionalizálás során ehhez több ismérv is figyelembe vehető. A sikeresség indikátora lehet többek között a vállalkozás által megtermelt profit nagysága, a vállalkozás árbevétele, illetve a vállalkozás által foglalkoztatottak száma – azok az ismérvek tehát, amelyekre hagyományosan a foglalkozási osztályszerkezet többi modellje is támaszkodik, illetve támaszkodhat. Az, hogy a vállalkozók kategóriáján belül hányféle osztályt jogosult, illetve érdemes megkülönböztetni, az erősen függhet gyakorlati, illetve technikai tényezőktől. Ezek közül a legfontosabb szempont, hogy a konkrét vizsgálat mögött meghúzódó kérdésfeltevés milyen mélységű differenciálást követel meg. Emellett, statisztikai elemzéseknél az alkalmazott minta nagysága is korlátot állíthat. Általánosságban megállapítható, hogy egy háromosztatú tagolás, a nagyvállalkozók, a középvállalkozók, illetve a kisvállalkozók megkülönböztetésével már sokrétű vizsgálatokat tehet lehetővé.

A következő és legnépesebb vizsgálandó társadalmi kategória az *alkalmazottaké*. Az eddigiek szellemében e csoport vertikális tagolódásának feltérképezésekor is abból indulok ki, hogy az alkalmazottak esetében mi számít teljesítménynek, s hogy milyen tényezők alapján igazolhatók a csoporton belül kialakuló egyenlőtlenségek. Az alkalmazottak helyzete alapvetően eltér a vállalkozókétól, az e kategóriába tartozók gazdasági tevékenységét kevésbé egyéni kezdeményezéseik határozzák meg, sokkal inkább a munkaadójukkal kialakított viszony. E viszonyt a munkavállalói

²³ Ezzel kapcsolatban a teljesítményfogalom korábban, az első fejezetben említett kettős vonására utalok, mely szerint a teljesítmény mindig valamilyen egyéni fáradozás nyomán előálló eredmény. E meghatározásnak ellentmond az, ha a vállalkozói teljesítmény megítélésekor a teljesítményfogalomnak csupán az eredményvonalatkozására utalunk. Lásd ezzel kapcsolatban a teljesítményelv piacosodására vonatkozó téziseket (Hartmann–Honneth [2007] 129–131. old.).

szerződés rögzíti, mely rendezi, hogy milyen jogok, illetve kötelességek illetik meg egymás iránt a szerződő feleket.²⁴

Az alkalmazottak csoportján belüli különböző osztályok elkülönítésekor *Goldthorpe* [2007] is a munkavállalói szerződéseket állítja a középpontba. Az osztályok elkülönülésének alapja nála az, hogy az alkalmazottakat különböző típusú, vagyis a foglalkoztatás eltérő körülményeit rögzítő szerződések kötik munkaadójukhoz. Érvélese szerint a főbb típusokat oly módon határolhatjuk el egymástól, hogy megvizsgáljuk a racionális, saját érdekeit követő munkáltatónak a foglalkoztatottak különböző csoportjaival kötött szerződéseit. Ennek alapján tesz különbséget szolgáltatói szerződés és munkaszerződés között, illetve határoz meg köztes szerződési formákat. Ha azonban az ehelyütt érvényesített normatív-funkcionalista kiindulópontot kívánjuk a munkavállalói szerződések kapcsán is követni, akkor másféleképpen kell megközelíteni a problémát. Nem a munkaadó nézőpontját kell átvenni, s nem az ő feltételezett érdekeit kell szem előtt tartani a különbözőfajta szerződések elkülönítésekor. Ha a *Goldthorpe*-féle kiindulópontnak megfelelően az alkalmazottak osztályhelyezete valóban pusztán a munkaadók érdekkalkulációin nyugszik, az teljességgel összeegyeztethetetlen az emberek alapvető polgári jogaival.²⁵ Ha ezeket a jogokat szem előtt tartjuk, akkor abból kell kiindulni, hogy a munkavállalói szerződések két azonos jogokkal rendelkező fél kölcsönös megállapodásán nyugszanak, amelyeknek tartalma nem vezethető le sem a munkaadó, sem pedig a munkavállaló önös érdekeiből. E szerződések az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményesített normáinak a háttere előtt köttetnek, s a bennük foglaltak nem mondhatnak ellent ezeknek tartósan, illetve súlyosan. Az eltérő típusú szerződések, s az alkalmazottak vertikális tagolódásának azonosításához így azt kell megvizsgálni, hogy a munkaadók, illetve a munkavállalók különböző foglalkozásokat űző csoportjai milyen megállapodásra jutnának a szerződés tartalmát illetően. Másképpen fogalmazva, azt kell felderíteni, hogy a szerződés megkötése során mit tekintenek teljesítménynek, s az egyenlőtlenségek igazolásának milyen egyéb elveit veszik figyelembe.

E kérdésre – ahogy *Goldthorpe* kérdésére is – természetesen csak hipotetikus válasz adható. Közelebb juthatunk azonban a megoldáshoz, ha a munkavállalók egy olyan csoportját vesszük közelebből szemügyre, ahol az alkalmazás körülményeit meghatározó normatív elvek nyilvánvalók, s megpróbáljuk kiszűrni a csoport sajátosságából eredő torzításokat. Efféle speciális csoportnak tekinthetők a közszférában

²⁴ A szerződés alapvető jelentőségű a kapitalista társadalmak normatív alapjaiban, ami az ehelyütt követett társadalomelméleti tradíció képviselőinek munkáiban rendre központi szerepet játszik. Lásd *Hegel* [1971] (235–236. old.), *Durkheim* [2001] (206–233. old., 370–383. old.), *Parsons* ([1991] 38–58. old.), illetve *Honneth* [2011] (320–360. old.) témához kapcsolódó fejtegetéseit.

²⁵ Ezzel a problémával *Goldthorpe* is tisztában van. Maga utal rá, hogy a munkaadók érdekkalkulációi számára korlátot jelentenek, jelenthetnek egyrészt maguk a munkavállalók, másrészt korlátot jelent az állam szabályozó tevékenysége is. Ezt azonban *Goldthorpe* empirikus szinten elhanyagolhatónak véli (*Goldthorpe* [2007]).

dolgozók (Huszár [2011c] 116–118. old.). Habár e csoport tagjai a legtöbb esetben ugyanolyan jellegű munkát végeznek, mint a piaci szférában tevékenykedő kollégáik, az ő munkakörülményeiket alapvetően meghatározza, hogy a munkaadójuk maga az állam (vagy valamelyik önkormányzat), illetve ennek valamelyik intézménye. A közszférában dolgozók tehát korántsem egyenlő felekként kötnek szerződést munkaadójukkal, ők rendszerint készen kapják s elfogadják munkaszerződésüket, amelynek tartalmát speciális, a munka törvénykönyvét felülíró törvények szabályozzák.²⁶ E törvényekre tekinthetünk úgy, mint amelyek a törvényhozó igazságosságra vonatkozó meggyőződésének megfelelően, normatív módon szabályozzák a közszférában tapasztalható egyenlőtlenségi viszonyokat. Ha tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogy a közszférában tapasztalható egyenlőtlenségek miféle normatív elveken nyugszanak, akkor ezeket a törvényeket kell megvizsgálni.

A közszférában dolgozókra vonatkozó jogszabályok bizonyos speciális jogokat juttatnak, s speciális kötelességeket várnak el a munkavállalók e kategóriájától.²⁷ A jelen téma szempontjából annak van kitüntetett jelentősége, hogy e jogszabályok részletesen szabályozzák a közszféra különféle munkavállalóinak a jövedelmi viszonyait, illetve előmeneteli rendjét. A közszférában dolgozók javadalmazásának központi elemét a bértáblák képezik. Ezek a foglalkoztatottak különböző csoportjaira vonatkozóan különféleképpen, de két elv kombinációja révén határozzák meg a munkavállalók illetményét: egyrészt az alkalmazott iskolai végzettségét veszik figyelembe, másrészt pedig a közszolgálatban eltöltött évek számát. Akik tehát magasabb végzettséggel rendelkeznek, illetve hosszabb ideje dolgoznak a közszférában (szinte) automatikusan magasabb keresetre számíthatnak. A jogszabályok figyelembe veszik azt is, hogy valaki vezető beosztásban dolgozik-e. A hierarchia felsőbb szintjei felé haladva a törvény rendre magasabb illetményt, s kedvezőbb munkakörülményeket ír elő a vezetők számára. A közszférában elérhető keresetek meghatározásakor egy centrum-periféria elv is érvényesül. Magasabb illetmény jár azoknak, akik központi intézményekben dolgoznak, s alacsonyabb a megyei, illetve helyi szervek kötelékébe tartozó munkavállalóknak.

A közszférában dolgozók keresetének meghatározásakor tehát a jogszabályok többféle elvet is érvényesítenek. Ha a hangsúlyok eltérők is, vélhetően ezeknek az elveknek mindegyike szerepet játszik a piaci szférában is, amikor a munkaadók és a munkavállalók megállapodnak a foglalkoztatás körülményeiről. Ezeket az elveket megpróbálhatjuk fontosságuk szerint sorrendbe állítani. A törvényi szabályozás alapján a közszférában a legnagyobb különbségek mindenekelőtt a vezetői, illetve beosz-

²⁶ A következőkben e probléma kapcsán a magyarországi jogszabályokra támaszkodom. Lásd a kormánytisztviselők, illetve köztisztviselők jogviszonyát rendező 2011. évi CXCV. törvényt, illetve a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvényt.

²⁷ Ez a körülmény önmagában indokolhatná, hogy ha az elemzés úgy kívánja, a közszférában foglalkoztatottakat önálló osztályként szerepeltessük az osztályismában.

totti, ezt követően pedig a magasabb, illetve alacsonyabb képzettséget igénylő foglalkozási pozíciók között tapasztalhatók. A többi elv szerepe, ha nem is jelentéktelen, de e kettőhöz mérten csekély. Ha a különféle elvek a közsférában ily módon intézményesülnek, akkor e sorrend a piaci sférában minden bizonnyal még hatványozottabban érvényesül. Az itt vizsgált elvek közül ugyanis a centrum-periféria vagy a szenioritás elve kevésbé, a vezető-beosztott viszony, illetve a képzettség ismerve azonban a legközvetlenebb módon összefüggésbe hozható a vállalat hatékonyságával, termelékenységével.

E feltevéseket megerősíti, ha felidézük, hogy a foglalkozási osztályszerkezet különböző elméletei milyen ismervekre támaszkodnak a munkavállalók hierarchikus tagolódásának vizsgálatakor. *Wright* [1997] a kizsákmányolási nyelvezetbe ágyazva, de szintén a vezetés, illetve a képzettség ismérvét tünteti ki, ahogy végső soron *Goldthorpe* [2007] modelljében is ezek jutnak központi szerephez. *Ferge* ([1969] 86–122. old.) több tényezőt is mérlegel a foglalkoztatottak csoportosításakor, a vezetés, illetve a képzettség szerepe azonban nála is elsődleges. Az általa vizsgált többi ismérv szintén jelentős szerephez juthat az ehelyütt alkalmazott normatív-funkcionalista megközelítés nézőpontjából is. Az egyenlőtlenségek igazolása szempontjából ezek közül a szellemi-fizikai megkülönböztetés tűnik különösen relevánsnak, illetve az, hogy egy foglalkozás inkább kreatív vagy rutin jellegű munkát feltételez-e. Az osztályszerkezet differenciáltabb ábrázolásához juthatunk el, ha kiegészítő ismervekként ez utóbbiakat is figyelembe vesszük.

A munkaadók és alkalmazottaik a közöttük létrejövő munkavállalói szerződések megkötésekor tehát vélhetően többféle tényezőt is mérlegelnek. Feltételezésem szerint azonban, az egyenlőtlenségek igazolása szempontjából a vezető-beosztott viszonyoknak és a képzettségnek van központi jelentősége. Fontos szerepe lehet továbbá annak, hogy fizikai vagy szellemi, illetve kreatív vagy rutin jellegű munkáról van-e szó. A munkaadók és a munkavállalók tehát eszerint a szerződéskötésnél abban értenének egyet, hogy azok a munkavállalók kerüljenek kedvezőbb pozícióba, akik vezetői feladatokat látnak el, s akik magasabb képzettséget igénylő, kreatív, szellemi munkát végeznek.

Ami az alkalmazottak vertikális tagolódást illeti, az előbbi ismervek segítségével megkísérhetjük különböző osztályokba sorolni a csoport tagjait. Eszerint az alkalmazottak körében a hierarchia csúcsán azok a magas szintű vezetők és menedzserek találhatók, akik több munkavállaló munkáját irányítva vezetői feladatokat látnak el. Csoportjukat a szakértők, illetve értelmiségiek követik, akiknek a társadalom egyenlőtlenségrendszerében elfoglalt magasabb pozícióját kiemelkedő szaktudásuk alapozza meg. E két felső osztály alatt, külön csoportba sorolhatók azok a rutin szellemi munkát végzők, akiknek a tevékenysége ugyan szintén magasabb szaktudást igényel, viszont ez a munka inkább ismétlődő, rutin jellegű és kevésbé teszi próbára a munkavállaló kreativitását. Az alkalmazottak csoportján belüli alsóbb, kék galléros osz-

tálypozíciók elkülönítésénél is mindenekelőtt arra támaszkodhatunk, hogy egy adott foglalkozás műveléséhez milyen szintű képzettségre, illetve szaktudásra van szükség. Ennek alapján megkülönböztethetünk két vagy három munkás osztályhelyzetet: egyrészt külön kategóriaként kezelhetjük a *szakmunkásokat*, akiknek a kedvezőbb helyzetét sajátos szakmai képzettségük alapozza meg, másrészt viszont önálló csoportnak tekinthetjük a szakképzetlen *segédmunkásokat*, akiknek társadalmi helyzetét éppen a képzettség hiánya jelöli ki, s végül harmadikként bevezethetünk egy köztes, *betanított munkásokat* magába foglaló kategóriát is, amely a képzettség tekintetében az iménti két csoport között helyezkedik el.

4. Következtetések

Az eddigiek összefoglalásaképpen kialakíthatunk egy előzetes modellt a társadalom tagolódására vonatkozóan. (Lásd a sémát.) A modell abból indul ki, hogy minden társadalom intézményesíti az egyenlőség és az egyenlőtlenség bizonyos normáit, s ezeknek az intézményesített normáknak a szerepét nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalom tagolódásának vizsgálatakor. A modell először – az egyenlőségnek a modern kapitalista társadalmakban intézményesített normái alapján – horizontális módon különíti el egymástól a vállalkozók, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, illetve az egyéb inaktívok csoportját. Ezt követően pedig, az egyenlőtlenségek igazolásának normáira utalva, az egyes csoportokon belüli hierarchiát igyekszik feltárni. Az előzőekben a vállalkozók, illetve az alkalmazottak csoportjának vertikális tagolódását vizsgáltam részletesebben, s alakítottam ki egy egyszerű osztályozást. A többi csoport további felbontásától ehelyütt eltekintek.

A társadalomszerkezet normatív-funkcionalista modellje

Vállalkozók	Alkalmazottak	Munkanélküliek	Nyugdíjasok	Egyéb inaktívok
Nagyvállalkozók	Vezetők, menedzserek			
Középvállalkozók	Szakértők, értelmiségiek			
Kisvállalkozók	Rutin szellemi munkát végzők			
	Szakmunkások			
	Betanított munkások			
	Segédmunkások			

Ha összehasonlítjuk ezt a sémát a foglalkozási osztályszerkezet többi modelljével, nem tapasztalunk jelentős eltéréseket. Ebben is javarészt ugyanazok, illetve hasonló osztálykategóriák találhatók, mint a többiben, s ez a megközelítés is végső soron ugyanazokra az ismérvekre támaszkodik a különböző csoportok elkülönítésekor, mint az idézett osztálymodellek. Empirikus tartalmát tekintve tehát ez a séma hasonló a hagyományos neomarxista, illetve neoweberiánus modellekhez.²⁸

A legnagyobb különbségekre elméleti szinten bukkanhatunk. Ez egyrészt az egyes kategóriák egymáshoz való viszonyát érinti. Az ehelyütt követett normatív-funkcionalista megközelítés segítségével egyértelműen meg tudjuk határozni, hogy a sémában megkülönböztetett osztályok milyen – horizontális vagy vertikális – viszonyban állnak egymással, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy pontos hipotéziseket fogalmazzunk meg az osztályhelyzet, illetve lehetséges következményei összefüggésére vonatkozóan.²⁹ Másrészt, a foglalkozási osztályszerkezet mindegyik elmélete speciális kérdéseket fogalmaz meg az osztályelemzés számára. Wright a modern kapitalista társadalmak kizsákmányolási viszonyait igyekszik feltárni, Goldthorpe a munkaerő-piacon elfoglalt pozíció különféle jelenségekkel való összefüggését kutatja, Esping-Andersen pedig a posztindusztriális társadalmak létrejöttére vonatkozó hipotéziseket kívánja tesztelni. Ezekhez az elméletekhez hasonlóan, az általában alkalmazott normatív-funkcionalista megközelítés is sajátos kérdéseket állít az osztályelemzés középpontjába.

A foglalkozási osztályszerkezet többi elméletétől eltérően a jelen megközelítés abból indul ki, hogy a modern kapitalista gazdaság a társadalomba beágyazottan működik. Az empirikus vizsgálatok számára felvetett kérdés ezek után az, hogy ez valóban így van-e. Valóban betölti-e a társadalom rétegződése, rétegzettsége azt az integratív funkciót, amit Parsons és követői tulajdonítanak neki, vagy ellenkezőleg, inkább különféle társadalmi konfliktusok forrása (Parsons [1949]; Honneth [1994], [2003]). Az ehelyütt felvázolt modell, amikor az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményesi-

²⁸ Mivel a modell javarészt a *Ferge Zsuzsa* [1969] korai munkája által is alkalmazott ismérvekre támaszkodik, ezért erre hasonlít a legjobban, tulajdonképpen a Ferge-féle séma kissé módosított verziójának tekinthető.

²⁹ A jelen dolgozat nem foglalkozik szisztematikus módon a séma érvényességének a vizsgálatával, ez a következő időszak feladata. Jelezni szeretném azonban, hogy a séma ismérv szerinti érvényessége a többi osztálymodelléhez nagyon hasonló módon vizsgálható, mivel a sémában szereplő megkülönböztetések kivétel nélkül olyan ismérveken alapulnak, amit a többi megközelítés is alkalmaz. A konstrukciós érvényesség vizsgálata esetében némileg eltérő a helyzet, ennek vizsgálatához ugyanis pontosan meg kell fogalmazni az osztályhelyzet, illetve az osztályhelyzettel összefüggő különböző jelenségek viszonyára vonatkozó hipotéziseket, ami a különböző osztályelméletek esetében nagyon eltérő lehet. Vastagh Zoltán egyfelől nem tartja problémának, ha egy osztályséma esetében tisztázatlan marad a különböző osztálykategóriák egymáshoz való viszonya (*Vastagh* [2013] 434. old.), másfelől viszont maga fejt ki részletesen, hogy a séma konstrukciós érvényessége csupán akkor vizsgálható kielégítő módon, ha világos elképzelésekkel rendelkezünk az osztályhelyzetet a következményeivel összekapcsoló oksági viszonyról (*Vastagh* [2013] 431–433. old.). Én úgy látom, hogy az egyik feltételezi a másikat: csak akkor tudunk tartalmas hipotéziseket megfogalmazni a következményekre vonatkozóan, ha az osztálymodellben szereplő kategóriák egymáshoz való viszonyáról is világos képünk van.

tett normáiból indul ki, mérceként kíván szolgálni. Mérceként kíván szolgálni annak vizsgálatához, hogy a modern kapitalista társadalmak által teremtett egyenlőtlenségek összhangban vannak-e azokkal a normákkal, amelyeket e társadalmak a fő normatív dokumentumaikban lefektetnek.

A modell felépítésekor azt vettem alapul, hogy az egyenlőség, illetve az egyenlőtlenség intézményesített normáinak kényszere megszabja azt, hogy a társadalom tagjait mely tekintetben kell egyenlőnek, s mely tekintetben kell egyenlőtlennek tekinteni, s ez következményekkel jár a társadalom osztálytagolódására is: e normák előírják, hogy az egyének különböző csoportjainak milyen helyet kell elfoglalniuk a társadalom egyenlőtlenségrendszerében. Ennek alapján az osztályelemzés számára az a feladat adódik, hogy megvizsgálja, valóban ott helyezkednek-e el a különböző társadalmi kategóriák, ahol az intézményesített normák alapján előzetesen várnánk őket. Hogy tehát egyrészt a modell által hierarchikusnak tekintett ismérvek nyomán előállt egyenlőtlenségek valóban visszavezethetők-e teljesítménybeli különbségekre, illetve másrészt, hogy a horizontálisként értelmezett viszonyok nem itatódnak-e át maguk is az egyenlőtlenségek bizonyos formáival. Ha az empirikus vizsgálatok során arra derül fény, hogy az intézményes normák, illetve a megfigyelt egyenlőtlenségek összhangban vannak egymással, az arra utal, hogy az egyenlőtlenségek integratív funkciója nem sérül. Ha azonban ellenkezőleg, szembekerülnek egymással, az a társadalmi-politikai konfliktusok különböző formáihoz vezethet. Az empirikus társadalomkutatás feladata, hogy megfelelő mutatókat dolgozzon ki e viszony jellemzésére.³⁰

³⁰ A státuszinkonzisztencia mutatója ebben a tekintetben kiváló példát jelent, akár *Gerhard Lenski* [1954], [1956], [1967], [1997] eredeti elképzeléseit vesszük alapul, akár tágabban értelmezzük a jelenséget (*Huszár* [2012b]).

Függelék

A munkához való jog, a vállalkozás szabadságára vonatkozó jog, a szociális jogok, illetve a teljesítményévi alkotmányos szabályozásának változása Magyarországon

1949. évi XX. törvény	1989. évi XXXI. törvény	Magyarország Alaptörvénye (2011)
<p>„4. § (1) A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a köztületek vagy szövetkezetek tulajdonában van. Termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek. (2) A Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma. A dolgozó nép fokozatosan kizorítja a tőkés elemeket és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét.”</p> <p>„8. § (1) A munkával szerzett tulajdont az Alkotmány elismeri és védi. (2) A magántulajdon és a magánkezdményezés a köz érdekeket nem sértheti.”</p>	<p>A vállalkozás szabadsága</p> <p>„9. § (1) Magyarország gazdasága a tervezés előnyeit is felhasználó piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül. (2) A Magyar Köztársaság a versenyszemlélettel és a verseny szabadsággal, amelyet csak alkotmányerejű törvény korlátozhat.”</p>	<p>„M) cikk (1) Magyarország gazdasága az értéktéremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik. (2) Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”</p> <p>„XII. cikk (1) Mindenkinnek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.”</p>
<p>„45. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja polgári számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást”.</p>	<p>Munkához való jog</p> <p>„70/B. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinnek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához.”</p>	<p>„M) cikk (1) Magyarország gazdasága az értéktéremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik. (2) Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”</p> <p>„XII. cikk (1) Mindenkinnek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.”</p>

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

<i>(Folytatás)</i>	Magyarország Alaptörvénye (2011)	1989. évi XXXI. törvény	1949. évi XX. törvény
	<p>Szociális jogok</p> <p>„XIX. cikk (1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkamegélküliség esetén minden magán-állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. (2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. (3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. (4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.”</p>	<p>Szociális jogok</p> <p>„70.E. § (1) A Magyar Köztársaság állampolgárainak joga van a szociális biztonsághoz, öregség, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkamegélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak. (2) A Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg.”</p>	<p>„47. § (1) A Magyar Népköztársaság védi a dolgozók egészségét és segíti a dolgozókat munkaképveltségük esetén. (2) A Magyar Népköztársaság ezt a védelmet és segítséget széles körű társadalombiztosítással és az orvosi ellátás megszervezésével valósítja meg.”</p>
	<p>Teljesítményelv</p> <p>„70.B. § (2) Az egyenlő munkáért mindenkinél, bármilyen megkülönböztetés nélkül, egyenlő bért kell fizetni. Minden dolgozónak joga van olyan jövedelemhez, amely megfelel végzett munkája mennyiségének és minőségének.”</p>	<p>„45. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja polgárainak a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást.”</p>	<p>„45. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja polgárainak a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást.”</p>

Irodalom

- ANDORKA R. [1970]: *A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai II. Magyarországon*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest.
- BERGER V. [2013]: A társadalmi struktúra-elemzés dilemmái és eldöntendő kérdései. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 3. sz. 307–313. old.
- BREEN, R. [2005]: Foundations of a Neo-Weberian Class Analysis. In: *Wright, E. O.* (ed.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge University Press. Cambridge.
- BREEN, R. – ROTTMAN, D. [1995]: Class Analysis and Class Theory. *Sociology*. Vol. 29. No. 3. pp. 453–473.
- BUKODI E. [2006]: Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In: *Kovács I.* (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó. Budapest. 109–159. old.
- BUKODI E. – ALTORJAI SZ. – TALLÉR A. [2005]: *A társadalmi rétegződés aspektusai*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest.
- CASTEL, R. [1998]: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bérmunka krónikája*. MWA-WZSA-Kávé. Budapest.
- DAVIS, K. – MOORE, W. E. [1997]: A rétegződés néhány elve. In: *Angelusz R.* (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest. 10–23. old.
- DURKHEIM, É. [2001]: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris. Budapest.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. [1996]: A kutatás elméleti alapja, adatai és stratégiája. In: *Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, J. S.* (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Aula. Budapest. 11–25. old.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1990]: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press. Princeton.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1993]: Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework. In: *Esping-Andersen, G.* (ed.): *Stratification and Mobility in Post-Industrial Society*. SAGE. London.
- EYAL, G. – SZELÉNYI, I. – TOWNSLEY, E. [1998]: *Making Capitalism without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. Verso. London.
- FERGE ZS. [1969]: *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- FERGE ZS. [2002]: Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*. 4. sz. 9–33. old.
- FERGE ZS. [2006]: Struktúra és szegénység. In: *Kovács I.* (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág. Budapest. 479–499. old.
- FERGE ZS. [2010]: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Napvilág. Budapest.
- GOLDTHORPE, J. H. [2007]: Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In: *Goldthorpe, J. H.* (ed.): *On Sociology. Illustration and Retrospect*. Vol. 2. Stanford University Press. Stanford. pp. 101–124.
- GOLDTHORPE, J. H. – MARSHALL, G. [1992]: The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques. *Sociology*. Vol. 26. No. 3. pp. 381–400.

- HARCSA I. [2013]: Észrevételek Huszár Ákos tanulmányához. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 5. sz. 523–526. old.
- HARTMANN, M. – HONNETH, A. [2007]: A kapitalizmus paradoxonjai. *Replika*. 59. sz. 117–134. old.
- HEGEL, G. W. F. [1971]: *A jogfilozófia alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HESS, A. [2001]: Maintaining the Equilibrium of Freedom and Order: Talcott Parsons' Resuscitation of Functionalism. In: *Hess, A.: Concepts of Stratification: European and American Models*. Palgrave. London. pp. 112–123.
- HONNETH, A. [1994]: *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.
- HONNETH, A. [2003]: Umverteilung als Anerkennung. Eine Erwiderung auf Nancy Fraser. In: *Fraser, N. – Honneth, A.: Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch philosophische Kontroverse*. Suhrkamp. Frankfurt am Main. pp. 129–224.
- HONNETH, A. [2007]: Munka és elismerés. Kísérlet egy újrafogalmazásra. *Replika*. 64–65. sz. 125–140. old.
- HONNETH, A. [2011]: *Das Recht der Freiheit. Grundriß einer demokratischen Sittlichkeit*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.
- HRADIL, S. [1987]: *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft*. Von Klassen und Sichten zu Lagen und Milieus. Leseke + Budrich. Obladen.
- HUSZÁR Á. [2011a]: Egyenlőtlenség és osztály. Mit várunk, mit várhatunk el egy osztályszémától? *Társadalomkutatás*. 29. évf. 4. sz. 405–421. old.
- HUSZÁR Á. [2011b]: Teljesítményelv. A társadalmi egyenlőtlenségek igazolásának modern formája. *Múltunk*. LVI. évf. 2. sz. 34–50. old.
- HUSZÁR Á. [2011c]: Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*. 21. évf. 3. sz. 107–124.
- HUSZÁR Á. [2012a]: Osztályegyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon. *Szociológiai Szemle*. 22. évf. 2. sz. 4–26. old.
- HUSZÁR Á. [2012b]: Társadalmi rétegződés és politikai viselkedés. A státuszinkonzisztencia problémája. *Társadalomkutatás*. 30. évf. 4. sz. 309–323. old.
- HUSZÁR Á. [2013a]: Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 1. sz. 31–56. old.
- HUSZÁR Á. [2013b]: Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 2. sz. 117–131. old.
- KIS J. [1993]: Egyenlőtlenség és kizsákmányolás. Karl Marx – Rawls után olvasva. In: *Háy J. (szerk.): Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Atlantisz. Budapest. 261–341. old.
- KOLOSI T. [1987]: *Tagolt társadalom. Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Gondolat. Budapest.
- KOLOSI T. [2000]: *A terhes babapiskóta*. Osiris. Budapest.
- KOLOSI T. – DENCŐ B. [2006]: Osztálytársadalom? In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2006*. Társ. Budapest. 19–41. old.
- KOLOSI T. – KELLER T. [2010]: Kikristályosodó társadalmi szerkezet. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2010*. Társ. Budapest. 105–138. old.

- KOLOSÍ T. – RÓBERT P. [2004]: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy.* (szerk.): *Társadalmi Ríport 2004*. Társi. Budapest. 48–74. old.
- KONRÁD GY. – SZELÉNYI I. [1989]: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat. Budapest.
- KRECKEL, R. [1992]: *Politische Soziologie der sozialen Ungleichheit*. Campus Verlag. Frankfurt am Main/New York.
- LENSKI, G. E. [1954]: Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*. Vol. 19. No. 4. pp. 405–413.
- LENSKI, G. E. [1956]: Social Participation and Status Crystallization. *American Sociological Review*. Vol. 21. No. 4. pp. 458–464.
- LENSKI, G. E. [1967]: Status Inconsistency and the Vote: A Four Nation Test. *American Sociological Review*. Vol. 32. No. 2. pp. 298–301.
- LENSKI, G. E. [1997]: A hatalom és privilégium. In: *Angelusz R.* (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest. 302–340. old.
- MARSHALL, T. H. [1992]: Citizenship and Social Class. In: *Marshall, T. H. – Bottomore, T.* (eds.): *Citizenship and Social Class*. Pluto. London.
- MARX, K. [1978]: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Első kötet. Kossuth. Budapest.
- NECKEL, S. – DRÖGE, K. – SOMM, I. [2004]: Welche Leistung, welche Leistungsgerechtigkeit? Soziologische Konzepte, normative Fragen und einige empirische Befunde. In: *Berger, P. A. – Schmidt, V. H.* (Hg.): *Welche Gleichheit, welche Ungleichheit? Grundlagen der Ungleichheitsforschung*. VS Verlag. Wiesbaden. pp. 137–164.
- OFFE, C. [1970]: *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit. Mechanismen der Statusverteilung in Arbeitsorganisationen der industriellen »Leistungsgesellschaft«*. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main.
- PARSONS, T. [1939]: The Professions and Social Structure. *Social Forces*. Vol. 17. No. 4. pp. 457–467.
- PARSONS, T. [1940a]: An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification. *The American Journal of Sociology*. Vol. 45. No. 6. pp. 841–862.
- PARSONS, T. [1940b]: The Motivation of Economic Activities. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*. Vol. 6. No. 2. pp. 187–202.
- PARSONS, T. [1949]: Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory. *The American Economic Review*. Vol. 39. No. 3. pp. 16–26.
- PARSONS, T. [1970]: Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification Revisited. *Sociological Inquiry*. Vol. 40. No. 1. pp. 13–72.
- PARSONS, T. [1991]: The Integration of Economic and Sociological Theory, The Marshall Lectures. *Sociological Inquiry*. Vol. 61. No. 1. pp. 10–59.
- PARSONS, T. [1997]: A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In: *Angelusz R.* (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest. 80–135. old.
- POLÁNYI K. [1976]: A gazdaság mint intézményesített folyamat. In: *Polányi K.*: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat. Budapest. 228–273. old.
- POLÁNYI K. [2004]: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág. Budapest.

- RÓBERT P. [2013]: Társadalmi rétegek, osztályok vizsgálata a 2011. évi népszámlálás adatain. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 3. sz. 314–319. old.
- ROSE, D. – HARRISON, E. [2010]: *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. Routledge. London.
- SZALAI E. [2001]: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula. Budapest.
- SZALAI E. [2006]: Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág. Budapest. 349–373. old.
- TARDOS R. [2013]: Hozzászólás Huszár Ákos: Foglalkozási osztályszerkezet (I–II.) című tanulmányához. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 3. sz. 320–323. old.
- TREIMAN, D. J. [1998]: A foglalkozások presztízisének elmélete. In: Róbert P. (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum. Budapest. 111–129. old.
- VASTAGH Z. [2013]: A társadalomszerkezet vizsgálata a népszámlálási adatokon – Lehetőségek és kihívások. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 2. sz. 424–436. old.
- VOSWINKEL, S. – KOCYBA, H. [2008]: Die Kritik des Leistungsprinzips im Wandel. In: Dröge, K. – Marrs, K. – Menz, W. (Hg.): *Rückkehr der Leistungsfrage. Leistung in Arbeit, Unternehmen und Gesellschaft*. Edition Sigma. Berlin. pp. 21–40.
- WEBER, M. [1979]: A modern kapitalizmus kialakulása. In: Weber, M.: *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 223–293. old.
- WEBER, M. [1998]: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Weber, M.: *Tanulmányok*. Osiris. Budapest. 7–69. old.
- WRIGHT, E. O. [1997]: Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéshez. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest.
- WRIGHT, E. O. [2005]: Foundations of a Neo-Marxist Class Analysis. In: Wright, E. O. (ed.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge University Press. Cambridge.
- ZÁHONYI M. – BUKODI E. [2004]: *A társadalom rétegződése*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

Summary

The different theories of the occupational class structure constitute a distinct approach of social stratification research. This paper comprises the third part of a larger work that aims to contribute to the preparation of the stratification volume of the 2011 Hungarian Population Census. The first part of this work examined the peculiarities of this approach and introduced the current, internationally known theories of the occupational class structure, while the second summarised the most important problems that must be solved by all theories of the approach. As a continuation of the previous work, this paper undertakes the task of elaborating at least the outline of an alternative, normative-functionalist model of social class.

Dr. Lakatos Miklós,
a KSH szakmai főtanácsadója
E-mail: Miklos.Lakatos@ksh.hu

Záhonyi Márta,
a KSH főtanácsosa
E-mail: Marta.Zahonyi@ksh.hu

A 2001. évi népszámlálási rétegződési modell alkalmazása a munkaerő-felmérés rendszerében* (II.)

A 2011. évi népszámlálás adatainak rétegződési szempontú elemzésére való felkészülés során megvizsgáltuk a 2001-ben kidolgozott népszámlálási rétegződési modell alkalmazásának lehetőségeit. Dolgozatunk első részében (*Statisztikai Szemle*, 91. évf. 2013. évi 6. sz. 633–643. old.) beszámoltunk ennek a rétegződési modellnek a Munkaerő-felvételre (MEF) való alkalmazásáról, valamint a FEOR-08-ra történő áttüzetésének jelenlegi állásáról és eredményeiről. A második részben a MEF adatbázisán bemutatjuk a foglalkoztatottak társadalmi rétegződésének főbb jellemzőit, valamint a 2003 és 2011 között lezajlott fontosabb változásokat. A leíró elemzés mellett a modell magyarázó és differenciáló erejéről is szolgálunk információkkal a vizsgálatba bevont néhány területtel kapcsolatosan.

Módszertanunkról emlékeztetőül szükséges megjegyezni egyfelől, hogy a kezdő év azért 2003, mert a 2001. évi népszámlálási rétegződési modellhez szükséges változók a MEF esetében – némi korlátozással – csak ettől az időponttól álltak rendelkezésre, másrészt, hogy a 2003-as évre alkalmazott rétegződési modell a FEOR-93, a 2011-es viszont a FEOR-08 foglalkozási nomenklatúrára alapul. A két nomenklatúra használatából adódó különbségeket dolgozatunk első részében elemeztük. Tekintettel arra, hogy az eltérések nem voltak jelentősek, vagyis a séma FEOR-08-ra történő adaptálása – habár további finomításokat igényelhet – jól sikerült, úgy gondoljuk, hogy vizsgálatunk eredményeit e módszertani eltérés ellenére is érdemes bemutatni.

Kihasználva a MEF kínálta lehetőségeket a társadalmi csoportok jellemzőit – az egyenlőtlenségeket és a bekövetkezett változásokat – a következő dimenziók alapján vizsgáltuk:

* A 2012. november 20-án, a Központi Statisztikai Hivatalban rendezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

1. Az alapvető demográfiai jellemzők (nem, kor és az iskolai végzettség).
2. Az atipikus munkavégzés néhány formája.
3. A foglalkoztatás biztonsága a munkaszerződés típusa, valamint az egy évvel korábbi munkaerő-piaci státus alapján.
4. Az anyagi körülmények a nettó kereset és a lakáskörülmények tükrében.
5. A területi dimenzió a településtípus alapján.

1. A társadalmi rétegződés demográfiai jellemzői

Már a rendszerváltás időszakától megfigyelhető az a tendencia, ami a vizsgált időszakot is jellemezte: mindkét nem körében növekszik a felső vezetők és a magasán képzett értelmiségiek aránya. 2011-ben a foglalkoztatott férfiak 12,8, a nők 10,1 százaléka tartozott a két felső rétegbe (1., 2. rétegfőcsoport), míg 2003-ban ezek az arányok alacsonyabbak voltak (9,8, illetve 8,3 százalék). A mindkét nem esetében megfigyelt aránynövekedést kisebb részben a FEOR-nómenklatura verzióváltása is okozhatta, de alapjaiban nem befolyásolhatta azt, hogy 2003 és 2011 között a foglalkoztatottak rétegződésében e két rétegfőcsoport szerepe felértékelődött. Az informatikai-technikai infrastruktúrával kevésbé helyettesíthető, a feladatok komplexitásával jellemezhető és így nagy szellemimunka-igényű munkakörök súlya növekszik.

Az alsó szintű vezetők, hivatalnokok csoportja (3. rétegfőcsoport) 2011-ben a foglalkoztatottakon belül 17 százalékot képviselt, és arányuk 2003-ban is hasonló nagyságrendű volt. Körükben továbbra is jelentős a nemek közötti eltérés. Míg a férfiaknak csak 14,2 százaléka tartozott az alacsonyabb képzettséget, kevesebb önállóságot kívánó társadalmi rétegbe (3. rétegfőcsoport), addig a nőknek több mint egyötöde.

Némiképp növekedett az irodai és a szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak rétegébe (4. rétegfőcsoport) tartozók aránya, a 2003. évi 22,1 százalékról 2011-re 24,1 százalékra nőtt. Egyrészt ez a csoport tömöríti az olyan irodai, rutin szellemi tevékenységeket, melyek informatikai eszközökkel jól helyettesíthetők; esetükben a várt csökkenés figyelhető meg. Másrészt a nagy élőmunka-igényű szakképzett szolgáltatási és kereskedelmi foglalkozások is ebbe a csoportba sorolódnak, ahol azonban ellentétes irányú a változás. A két hatás eredményeként növekedett a csoport relatív súlya, főképp a férfiak körében. A foglalkoztatottak e társadalmi rétegére leginkább a nemek eltérő aránya jellemző; 2011-ben a férfiak 14,2, a nők 35,6 százaléka tartozott e nagy létszámú társadalmi rétegbe. A 2003 és 2011 közötti időszakban

e társadalmiréteg-főcsoporton belül főleg a szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak között nőtt a férfiak aránya, ami azt is jelentheti, hogy a kereskedelmi és a szolgáltatási foglalkozások „elnőiesedése” megállt, a férfiak egyre jelentősebb számban és arányban jelennek meg ezekben a társadalmiréteg-csoportokban.

1. táblázat

A foglalkoztatottak társadalmiréteg-főcsoportok és nemek szerint a MEF adatain (százalék)

Társadalmiréteg-főcsoport*	2003			2011		
	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő
1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	5,0	5,7	4,1	5,3	6,3	4,2
2. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	4,2	4,1	4,2	6,2	6,5	5,9
3. Alsó szintű vezetők és értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	17,1	14,7	20,0	17,0	14,2	20,3
4. Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	22,1	10,4	35,9	24,1	14,2	35,6
5. Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	9,2	11,3	6,7	7,9	9,5	6,0
6. Mezőgazdasági kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	1,7	2,4	0,8	1,4	1,9	0,8
7. Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	13,3	20,5	4,9	11,3	18,0	3,6
8. Betanított munkát végzők	20,2	25,3	14,3	18,2	21,7	14,2
9. Egyszerű (szakképzetlen) munkát végzők	7,3	5,6	9,2	8,5	7,7	9,4
<i>Foglalkoztatottak száma összesen (fő)</i>	<i>3 921 907</i>	<i>2 126 488</i>	<i>1 795 419</i>	<i>3 811 947</i>	<i>2 057 314</i>	<i>1 754 633</i>

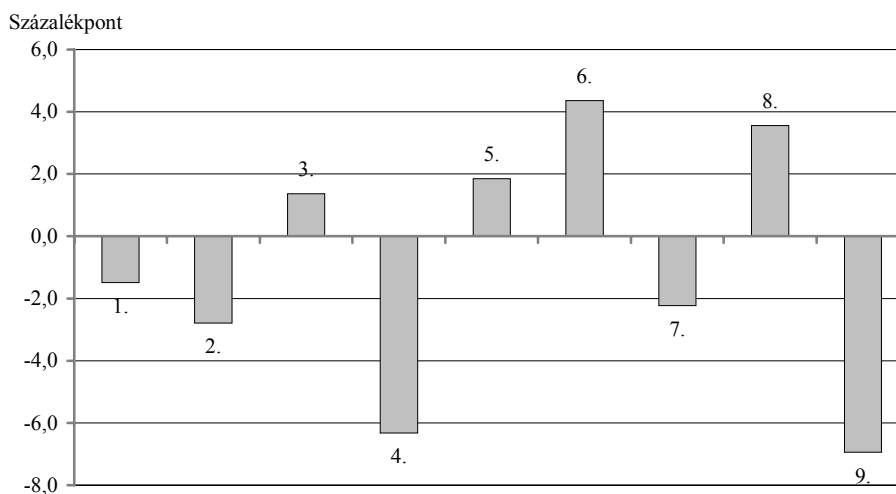
* A továbbiakban a szövegben és az ábrákon a kategóriamegnevezések esetében a társadalmiréteg-főcsoportokra a hozzájuk tartozó sorszámokkal hivatkozunk.

A rendszerváltozás egyik jelentős hatású társadalmi következménye az volt, hogy ugrásszerűen megnőtt az egyéni vállalkozók és a kisfoglalkoztatottak aránya (5., 6. rétegfőcsoport). Itt is figyelemre méltók a nemenkénti eltérések. 2003-ban a foglalkoztatott férfiak 13,7, a nők 7,5 százaléka tartozott e két társadalmiréteg-főcsoportba.

Sajnálatos, hogy az alkalmazotti lét alternatívájaként szolgáló, a független és önálló egzisztencia megteremtése szempontjából oly fontos két társadalmi réteg-főcsoportba tartozók aránya, kismértékben ugyan, de mindkét nem esetében csökkent. 2011-ben a foglalkoztatotti körön belüli részesedésük összességében már csak 12,7 százalékot tett ki.¹ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a nők növekvő arányban képviseltetik magukat a kisvállalkozói csoportokban.

A munka világában bekövetkezett robbanásszerű informatikai és technológiai változás hatása érhető tetten a fizikai munkát végzők többségét magába foglaló közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak (7. rétegfőcsoport) és a betanított munkát végzők (8. rétegfőcsoport) arányának csökkenésében. Ennek mértéke a férfiaknál erőteljesebb volt, mint a nőknél, de mindkét csoportban továbbra is jelentősek a nemek közti különbségek. 2011-ben a férfiak körében az alkalmazott közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak (7. rétegfőcsoport) aránya 18 százalék, ám a nők között ez a mutató csak 3,6 százalék volt.

1. ábra. A nők arányának változása az egyes rétegfőcsoportokban 2003 és 2011 között

Az előző gondolatmenetnek némileg ellentmond az aránynövekedés, amely az egyszerű szakképzetlen munkát végzők társadalmi rétegénél tapasztalható (9. rétegfőcsoport). Annak ellenére, hogy ma már az egyszerű munkatevékenységek esetében is egyre terjed a technikai eszközök használata (például a takarítóknál a takarítógépek, portások munkájában az ún. beléptető rendszerek), ezeket a foglalkozásokat a

¹ Itt utalni kell arra a módszertani körülményre, hogy ezek az adatok csak a főfoglalkozású egyéni vállalkozókat, kisfoglalkoztatókat fedik le. Azok, akik második munkájukat végzik vállalkozóként, és alkalmazotti jogviszony mellett tevékenykednek, ily módon nem jelennek meg e két társadalmi réteg-főcsoportban.

technológiai és informatikai fejlődésnek az élők munkát kiváltó hatásai kevésbé érintették. A foglalkoztatott férfiak körében e társadalmi réteg-főcsoportba tartozók aránya 5,6-ról 7,7 százalékra nőtt, a nők közötti hányaduk lényegében változatlan maradt (2011-ben 9,4 százalék), tehát e társadalmi réteg-főcsoportban a férfiak és a nők aránya a kiegyenlítődés felé mozdult el.

2. táblázat

Az egyes összevont korcsoportokba tartozó foglalkoztatottak rétegfőcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Társadalmi réteg-főcsoport	2003			2011		
	15–29	30–49	50–74	15–29	30–49	50–74
	éves					
1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	2,3	5,0	7,8	2,3	5,6	6,8
2. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	3,2	4,0	5,6	5,5	6,1	6,8
3. Alsó szintű vezetők és értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	16,9	17,3	16,9	17,6	17,5	15,7
4. Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	29,1	20,8	17,4	32,2	24,0	18,9
5. Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	5,5	10,1	10,9	3,2	7,9	11,0
6. Mezőgazdasági kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	1,0	1,7	2,4	0,6	1,2	2,5
7. Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	15,1	13,3	11,3	10,8	11,6	11,2
8. Betanított munkát végzők	21,0	20,8	17,9	19,7	18,2	17,2
9. Egyszerű (szakképzetlen) munkát végzők	5,8	6,9	9,7	8,1	8,0	9,9
<i>Foglalkoztatottak száma összesen (fő)</i>	<i>946 482</i>	<i>2 112 184</i>	<i>863 239</i>	<i>670 625</i>	<i>2 133 772</i>	<i>1 007 549</i>

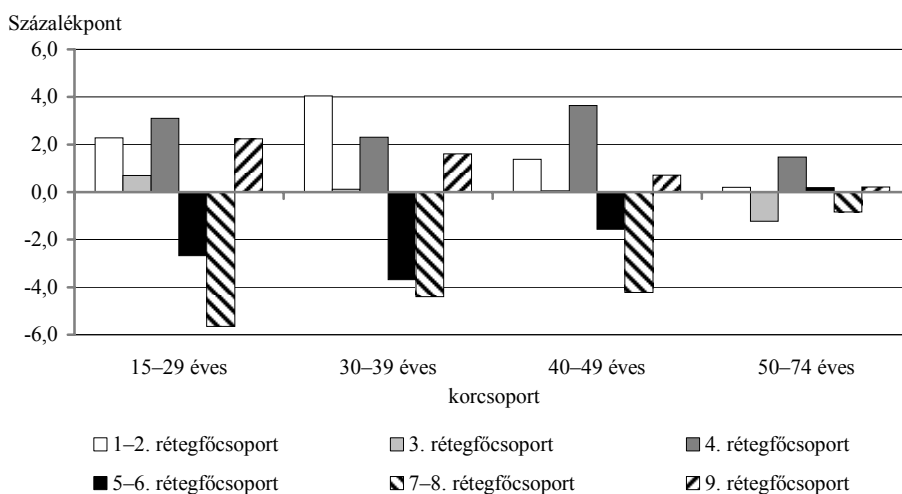
Az életkor tekintetében megállapíthatjuk, hogy a foglalkoztatottak társadalmi rétegződése korcsoportonként is jelentősen eltér egymástól. Minél idősebb korcsoportokat vizsgálunk, annál magasabb közöttük a felső és középvezetők, a magasan képzett értelmiségiek aránya (1., 2. rétegfőcsoport). E társadalmi rétegekbe való bejutást segíti az életút során megszerzett munkaerő-piaci tapasztalat, a megszerzett tudás és kapcsolati tőke. A 2003 és 2011 közötti időszakban valamennyi vizsgált összevont korcsoportban emelkedett e két társadalmi rétegbe tartozók aránya, azonban a fiata-

labb korcsoportokban ez az emelkedés erőteljesebb volt, így e tekintetben bizonyos kiegyenlítődési folyamatnak vagyunk tanúi.

A korcsoportonkénti adatok azt mutatják, hogy az életkor előrehaladásával a kis-foglalkoztatók és az önálló vállalkozók rétegeibe (5., 6. rétegfőcsoport) való bekerülés esélye ugyancsak növekszik. 2011-ben az 50–74 évesek körében arányuk 12,5 százalék volt. Ez összefügg azzal, hogy egy vállalkozás elindításához megfelelő élet-tapasztalatra, felhalmozott anyagi és kapcsolati tőkére van szükség. Magasabb életkorokban a munkaerő-piaci pozíció romlásával, az alkalmazotti státusz sok esetben kényszerű alternatívája lehet az önfoglalkoztatás. A fiatalabb korosztályok egyre nehezebb helyzetét jelzi, hogy körükben 2003 és 2011 között e két társadalmirétegfőcsoportba tartozók aránya erősebben csökkent, mint az idősebbeknél.

A hagyományos szakképzett ipari foglalkozásúak (7. rétegfőcsoport) körében bekövetkezett csökkenés a fiatalokat érintette a leginkább. A betanított munkát végzők társadalmirétegfőcsoportjába (8. rétegfőcsoport) tartozók aránya 2003 és 2011 között kisebb mértékben csökkent, és ez a csökkenés – hasonló intenzitással – valamennyi korcsoportban bekövetkezett. Az egyszerű foglalkozásúak rétegében (9. rétegfőcsoport) bekövetkezett aránynövekedés a fiatalabb korcsoportokban erőteljesebb volt, mint az idősebbek körében.

2. ábra. Az egyes összevont korcsoportokba tartozók rétegfőcsoportok szerinti megoszlásának változása 2003 és 2011 között

A 2001. évi népszámlálási rétegződési modell alapja a FEOR-93 foglalkozási nomenklátúra volt, következésképpen a rétegződési modell összeállításában jelentős mértékben érvényesültek a nomenklatúrát jellemző *iskolai végzettséggel* kapcsolatos

szempontok (ugyanaz érvényes a FEOR-08 vonatkozásában is). A nomenklátúra foglalkozásainak rendszerezésében lényeges csoportképző ismérv volt az adott foglalkozás gyakorlásához szükségesnek ítélt szakértelem-, tudás-, ismeretszint, mely megjelenik a formális iskolai végzettségi szintekben. Például a magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok körében (2. rétegfőcsoport) főleg a FEOR-08 2. főcsoportjában – felsőfokú végzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások – jelennek meg. Ennek következtében a rétegződési modellnek iskolai végzettség szerinti megoszlásai összefüggést mutatnak az adott foglalkozáshoz kapcsolódó készség- (képzettségi) szintekkel.

3. táblázat

A foglalkoztatottak társadalmiréteg-főcsoportok és iskolai végzettség szerint a MEF adatai alapján (százalék)

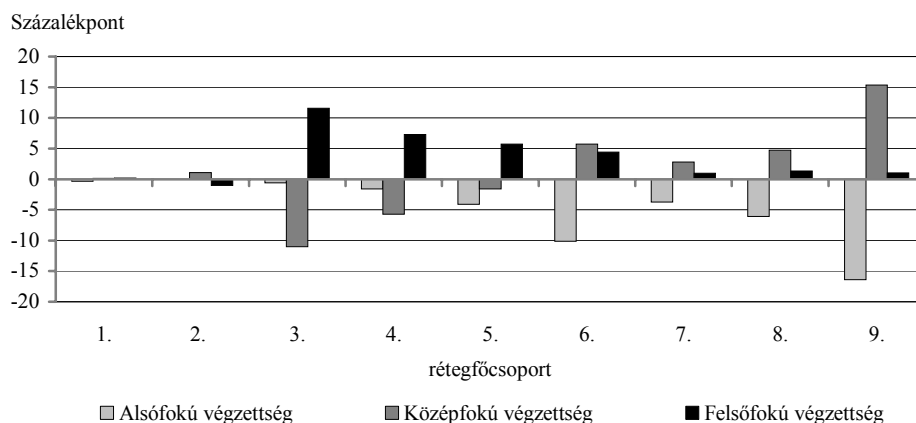
Társadalmiréteg-főcsoport	Alapfokú		Középfokú		Felsőfokú	
	végzettségű					
	2003	2011	2003	2011	2003	2011
1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	0,3	0,3	2,1	2,4	18,5	14,8
2. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	0,1	0,1	0,3	0,6	20,8	22,6
3. Alsó szintű vezetők és értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	2,4	2,3	12,9	10,4	43,4	39,6
4. Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	8,9	9,8	28,9	30,7	8,7	13,9
5. Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	4,7	2,6	11,2	9,8	5,8	5,4
6. Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	3,4	2,6	1,6	1,5	0,8	0,7
7. Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	10,5	8,4	17,6	16,1	0,6	0,8
8. Betanított munkát végzők	41,2	40,7	20,9	21,0	1,2	1,7
9. Egyszerű (szakképzetlen) munkát végzők	28,5	33,1	4,4	7,5	0,1	0,5
<i>Foglalkoztatottak száma összesen (fő)</i>	<i>592 716</i>	<i>420 380</i>	<i>2 586 642</i>	<i>2 413 041</i>	<i>742 548</i>	<i>978 525</i>

Nem meglepő, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők döntő többsége (77%) az első három rétegfőcsoport valamelyikébe tartozott 2011-ben. A felsőoktatás expanzióját és a képzettségi szint emelkedését tükrözi, hogy ez az arány 2003-ban még némileg magasabb (82,7%) volt. Tehát a magasabb iskolai végzettségűek egyre erőteljeseb-

ben vannak jelen a kevésbé kedvező pozíciókban, vagyis tetten érhető a túlképzettség jelensége. A felsőfokú végzettségűek között például nőtt a technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak csoportjába (4. rétegfőcsoport) tartozók aránya (8,7-ről 13,9 százalékra), vagyis a diplomások egy része, némileg alulfoglalkoztatva, például a szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak körében alkotnak jelentős számú csoportot. A másik oldalról megfigyelhető, hogy az alacsony iskolai végzettségűek egyre inkább kiszorulnak a kedvezőbb helyzetű csoportokból, és a betanított és egyszerű fizikai munkát végzők rétegeiben csoportosulnak.

Ha a felsőfokú végzettségűekre vonatkozó adatokat még abból a szempontból is megvizsgáljuk, hogy főiskolai vagy egyetemi végzettségűekről van-e szó, jelentős különbségeket tapasztalunk. 2011-ben az egyetemet végzettek körében az első három társadalmiréteg-főcsoportba tartozók aránya 86,4 százalék volt, a főiskolát végzettek körében ez a mutató csak 70,5 százalékot tett ki. Ezen belül is 48,6 százalékuk az alsósintű vezetők, beosztott hivatalnokok (3. rétegfőcsoport) közé tartozott. Az egyetemet végzettek körében ez az arány 26,3 százalékot tett ki.

3. ábra. Az iskolai végzettség szerinti összetétel változása társadalmiréteg-főcsoportok szerint 2003 és 2011 között

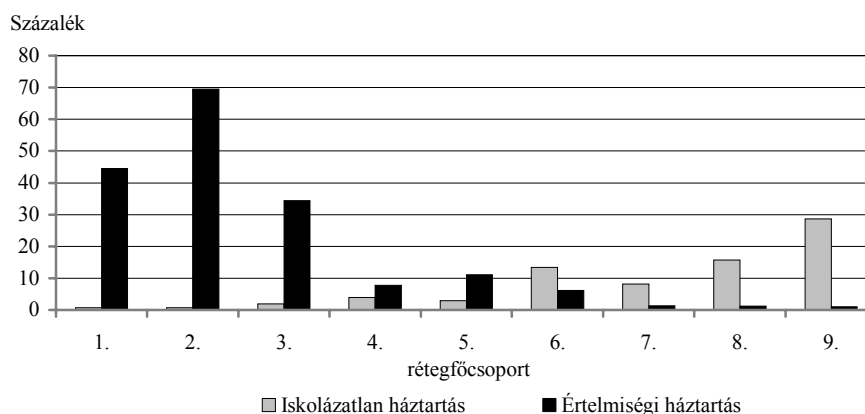
A középfokú végzettségűek döntő többsége a technikus, irodai, a közvetlen termelésirányító, szakképzett ipari foglalkozásúak és a betanított munkát végzők (4., 7., 8. rétegfőcsoport) körébe tartozott, és 2003 óta ez az arány lényegében nem változott. Itt is jelentős a különbség a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek és a gimnáziumi érettségivel rendelkezők között. Az előbbieket többsége (53,4 százaléka) tartozott a 7. és a 8. társadalmiréteg-főcsoportba, de jelentős volt a 4. főcsoportba tartozók aránya is (19,4%). A szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek körében 10,6 százalékot képviseltek még az egyszerű munkát végzők (9. rétegfőcsoport) is, mely mutató 2003-ban még csak 6,7 százalék volt. A gimnáziumi érettségivel rendelkezők

45,3 százaléka a 4. rétegfőcsoportban tömörült. Ez nem meglepő, hiszen itt találhatók a rutinjellegű szellemi tevékenységet kívánó irodai és a kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások csoportjai is.

Az alapfokú végzettségűek 69,7 százaléka a betanított és az egyszerű munkát végzők csoportjaiban (8., 9. rétegfőcsoport) koncentrálódott, és ez az arány 2003 óta nem változott.

Az 1990-es évtizedben tapasztaltakhoz hasonlóan 2003 és 2011 között tovább emelkedett a foglalkoztatottak iskolai végzettségének szintje. A felsőfokú végzettségűek aránya 18,9-ről 25,7 százalékra nőtt. Ez az emelkedés azonban társadalmirétegfőcsoportonként eltérő nagyságrendű volt. Az amúgy is magas végzettségi szinttel jellemezhető felső két rétegcsoportban nem volt változás, de az alsósintű vezetők, alacsonyabb beosztású hivatalnokok és az értelmiségiek, a technikusok, valamint a szakképzett irodai, kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozási rétegeiben látványos javulás tapasztalható. Ha nem is ilyen markáns, de jelentős az elmozdulás az önfoglalkoztatói és kisvállalkozói csoportokban is; figyelemre méltó a mezőgazdasági önállók végzettségi szintjének javulása, ahol jelentősen csökkent az alapfokú végzettségűek jelenléte. A fizikai jellegű rétegcsoportokban is látható elmozdulás; különösen az egyszerű munkát végzők (9. főcsoport) iskolai végzettségi szintje emelkedett, például a szakmunkásképzőt végzetek aránya a 2003. évi 29,9-ről 2011. évi 36,6 százalékra, miközben a 8 osztályt vagy kevesebbet végzetek hányada 59,4-ről 43,0 százalékra csökkent.

4. ábra. A foglalkoztatottak háztartásuk iskolázottsága szerint, 2011

Megjegyzés. A háztartások iskolázottsági szintjének meghatározása a háztartásba tartozó felnőttek képzettségi összetétele alapján történt.

A foglalkoztatottak legszűkebb társadalmi környezetét vizsgálva, jól látszik a személy réteghelyzete és a háztartásában élők iskolai végzettségének szoros kapcsa-

lata. A szellemi foglalkozásúak háztartásaiban magasabb iskolai végzettségű személyek élnek. A 4. rétegfőcsoporttól látványosan csökken a háztartások végzettségi szintje, a kedvezőtlenebb fizikai foglalkozásokban dolgozók körében pedig egyre emelkedik az iskolázatlan háztartásban élők aránya.

Más szempontból megállapíthatjuk, hogy a felsőbb foglalkozási rétegekbe való bejutás esélye a háztartás iskolázottsági szintjének növekedésével nagymértékben javul. A csak diplomás személyeket magukba foglaló háztartásokban élő foglalkoztatottak esetében a felső- és középszintű vezetők (1. főcsoport) társadalmi rétegébe tartozók aránya 15,0, a magasán képzett értelmiségiek (2. rétegfőcsoport) közé tartozók hányada 27,2 százalék volt. Ugyanezek a mutatók azoknál, akiknek háztartásában legalább egy felnőtt diplomás személy él 9,7, illetve 7,8 százalék. Ha a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi rétegeket nézzük, akkor is nyilvánvaló a kapcsolat a háztartásban élők iskolai végzettségével. Azoknak a foglalkoztatottnak körében, akiknek háztartását iskolázatlan személyek alkotják, a betanított, illetve egyszerű munkát végzők közé (8., 9. rétegfőcsoportba) tartozók aránya 66,4 százalékot tett ki, de a középiskolát nem végzett személyek által lakott háztartásokban élő foglalkoztatottak esetében is 43,2 százalék volt ez az arány. A kapott eredmények a háztartások iskolai végzettség szerinti homogenitását is mutatják.

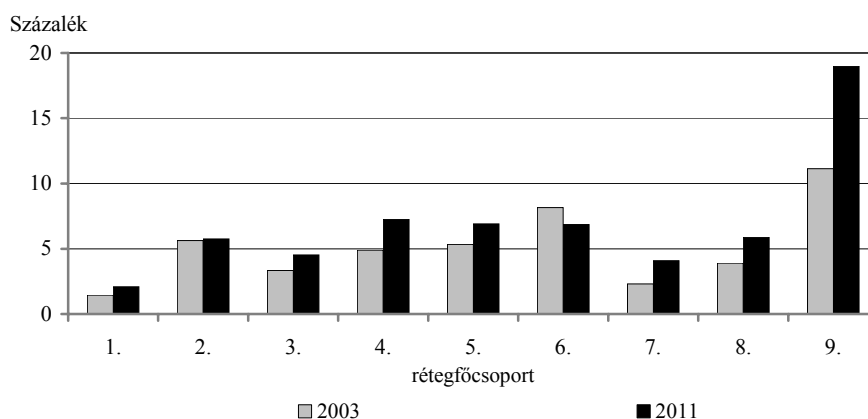
2. Atipikus foglalkoztatás

Tapasztaljuk, hogy a munkaerőpiac egyre rugalmasabbá válik, ami részben a foglalkoztatás bizonytalanságának növekedésével jár. Terjednek azok nem tipikus foglalkoztatási formák, melyekben a munkavállaló már nem érezheti olyan biztonságban magát, mint a tipikus, határozatlan idejű munkaszerződésű, kötött és teljes munkaidőjű alkalmazás esetén. A KSH Munkaerő-felmérése lehetővé teszi, hogy megvizsgáljunk a foglalkoztatási stabilitás szempontjából néhány releváns atipikus foglalkoztatási formát és összefüggéseit a réteghelyzettel.

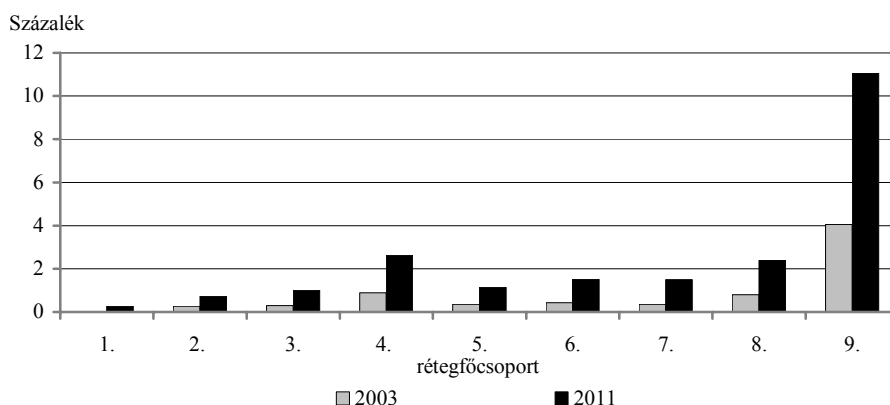
Ma még tipikusnak tekinthető a teljes munkaidős foglalkoztatás, de terjedőben van – különösen Európa néhány országában – a részmunkaidős munkavégzés. A munkaidő flexibilizálása – a munkaidő lerövidítésével és újraelosztásával – hatékony eszköze lehet a munkanélküliség csökkentésének, melyet 2008-at követően Magyarországon is alkalmaztak a válság kezelésében. A vizsgált időszakban, a mezőgazdasági önállókon és kifizetőktől kivül, minden társadalmi csoportban nőtt a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya, de legnagyobb mértékben az egyszerű foglalkozásúak körében, itt majdnem eléri a 20 százalékot. Ennek ellenére nemzetközi összehasonlításban még mindig rendkívül alacsony arányt képvisel ez a foglal-

koztatási forma, 2011-ben a foglalkoztatottaknak csak 6,8 százaléka dolgozott részmunkaidőben. Elterjedését valószínűleg nagymértékben az így elérhető keresetek alacsony színvonala akadályozza. Az árnyaltabb kép érdekében megvizsgáltuk, vajon a részmunkaidős foglalkoztatás önkéntes választás-e vagy kényszerhelyzet eredménye. Azok aránya, akik azért dolgoznak részmunkaidőben, mert csak ilyen formában tudtak elhelyezkedni, 2003-ban igen csekély volt. 2011-re ez a mutató minden rétegben növekedett, de az egyszerű foglalkozásúak rétegében vált meghatározóvá, meghaladta a 10 százalékot. Az alulfoglalkoztatás, a munkaerő kihasználatlansága ebben a rétegben a legszembetűnőbb.

5. ábra. A részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya rétegfőcsoportok szerint 2003-ban és 2011-ben

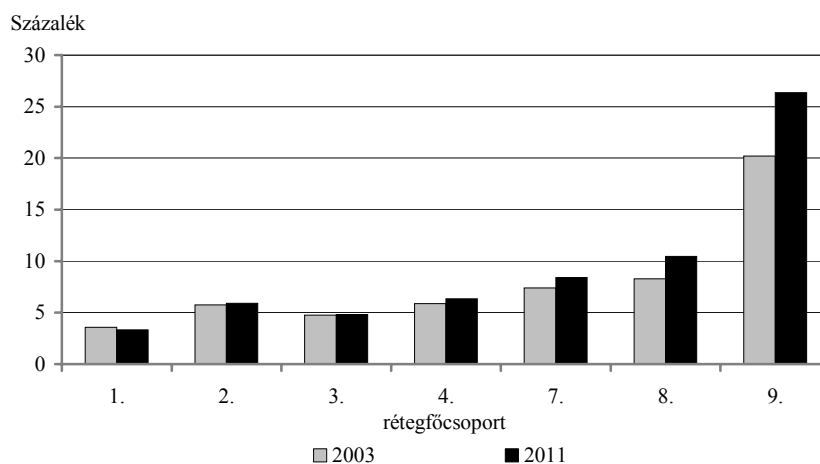
6. ábra. Az alulfoglalkoztatottak aránya társadalmi rétegfőcsoportonként 2003-ban és 2011-ben

Az atipikus foglalkoztatás másik fő típusa a határozott időre szóló szerződéses munkaviszony. Ez a mód feltétlenül javítja a munkaerőpiac rugalmasságát, azonban

kevésbé vonzó a munkavállalók számára. A szerződések rugalmasságát befolyásolja az adott ország munkaügyi jogrendszere is, hiszen a határozatlan idejű szerződéseket is lehet úgy szabályozni, hogy viszonylag könnyen megszüntethetők legyenek (például rövidebb felmondási idő, kevesebb kötött feltétel). Ennek ellenére a határozatlan idejű szerződés jóval nagyobb stabilitást biztosít a munkavállalók részére, mint a határozott idejű.

7. ábra. A határozott idejű szerződéssel dolgozó alkalmazottak aránya rétegfőcsoportok szerint, 2003, 2011

Megjegyzés. Mivel a munkaszerződés típusa csak az alkalmazottak körében értelmezhető, ezért ebben a vizsgálatban az önálló vállalkozók és kifizetői csoportjai (5. és 6. rétegfőcsoport) nem szerepelnek.

2011-ben az alkalmazott foglalkoztatottak 8,9 százaléka dolgozott határozott idejű munkaszerződéssel; arányuk – a részmunkaidőben dolgozókéhoz hasonlóan – 2003-ban ennél némileg alacsonyabb volt (7,5%). Az egyszerű, szakképzetlen munkát végzők (9. rétegfőcsoport) körében mutattuk ki a legnagyobb arányt (25%), de a növekedés a többi fizikai jellegű rétegben is meghatározóbb, mint a többi csoportban.

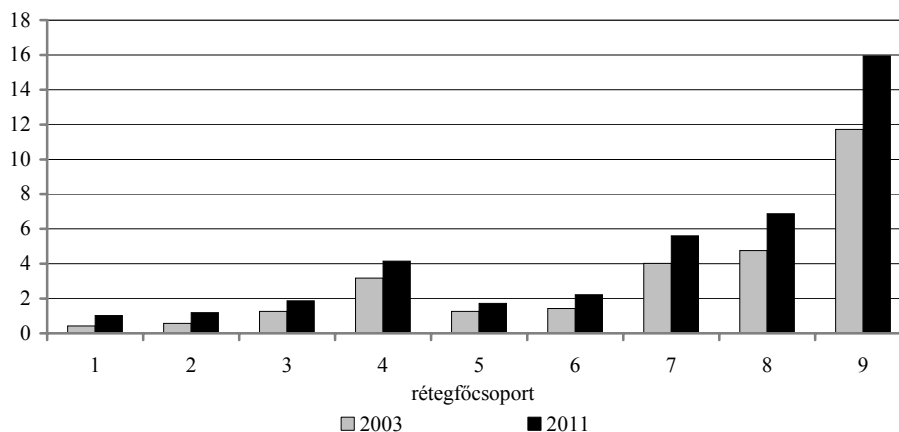
3. A foglalkoztatás biztonsága

A KSH Munkaerő-felmérése tudakolja a kérdezett egy évvel ezelőtti aktivitási státusát is. Ezt az információt a munkanélküliség kockázatának megragadására használjuk abból a feltevésből kiindulva, hogy akik korábban már megtapasztalták a

munkanélküliséget, és egy éven belül kerültek be vagy vissza a foglalkoztatotti körbe, azokat jobban fenyegeti a munkanélküliség. Az állásvesztés a munkás rétegeket fenyegeti legerősebben, a mutató legmagasabb értékét az egyszerű foglalkozású alkalmazottak körében mértük. Szembetűnő az is, hogy nemcsak a magasabb képzettséget igénylő foglalkozási rétegekben jelentkezik nagyon alacsony munkanélküliségi kockázat, de az önállóként történő foglalkoztatottság is nagyobb fokú munkaerőpiaci biztonságot nyújt. Ha az eredményeket a 2003. évi információkkal is összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a vizsgált időszakban minden foglalkozási rétegben nőtt a munkanélküliség kockázata.

8. ábra. A munkanélküliség kockázata 2003-ban és 2011-ben

Százalék

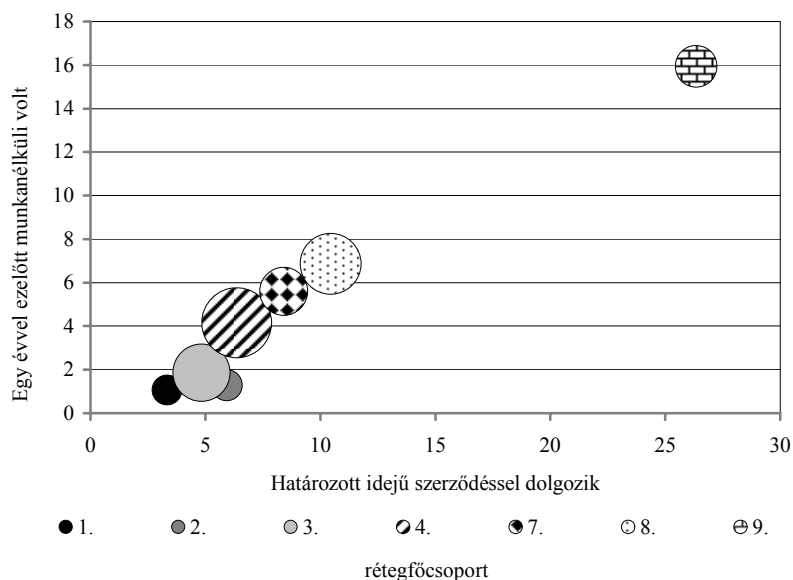

Más oldalról vizsgálva ugyancsak szembetűnő az összefüggés. Az egy évvel korábban is foglalkoztatottaknak csupán egynegyede tartozott a betanított (8. rétegfőcsoport) és az egyszerű munkát végzők (9. rétegfőcsoport) társadalmi csoportjaiba. Ezzel szemben az egy évvel korábban a munkanélküliek táborába tartozók között a két társadalmiréteg-főcsoportba tartozók aránya 53,7 százalék volt. Ezen kívül korábban a munkanélküliek körében jelentős arányt (20,6%) képviseltek még a technikai, kereskedelmi, szolgáltatási dolgozók (4. rétegfőcsoport). Ezek az adatok megerősítik azt a munkaerő-piaci tapasztalatot, hogy a munkanélküliség által veszélyeztetettek körében erőteljesen jelen vannak az érdekeiket kevésbé érvényesíteni tudó, viszonylag alacsony képzettségű, többségükben fizikai munkát végző társadalmi csoportok.

Látványosan szemlélteti a munkaerő-piaci státus bizonytalanságának és a réteghelyzetnek a kapcsolatát a 9. ábra, ahol együttesen jelenítettük meg a kockázati tényezőket. Élesen kirajzolódik, hogy a foglalkozási-rétegződési hierarchiában elfog-

lalt helyzettel együtt változik a munkaerő-piaci helyzet stabilitása. A munkanélküliség kockázatát az egy évvel ezelőtti aktivitási státussal, a foglalkoztatás biztonságát a – korábban az atipikus formák között vizsgált – munkaszerződés típusával mérve megállapítható, hogy a rétegcsoportosításunk jól tükrözi az egyenlőtlenségeket. A felső három réteg helyzete viszonylag stabilnak mondható, míg az alacsonyabb rétegekben – a hátrányok halmozódásával – a munkaerő-piaci pozíció egyre bizonytalanabbá válik. Ugyanakkor ebben a vizsgálati dimenzióban is megmutatkozik, hogy az egyszerű munkát végzők határozottan elkülönülő csoportot alkotnak, a többi rétegnél sokkal ingatagabb és törékenyebb státussal.

9. ábra. A foglalkoztatás biztonsága az alkalmazottak körében, 2011
(százalék)

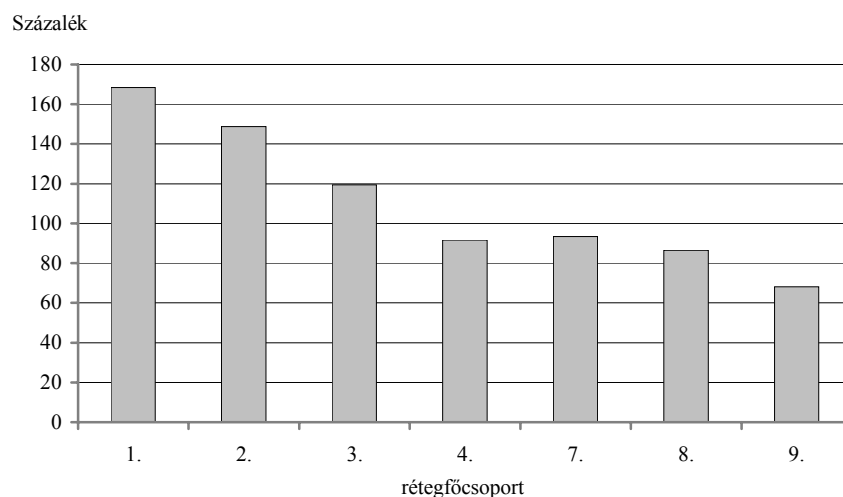
Megjegyzés. Mivel a munkaszerződés típusa csak az alkalmazottak körében értelmezhető, ezért ebben a vizsgálatban az önálló vállalkozók és kifizetői csoportjai (5. és 6. rétegfőcsoport) nem szerepelnek.

4. Anyagi körülmények

A rétegmodell az anyagi körülmények tekintetében is jól differenciál. Habár a MEF kereseti adatai – elsősorban a nagyságrendet illetően – nem teljesen megbízha-

tók, így is jól láthatók a csoportok közötti különbségek. A foglalkoztatottak nettó keresetének alakulásából annyi kiolvasható, hogy jelentősek a különbségek a kedvezőbb és a kedvezőtlenebb helyzetű társadalmi rétegek között. Átlag feletti keresettel a felső három rétegcsoport jellemezhető, de az eltérések jól tükrözik a réteghierachiában elfoglalt helyet. A 4. rétegfőcsoporttól kezdődően már átlag alattiak a keresetek, és míg az irodai, kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozásúak, valamint a szakképzett és betanított munkások keresete nagyjából egy szinten mozog, addig az egyszerű foglalkozásokban dolgozók bére elmarad ettől.

10. ábra. A nettó keresetek átlagtól való eltérése az alkalmazottak körében rétegfőcsoportonként, 2011

Megjegyzés. A nettó keresetek csak az alkalmazotti körben állnak rendelkezésre, ezért az önálló vállalkozók és kisfoglalkoztatók csoportjai (5. és 6. rétegfőcsoport) itt nem jelennek meg.

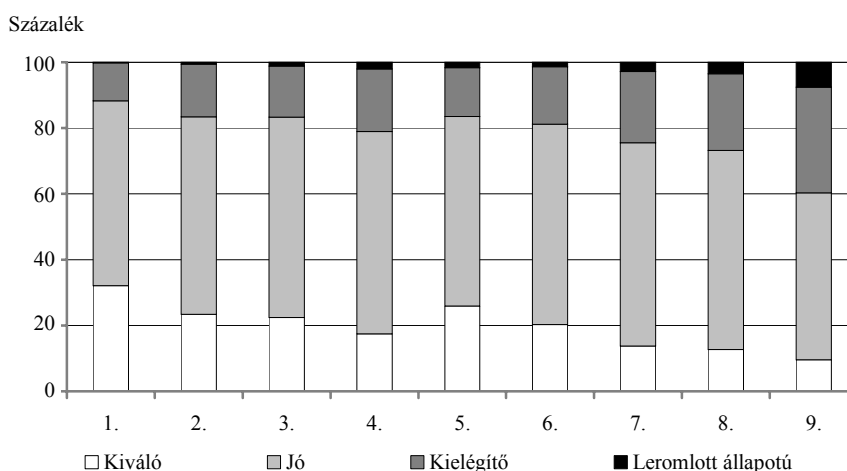
Ami szembetűnő és némi aggodalomra adhat okot, az a keresetek változásában megnyilvánuló erőteljes különbségek, vagyis az egyenlőtlenségek növekedése. Nemcsak a társadalmi rétegek távolodását és a kedvezőtlenebb pozíciójú csoportok egyre erőteljesebb leszakadását, hanem az egyszerű foglalkozásokban dolgozók anyagi ellehetetlenülését is tükrözik adataink.² Példaképpen jelezzük, hogy a felső- és középszintű vezetők (1. rétegfőcsoport) és a magasan képzett értelmiségiek (2. rétegfőcsoport) körében több mint 50 százalékkal emelkedtek a keresetek, míg az egyszerű munkát végzők esetében (9. rétegfőcsoport) 5 százalékos volt az emelkedés. Más források bevonásával árnyalhatóbb lehetne a jövedelmi helyzet bemutatása, de a társa-

² Az egyszerű foglalkozásúak alacsony kereseti szintjében nyilvánvaló szerepe van annak, hogy nagy arányban dolgoznak részmunkaidőben. Ez azonban nem változtat azon, hogy a rendelkezésre álló jövedelmük egyik fő forrása, a többi réteghez hasonlítva, jóval kisebb bevételt biztosít.

dalmi rétegek között megmutatkozó alapvető anyagi különbségeket feltételezésünk szerint nem változtatná meg.

A kereset mellett jól tükrözi az anyagi életszínvonalat annak az épületnek az állaga, melyben a kérdezett él. A felső szintű vezetők és munkáltatók, valamint a nem mezőgazdasági kisvállalkozók körében a legmagasabb a kiváló állapotú lakhatási körülmények között élők aránya. A fizikai rétegek esetében pedig megnő a csak kielégítő és a leromlott állapotú épületben élők, az egyszerű foglalkozású alkalmazottak körében ez az összesített arány 40 százalék.

11. ábra. A lakóépület állaga rétegfőcsoportonként, 2011

Minél jobb és újabb építésű az épületek állaga, annál előnyösebb helyzetű társadalmi rétegek lakják. Az újonnan épített, felújított épületekben lakó foglalkoztatottak 17,4 százaléka került ki a felső és középszintű vezetők és a magasan képzett értelmiségiek csoportjaiból (1., 2. rétegfőcsoport). A kielégítő állapotban lévő épületekben az említett társadalmi rétegekbe tartozók aránya csak 8,1 százalék volt. Jól látható, hogy a leromlott állapotú épületeket a leghátrányosabb helyzetű betanított és egyszerű munkát végző társadalmi rétegek (8., 9. rétegfőcsoport) (52%) lakják.

5. Településtípus

A foglalkozási rétegek településtípusok szerinti megoszlása is változatos képet mutat. A magasan képzett értelmiségiek kiugróan magas arányban (43%) élnek Bu-

dapesten, míg a fizikai foglalkozásokban alkalmazottak 40 százalék körüli arányban községek lakói.

Más megközelítésből vizsgálva, az előnyösebb helyzetű társadalmi rétegfőcsoportok aránya a településhierarchiában lefelé haladva jelentősen csökken. A felső és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek (1., 2. rétegfőcsoport) aránya 2011-ben Budapesten több mint egyötöd, a megyei jogú városokban kevesebb, mint egyhatod volt. A kisebb városokban és a községekben viszont e két társadalmi rétegfőcsoportba tartozók hányada mindössze 9,5, illetve 6,3 százalékot tett ki. A betanított, valamint az egyszerű munkát végzők közé tartozók (8., 9. rétegfőcsoport) aránya a községekben volt a legmagasabb (35,9%), és Budapesten a legalacsonyabb (14%). A vizsgált településtípusok mindegyikében 21 és 26 százalék között vannak jelen az irodai, kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozásúak (4. rétegfőcsoport). A 2011. évi népszámlálás teljes körű adatai alapján mód lesz a területi dimenzió részletes vizsgálatára, és így még árnyaltabb képet kaphatunk a társadalmi rétegződés területi különbségeiről.

6. Összegzés

A vizsgált időszakban a foglalkozásiréteg-struktúrát a magas szintű szellemi munkát igénylő felső vezetők és különösen a magasan képzett értelmiségi, szakértői foglalkozásúak térnyerése jellemezte. A vállalkozói kedv csökkenése tükröződik az egyéni vállalkozók és a kisfoglalkoztatók arányának mérséklődésében. A fizikai foglalkozásúak körében visszaszorult a technológiai eszközökkel jól helyettesíthető foglalkozásokat tömörítő szakképzett ipari és betanított jellegű foglalkozásúak aránya, míg az egyszerű foglalkozásúak rétegének súlya némiképp növekedett.

Eredményeink azt mutatják, hogy az alkalmazott rétegmódel jól differenciálja a foglalkoztatottak tömbjét, a vizsgált dimenziók alapján, jól kirajzolódnak a rétegek közötti különbségek. A réteghierarchiában elfoglalt hely megfelelően tükrözi az egyenlőtlenségeket az anyagi életkörülmények és a munkaerő-piaci karrierbiztonság terén. Ennek alapján elmondható, hogy a szellemi-fizikai tengelyt tekintve a betanított munkások rétegéig az anyagi és foglalkoztatási biztonság fokozatosan csökken, az egyszerű foglalkozásúak rétege látványosan leszakad a többi rétegtől.

Jelen vizsgálat nem tért ki a rétegfőcsoportokon belüli homogenitás/heterogenitás vizsgálatára. A kutatás következő fázisában rá kell erre is térni, különös tekintettel a rutin irodai, valamint a szakképzett kereskedelmi és szolgáltatási munkaköröket is magában foglaló rétegre, ahol az eltérő jellegű foglalkozások között nagyfokú megosztottság tapasztalható.

Irodalom

- BUKODI E. – ALTORJAI SZ. – TALLÉR A. [2006]: A magyar foglalkozási rétegszerkezet az ezredforduló után. *Statisztikai Szemle*. 84. évf. 8. sz. 733–763. old.
- BUKODI E. – FÓTI J. – LAKATOS M. – ZÁHONYI M. [1999]: *A foglalkozási rétegződés modelljei*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- BUKODI E. – KOVÁCS M. – ZÁHONYI M. [2004]: *A háztartások rétegződése*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- BUKODI E. – ZÁHONYI M. [2004]: *A társadalom rétegződése*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- HUSZÁR Á. [2013]: Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 1. sz. 31–56. old.
- HUSZÁR Á. [2013]: Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 2. sz. 117–131. old.
- LAKATOS M. – KASZA J. [2006]: *Az egyéni agrárgazdaságokban élők társadalmi rétegződése*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- LAKATOS M. – ZÁHONYI M. [2013]: A 2001. évi népszámlálási rétegződési modell alkalmazása a munkaerő-felmérés rendszerében (I.). *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 6. sz. 633–643. old.
- RÓBERT, P. [2009]: Stratification and Social Mobility. In: *Immerfall, S. – Göran, T. (eds.): Handbook of European Societies*. Springer. New York.

Nádudvari Zoltán,
a Központi Statisztikai Hivatal
ny. főtanácsosa
E-mail: nadyzol@freemail.hu

A globális vállalatcsoport gazdaságstatisztikai mutatói

A gazdasági folyamatok elszámolását a nemzeti számlák koordinálják. A konzisztens adatsorok mellett növekvő igény van a világméretű gazdasági, pénzügyi folyamatok más megközelítésű elemzésére is. A globális mutatók kiegészíthetik a nemzeti számlák horizontális elszámolását az irányítás, a tulajdon (a „kik” és a „miként”) vertikális jellegű kérdéseivel, több érintett ország konzisztens mutatóira alapozva. Nemzetközi egyeztetések sorozata foglalkozik a globális gazdasági folyamatok elemzési kereteivel, a mutatósorozatok koncepcióival, az adatgyűjtés jó gyakorlatával, a mérések potenciális adatforrásainak koordinált és fejlett infrastruktúrára alapozható kezelésével.

A globális folyamatok elemzési keretei

Nehéz világos képet adni a globális folyamatok (sok esetben rejtett) irányításáról, és a bizonytalanság nagy kockázattal jár a döntésekben. Erre válaszként a G20 tanácskozás ajánlása a globális, illetve nemzeti vállalatcsoportok komplex elemzési kereteinek előkészítését kezdeményezték. Egy 2012-ben kiadott tanulmánykötet¹ gondolatmenetét ismertette kívánjuk felhívni a figyelmet a gazdaságstatisztikai koncepciók ajánlott új megközelítésének lényeges vonásaira (*Bergh* [2012]).

A kutatók ajánlásai kapcsolódnak az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (United Nations Economic Commission for Europe – UNECE) szakértői csoportjai mun-

¹ A tanulmánykötet szerkesztett szöveggel tartalmazza a Bazelben, 2011. január 17–18-án rendezett munkamegbeszélés dokumentumait. A megbeszélés (IFC-IAG Workshop on *Residency/Local and Nationality/Global Views of Financial Positions* címmel) több mint 40 résztvevője a nemzeti és nemzetközi központi bankokat, statisztikai intézményeket, pénzügyi felügyeleti hatóságokat képviselte.

kaanyagaihoz is, amelyek a globális termelési folyamat megfigyelésének koncepcióira és mérési módszereik fejlesztési programjaira vonatkoznak (*AEG* [2012a]). A nemzetközi módszertani fejlesztés újabb programjai a globális értéklánc kezelésének gyakorlati tapasztalatait egyeztetik (*UNECE* [2012]). Számos tanulmány foglalkozik a globális vállalatcsoportok által működtetett globális és csonka gazdasági egységek tulajdonosi és irányítási kapcsolataival (*Depoutot* [2008]). Az Eurostat kialakította a vállalatcsoportok közös adatbázisát (Eurostat EuroGroup Regiszter) (*Eurostat* [2012a]).

A koordinált módszertani fejlesztések eredményei kiegészíthetik az SNA 2008 szerint összeállított nemzeti és a pénzügyi számlákat. A programok kiinduló feltétele a tényezők világos fogalmi meghatározása, és a megfelelő csoportosítás kialakítása.

A vállalatcsoport hagyományos, „rezidens” megközelítése minden belföldön működő intézményi egység elszámolását tartalmazza. Ez figyelmen kívül hagyja, hogy melyik nemzet intézményi egysége az irányítójuk. Az SNA 2008 lényegében horizontális csoportosítást ír elő, a földrajzi határ és a gazdasági, pénzügyi tevékenység alapján. A folyamatok ettől eltérő, vertikális szemlélete alapozza meg a nemzeti, globális megközelítést. Itt elsődlegesen a gazdasági egységek jogi előírásai érvényesülnek és egymástól elhatárolják az intézményi egységek belföldi és külföldi illetőségét.

A globális kiterjedésű adatsor a csoport fiókszervezetei és leányvállalatai elszámolásaira nemzeti szemléletet alkalmazhat. Az értékláncot alkotó egységek tevékenységeinek, termelési kapcsolatainak javasolt vertikális elszámolása alkalmas a pénzügyi helyzet konzisztens értékelésére. Így mind a belföldi, mind a külföldi intézményi egységek adatai hozzárendelhetők az irányítás komplex hálózataihoz. A globális elemzés fontos adatforrása az egységek pénzügyi elszámolása, különösen a globálisan konszolidált beszámoló, illetve mérleg, a számvitel nemzetközi standardjainak megfelelő összefüggésekkel.

A fejlesztés ösztönzője, hogy a korábbi „hazai” szemléletű elszámolások egysíkúak, nem adnak plasztikus képet a globális jellegű kapcsolatokról. Nehezen követhető a valóságos gazdasági (tulajdonosi, irányítási) befolyás, amely kialakítja és működteti a felmérhető (rezidens) termelési láncot. Előfordulhatnak nem konzisztens gazdaságstatisztikai mutatók, ahol egymástól eltérő megközelítésűek a nemzetgazdasági elszámolások. Nehezíti a nemzeti és globális elszámolások szándékolt harmonizálását, hogy a világ országai egymástól eltérő számviteli, pénzügyi felügyeleti stb. szabályokat alkalmaznak.

A nemzetközi statisztikai intézmények együttműködésével elfogadott fejlesztési program meghatározza a fogalmi és tartalmi egyeztetések témaköreit, a mérési módszerek szakértői hátterét, az egyes dokumentumok felelőseit és ütemezését (*AEG* [2012a]). A munkaterv 12 témaköréből az első hat a koncepciók összehangolásával, a második hat a mérés módszereivel függ össze:

1. A globális termelési folyamatok tipológiájának kialakítása, a nemzeti számlák ezzel kapcsolatos tevékenységeire módszertani irányelvek kiadása (2012. október).
2. A globális termelési folyamat termékei, eszközei gazdasági tulajdonlásának elvi tisztázása, ezen belül a nem rezidens készletek elszámolása (2012. október).
3. Szellemi tulajdon termékei átruházásának elszámolása a globális termelési láncban (2012. október).
4. Egnél több földrajzi térségben létesített gazdasági egységek kezelése (például nemzetközi tengeri, légi szállító rendszerek, országok közötti műtárgyak esetén) (2012. október).
5. Az áruközvetítés (2013. október).
6. A tranzitkereskedelem speciális (egyéb színlelt) eseteinek mérése (2012. október).
7. A nemzetközi áruforgalom elszámolása a gazdasági tulajdon átruházása alapján (2012. október).
8. A külföldön végzett termelőtevékenységek elszámolása (2012. október).
9. Ágazat szerint nehezen besorolható komplex egységek: például holding, projektvállalat, speciális célú vállalat, üzem nélküli (postafiók) egység (később rögzíthető időpont).
10. Termelési, értékalkotási folyamat nagy, komplex esetei (2013. október).
11. Hozzáadott érték a nemzetközi áruforgalomban (2013. október).
12. Ár és volumen mérése, a transzferek árazásával együtt (2013. október).

A fejlesztési programok lényeges vizsgálati területei

A globális gazdasági és pénzügyi folyamatok konzisztens statisztikai megközelítésében a fő feladat a következő elemekre alapozott elszámolás:

- az *intézményi egységek* (irányítottak, illetve irányítók országok szerint);
- az *irányítás*;

- a *vállalatcsoport*, amely aggregálja az irányító és az irányított egységeket;
- a *globális csoport* elszámolásainak konszolidálása.

A gazdaságstatisztika lehetséges csoportosítási ismérve az anyavállalat központjának székhelye (AEG [2012b]). A központ gyakorolja a többi egység stratégiai irányítását, meghatározza a csoport és részei szervezeti és működési feltételeit. A székhely országa speciális jogi szabályozást is érvényesíthet, például az energia, a pénzügyi műveletek vagy a távközlés esetében.

A statisztika alkalmazhat olyan csoportosítást is, amelynek ismérve, hogy az egység hol fizet adót a globális vállalatcsoport számvitelében meghatározott (konszolidált) pénzügyi eredmény alapján. Ez a csoportosítás főként a pénzügyi vállalatok esetén alkalmazható, a „hazai” felügyeleti hatóság előírásainak megfelelő jogi keretekkel.

A globális vállalatcsoport (global enterprise group – GEG) koncepciójában lényeges, hogy milyen megközelítésű az egységek számviteli elszámolása a statisztikai mérés alapinformációival. További információs alap a hatósági és csoporton belüli felügyelet dokumentációja, valamint a statisztikai standardoknak megfelelő változók fenntartható gyűjtése.

A globális folyamatok elemzését nehezítheti, hogy a statisztikai regiszterek szerinti globális csoport nem mindig stabil. Esetenként nem érhetők el hiteles adatforrások, emiatt nehéz azonosítani a csoportok globális körvonalait, az irányítás kapcsolati láncolatait, a többségi (aktuális) tulajdonosi befolyást országok szerint. Bizonytalan lehet továbbá a csoporthoz lazán kapcsolódó részek adatainak elszámolása a globális csoport adataként.

A nagy és heterogén tevékenységű konglomerátumok kezelése összehangolt módszertani fejlesztéseket tesz szükségessé. Az értéklánc megvalósulhat az ún. globális vállalatcsoport keretei között, ahol a csoportfőnök a végső irányító. A csoport egynél több gazdasági egysége (üzletága, szegmense, divíziója stb.) vesz részt az értékalkotás nemzetközi láncában, ezek az irányított jogi egységek, érdekeltségek több országban működnek. A globális csoport mérete, kibocsátásainak összetétele folyamatosan változhat.

A horizontális megközelítésű gazdaságstatisztika külön intézményi egységként kezel minden egyes vállalatot, akár része valamilyen csoportnak, akár nem. Ebből következik, hogy az elérhető fontosabb gazdaságstatisztikai mutatók csonka (vagyis nem globális), illetve funkcionális jellegűek a gazdasági egység hazai felügyelete, főtevékenysége szerint. Az összeolvadás, a tulajdonrész átvétele, a termelőhelyek és a csoporton belüli folyamatok változtatása az idősorok eltolódásával járhat az érintett országokban.

A nemzetközi számviteli standard (IFRS/IAS) részletesen kifejti a csoport irányításának ismérveit. Ez alkalmazható a nem rezidens („külföldi”) csoportfőnök befolyásának eseteire is, például meghatározza a csoport leányvállalata ügyvezetőinek összetételét. A csoport végső irányítója az a gazdasági egység, amely több mint 50 százalékos részesedéssel az irányított leányvállalatok tulajdonában, és nincs közvetlen vagy közvetett irányítója.

Az irányítás alapja nem csupán a szavazati jog több mint felének birtoklása lehet. Ilyen az is, ha az egység irányító testületére, a személyi kinevezésekre, a lényeges szabályozásra gyakorolnak erőteljes befolyást. A nemzetközi egyeztetések célja az irányítási kapcsolatok világos és általánosan elfogadott meghatározása, hogy elkerüljék mind a kettős elszámolást, mind az egyes irányított egységek mellőzését.

A konszolidálás alsó szintje a csoporton belüli összevonás, van továbbá több csoportra kiterjedő, illetve több országot, szektort tartalmazó összevont elszámolás is (EGK [1983]). A bemutatott nemzetközi fejlesztési program külön vizsgálja a globális elszámolás speciális eseteit. A csoport kialakíthat nem termelő (passzív) vagyongazdálkodó (például holding) intézményi egységet, amely az egyes régiók működő egységeinek eszközeit birtokolja. A holding a tulajdonos megbízásából jogosult a vagyonnal kapcsolatos egyes műveletekre, bár önmaga nem végezhet szakmai irányítást. A legtöbb holding a központhoz tartozó „iroda”, és a csoport ügyviteli, informatikai, jelentési, egyéb szolgáltató funkcióival bízzák meg. A holding mérlege rendszerint a gazdasági egységek jegyzett tőkéjét mutatja be, de nem összesíti a globális csoport egyes irányított egységeinek elszámolását.

A globális értékalkotási és termelési láncok statisztikai elszámolása

A Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) adatgyűjtése alapján évente frissítik a külföldi közvetlen beruházások mutatóit a kétoldalú ügyletekről (IMF [2012]), és vizsgálják a csoportok végső befektetőit is.

A globális láncok több országra kiterjedő irányítási, ellenőrzési kapcsolatai a termelés egymást követő szakaszai szerint elemezhetők:

- a lánc kezdő szakasza a kutatás, fejlesztés, a termék és a technológia tervezése;
- az üzemek feladata a termék, illetve a szolgáltatás előállítás;
- külön szakaszt alkotnak az áru továbbításának, logisztikájának tevékenységei;

– a lánc záró szakaszában a piaci műveletek, marketing és értékesítés következik, majd a vevőszolgálat.

A globális értéklánc a hozzáadott értéket növelő tevékenységeket tartalmazza (UNECE [2011]), és kifejezi, ahogy a termék, illetve a szolgáltatás a kezdeti tervezési műveletektől eljut a feldolgozásig, a piacra vitelig. A többszereplős értékláncban részt vevő gazdasági egységek reálfolyamatai és elszámolásai követhetők az egyes nemzetgazdaságokban, és az itt vizsgált módszerekkel kiegészítve nemzetközi keretekben is. Az egység nem tulajdonosi befolyásolása úgy is érvényesülhet, hogy a globális vállalatcsoport erőteljes hatást képes kifejteni a fogyasztók, a beszállítók, illetve a hitelnyújtók gazdasági döntéseire.

A globális termelési lánc kapcsolataiban egynél több ország gazdasági egységei a beszállítók. A termelési lánc tevékenységeinek kombinálását a folyamatot vezető gazdasági egység írja elő. A részfolyamatok, szakaszok a beszállítók sajátos hálózataira építhetők, az előállított végtermék, illetve szolgáltatás előírásai szerinti összetételben. A termék terve, a nemzetközi (védett) márkanév, a szellemi tulajdon stb. is lehet szakmai alap a termelési folyamat irányítására.

A gazdasági egységek a beszerzés (beszállítás) reálfolyamataiban a végterméknek megfelelő megrendeléseket teljesítik, a termelési szakaszok között mozgó termék, szolgáltatás szállításával. Ehhez hasonló az értéklánc, amely értékben fejezi ki a hozzáadott értékek alakulását a hálózat egyes helyein, akár több ország elszámolásával is. A gyakorlatban minden termék kategóriára sajátos termelési folyamat, illetve ehhez rendelt beszállítói lánc alakítható ki, figyelembe véve a hatékonyság (nemzetközi) optimumát.

A folyamatot irányító gazdasági egység a beszállítók több szintjét veheti igénybe a termék, illetve szolgáltatás termeléséhez. Közvetlen kapcsolata van az ún. elsőköörös beszállítókkal, amelyek a tervezés, az innováció alapvető ismereteit felhasználják, illetve átadják a megrendelőjüknek. A beszállítók második körébe tartozók teljesítik az elsőköörös cégek megrendeléseit anélkül, hogy a végtermék kibocsátójának közvetlen beszállítói lennének. A globális lánc harmadik körébe tartoznak a nyersanyagok, a félkész gyártmányok, alkatrészecskék (tömeges) ügyletei.

A globális termelési folyamat terjedését elősegítette, hogy a vezető gazdasági egység érdekelt a profil tisztításában: az ún. kulcskompetenciát megtartva végez fejlesztéseket, igyekszik „kiszervezni” a kevésbé technologiaigényes tevékenységeket. A hatékonyság növelését célzó szelekció rendszerint csökkenti a „nem kulcskompetencia” jellegű tevékenységek közvetlen tulajdonait. Ott figyelhető meg ilyen szelekció, ahol a kiegészítő szolgáltatás, illetve a tömegtermék biztonságosan és kedvezőbb piaci feltételekkel megrendelhető mások beszállításából (UNECE [2012]).

A megrendelő és beszállítói közötti gazdasági kapcsolatok nem szükségszerűen igényelnek közvetlen befektetéseket a vezető gazdasági egységtől. A beszállító lehet

a megrendelő csoport tulajdonában, de működhet önállóan, más tulajdonos irányításával is. A termelési lánc az információk áramlásával jár, ezek kapcsolják a beszállítókat a megrendelő vezető vállalathoz a koordinációs feladatok szervezése szerint. A csoportfőnök döntése szerinti stratégiai beszállító lehet külföldi leányvállalat vagy független szerződéses partner.

A globális lánc elszámolásában az egyik ismérv az intézményi egység gazdasági tevékenysége. Az egységes ágazati osztályozási rendszerek (ISIC, NACE, TEÁOR) figyelembe veszik az inputot, a termelés folyamatait, technológiáit, valamint a kibocsátás jellemzőit. A most előkészítési szakaszban levő vertikális elszámolások figyelembe veszik az anyagi és immateriális inputot, valamint a kibocsátást a termelési folyamat egyes szakaszaiban. Az input és a kibocsátás (nemzeti, illetve globális) gazdasági tulajdonára különböző kombinációk adódhatnak a vállalatcsoportok elszámolásában (Haan [2011]).

A statisztika nemzetközi irányelvei szerint a felhasznált anyag tulajdona minősül jelenleg az egyetlen döntő ismérvnek, ahogy a megrendelők, illetve a beszállítók helyét kijelölik a termékek termelési folyamataiban. A szolgáltatás és a kereskedelem ágazatai tartalmazzák rendszerint azokat a gazdasági egységeket, amelyek az átalakítás „külső” (nem ipari) beszállítói nem a saját anyagaikat dolgozzák fel (például bér munkában).

A feldolgozóipar azokat az egységeket tartalmazza, amelyek az átalakítás input-anyagainak tulajdonosai, és ez határozza meg a végső kibocsátás gazdasági tulajdonát is. A nemzetközi áruforgalom és a termelés közötti kapcsolatok meghatározásában is lényeges a szellemi tulajdon, az immateriális input, ahol például a (nem rezidens) leányvállalat termelése a globális vállalatcsoport tulajdonában levő termelési dokumentációra, márkanévre stb. alapozott.

Az elszámolás koncepciójának alapváltozatában a hazai statisztikai egység tulajdona az anyag. A vezető egység fizikai inputjából hozzák létre az attól eltérő végterméket, ehhez (külföldi) beszállító szolgáltatása is igénybe vehető. Az ilyen megrendelő mindhárom tekintetben gazdasági tulajdonos: sajátja az anyag, a szellemi tulajdon és a végtermék kibocsátása. A globális termelési lánc (rezidens) vezető egysége az értékesített végtermék teljes értékesítési bevételét jelenti. A beszállítók árbevétele a szerződéses bér munka díja, a megrendelő anyagai nélkül (UNECE [2012]).

Az előbbi koncepció megfelel a „külföldi bér munkadíj” fogalmának, az SNA 2008, illetve a BPM6 (Balance of Payments and International Investment Position Manual – A fizetési mérleg és a nemzetközi befektetési pozíció kézikönyve) meghatározásai szerint (EC-IMF-OECD-UN-WB [2008], IMF [2008]). A nemzetközi áruforgalom jelentései a kilépő és a belépő anyagok elszámolását a két országban azonos értékkel tartalmazzák az ilyen tranzakciókra.

Van olyan globális termelési folyamat is, amikor a hazai székhelyű csoportfőnök a (nem rezidens) beszállítótól megvásárolja a terméket, majd a tétel egészét (saját)

átalakítások nélkül továbbértékesíti (előfordul, hogy a termék egyáltalán nem lép be országába). Itt a belföldi megrendelő csupán a megvásárolt termék tulajdonosa. Az SNA 2008 és a BPM6 szerint a belföldi egység – kereskedelmi főtevékenysége alapján – a végterméket külföldi szállítótól szerzi be, hogy azt (árúval) külföldi fogyasztóknak továbbértékesítse (*Connolly [2012b]*).

További változat a globális lánc szervezésére, hogy a vezető egység a szellemi termék, illetve védett márka tulajdonosa. Az irányító úgy juthat bevételhez a globális termelési láncban, hogy (belföldön) nem működtet termelő üzemet. Az értéklánc vezetője itt a termelésre vagy a termékre védettséget szerzett, illetve a bevezetett márka védjegyének a tulajdonosa. Ezek alapján adhat a szerződött beszállítónak díj ellenében engedélyt a termék (nem rezidens) előállítására. A szerződést késztermék szállítására kötik, de a beszállító ehhez maga szerzi be az inputanyagot (*UNECE [2012]*).

A szellemi terméket hasznosító beszállító rendszerint nem értékesíthet másnak a (védett) termékből, csak a szerződés szerinti megrendelőnek. Az ilyen terméket előre meghatározott (nem piaci) áron veszik át. A védett késztermék a fogyasztók piacain értékesíthető. A termék előírt árkülönbsége realizálja a megrendelő tulajdonaként védett szellemi termék értékét is, itt a rezidens egység számolja el az árbevétel egészét.

Hasonló elszámolási esetek fordulnak elő a szolgáltatások termelési láncában is, például a számítástechnikai programozás szellemi termékét hasznosító globális értékalkotási lánc keretei között. A szolgáltatás teljesítése úgy osztható részekre, hogy a hazai egység megtartja az irányítást az elsődleges szolgáltatási termék (például a szoftver) globális termelésében, összerendezi a megrendelt (nem rezidens) részeket a piaci igényeknek megfelelően. Ettől eltérő a másik folyamattípus, ahol a hazai egység csak megrendelőként köt szerződést, a (nem rezidens) beszállító partner végzi teljesen a megrendelt szolgáltatás termelését, amelyért a vezető egység kifizeti az ellenértéket, majd az árbevételt sajátjaként számolja el (*UN [2010]*).

A termelési lánc érdekeltje lehet olyan, a termelésben résztvevő egység, amelynek van külföldi közvetlen beruházója, de a nem rezidens nem vesz részt közvetlenül a folyamatokban. A befektető vagy a végső irányító azonban dönthet a stratégiai vagy szervezeti tervekről, előírhatja a beszerzési politikát, meghatározhatja a piaci prioritásokat, és így irányítja, egyéb módon befolyásolja a termelő leányvállalatát. Az ilyen közvetlen befektetések, mint nemzetközi ügyletek rendszerint vezetési, pénzügyi és hasonló szolgáltatások. A befektetőnek azonban nem tulajdona az elsődleges input a termelés folyamataiban. A gazdálkodás eredményeit a rezidens (termelő) vállalat számolja el, dönthet a termék, illetve szolgáltatás termelésének anyagairól, a hasznosított szellemi tulajdonról, a működő tőke befektetője, közvetítője, elszámoló egysége, ilyen működési döntés esetén a végső tulajdonost képviselve nem járhat el (*UNECE [2012]*).

A globális vállalatcsoport elszámolásának elérhető adatforrásai

Az Európai Statisztikai Rendszer egyik standardja a nemzeti számlák rendszere (SNA, ESA). Ebben szerves kapcsolat van a globális termelési folyamat itt vázolt hatása és a rezidensek termelési elszámolása között (*UNECE* [2011]). Kérdés, hogy fel-lephetnek-e torzító hatások a hagyományos „horizontális” (belföldi) elszámolások eredményeiben.

A globális folyamatok esetenként befolyásolják a gazdaságstatisztika elszámolásait. A globális elszámolással a csoportfőnök szabja meg a termelési láncot és eszközállományát, inputjai gazdasági tulajdonát, a leányvállalatok kibocsátását, illetve a tulajdonból származó (konszolidált) jövedelem összetételét országok és a tevékenység nagyobb gazdasági egységei szerint. A nem rezidens irányító stratégiai döntése alakíthatja a tárgyidőszakok hozzáadott értékét más országokban, a vállalati szektor érintett ágazataiban.

A statisztikai mérések jelenleg országok szerint tartalmazzák a csoport rezidens (csonka) részének inputjait (anyagokat és szellemi termékeket), illetve kibocsátásait. A fejlesztések célja a nagy és komplex esetek nemzetközi elemzéseire konzisztens eljárások és összehasonlítható tartalmú mutatók kialakítása.

Szükség lehet kiegészítő információkra, amelyek mérhetővé teszik a vertikális nemzetközi áramlásokat, valamint a globális értékláncok összefüggéseit. Vizsgálható, hogy a csoporton belüli folyamatok milyen (ún. transzferárak) árképzést érvényesítenek és a termelés volumenindexei hogyan számíthatók.

A végső irányító csoportfőnök a globális értékláncot az adózás optimuma szerint szervezheti. A földrajzi térségek a multinacionális gazdasági egység eszközei és kötelezettségei elszámolásaihoz úgy választhatók, hogy azzal előnyt érjenek el a székhelyen érvényes („hazai”) kötelezettségekhez mérten.

A nemzetközi statisztikai intézmények fejlesztései megtartják a nemzeti számlák horizontális (rezidens) koncepcióit, azonban sajátos elszámolásokkal kezelik a multinacionális gazdasági egységek (vertikálisan irányított) folyamatait. Az IMF a külföldi közvetlen befektetések koordinált adatgyűjtésével ad támpontot a globális vállalatcsoportok vizsgálataihoz (*IMF* [2012]).

Az Európai Unió 27 tagállama rendelet szerinti aggregált adatokat ad át az Eurostat közös adatbázisának a csoportok végső irányítását gyakorló intézmények székhelyének és a csoport nevének feltérképezése alapján (*Eurostat* [2012b]). A transznacionális vállalatok FATS (külföldi leányvállalatok statisztikája) nemzeti adatbázisai összehasonlítható statisztikai mutatósorozatot tartalmaznak, és évente frissítik a szerkezeti adatokat, amelyek a csoport végső irányítását gyakorló intézményhez rendelhetők.

Erősödik az igény a mutatók egységes megközelítésére. A megjelent nemzeti és globális esettanulmányok alapján megállapítható, hogy a vizsgált módszertani kérdé-

sek nem oldhatók meg az egymástól elszigetelt adatforrásokkal. A statisztikai mérések új megközelítése, hatásos nemzetközi koordinálása segítheti, hogy a globális vállalatcsoporton belüli irányítási kapcsolatok kiegészítő (strukturális) információi az elemzők rendelkezésére álljanak. A nagy és komplex globális gazdasági egységek (üzletágak, szegmensek stb.) csoporton belüli folyamatai több ország azonos tartalmú adatgyűjtése alapján dokumentálhatók, egyeztethetők, hagyhatók jóvá.

A regiszterek összehangolásával állítják össze az EuroGroup Register (EGR) adatait a nagyobb multinacionális európai csoportok struktúrájára. Az Eurostat ESSnet on Profiling projekt szakértői csoportja jelenleg alakítja ki módszertani javaslatait a nagy és komplex globális vállalatcsoportokra vonatkozóan. Ez alapján történik a gazdasági egységek eseti információgyűjtése az Eurostat által koordinált és fenntartható szerkezetben (CRMOS [2012]).

A fejlesztés során törekedni kell a mérési stratégiák kialakítására, amely úgy érhető el a globális vállalatcsoport, illetve a nem rezidens gazdasági egységek esetén, hogy nemzeti szinten is azonos jogi, felügyeleti, számviteli, statisztikai előírásokat alkalmaznak.

Irodalom

- AEG (ADVISORY EXPERT GROUP) [2012a]: *Issues Related to Globalization Introduction*. 7th Meeting of the Advisory Expert Group on National Accounts. 23–25 April. New York. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/aeg/2012/M7-13.PDF>
<http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/aeg/2012/M7-24.pdf>
- AEG [2012b]: *Issues Note: The Delineation and Classification of Head Offices, Holding Companies and SPEs*. 7th Meeting of the Advisory Expert Group on National Accounts. 23–25 April. New York. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/aeg/2012/M7-262.pdf>
<http://unstats.un.org/unsd/class/intercop/training/china09/ac191-P7.PPS>
- BAREFOOT, K. B. [2012]: *U.S. Multinational Companies – Operations of U.S. Parents and Their Foreign Affiliates in 2010*. Bureau of Economic Analysis. November. <http://www.bea.gov/scb/pdf/2012/11%20November/1112MNCs.pdf>
- BERGH, P. VAN DEN (ed.) [2012]: *Residency/Local and Nationality/Global Views of Financial Positions*. IFC Working Papers. No. 8. Bank for International Settlements. February. <http://www.bis.org/ifc/publ/ifcwork08.pdf>
- CONNOLLY, M. [2012a]: *Report from the Task Force on Global Production*. OECD Working Party National Accounts. 4–5 October. [http://search.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/CSTAT/WPNA\(2012\)12/ADD1&docLanguage=En](http://search.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/CSTAT/WPNA(2012)12/ADD1&docLanguage=En)
- CONNOLLY, M. [2012b]: *Merchants and International Processors in the Context of SNA 2008: A Strategy to Capture the Activities of Multinationals in Ireland*. OECD Working Party on National Accounts. 4–5 October. [http://search.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/CSTAT/WPNA\(2012\)13&docLanguage=En](http://search.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/CSTAT/WPNA(2012)13&docLanguage=En)

- CRMOS (COLLABORATION IN RESEARCH AND METHODOLOGY FOR OFFICIAL STATISTICS) [2012]: *Profiling of Large and Complex Multinational Enterprise Groups* (ESSnet on Profiling). <http://www.cros-portal.eu/content/profiling>
- DEPOTOT, R. (ed.) [2008]: *Draft Report by CNIS Working Group on Structural Statistics Based on Enterprise Groups and Subgroups*. French National Council for Statistical Information. September. http://www.cnis.fr/files/content/sites/Cnis/files/Fichiers/publications/rapports/2008/RAP_2008_111_structural_statistics_based_on_enterprise_groups.PDF
- EC (EUROPEAN COMMISSION) – IMF (INTERNATIONAL MONETARY FUND) – OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) – UN (UNITED NATIONS) – WB (WORLD BANK) [2008]: *System of National Accounts 2008*. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf>
- EC [2009]: *International Accounting Standard 27*. Consolidated and Separate Financial Statements. http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/consolidated/ias27_en.pdf
- EGK (EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG) [1983]: *A Tanács hetedik irányelve (1983. június 13.) a Szerződés 54. cikke (3) bekezdésének g) pontja alapján az összevont (konszolidált) éves beszámolórol (83/349/EGK)*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31983L0349:hu:HTML>
- EUROSTAT [2012a]: *EuroGroup Register*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/EuroGroups_register
- EUROSTAT [2012b]: *Foreign Affiliates Statistics (FATS)*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Foreign_affiliates_statistics_-_FATS
- HAAN, M. [2011]: *In-Depth Review on Global Manufacturing*. Economic Commission for Europe Conference of European Statisticians. 7 October. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/groups/tfgp/3-InDepth_Review_Global_Manufacturing.pdf
- IMF (INTERNATIONAL MONETARY FUND) [2008]: *Sixth Edition of the IMF's Balance of Payments and International Investment Position Manual*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm>
- IMF [2012]: *IMF Releases 2011 Coordinated Direct Investment Survey Results*. IMF Press Release No. 12/473. 6 December. <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2012/pr12473.htm>
- MATALONI, R.: [2007]: *Operations of U.S. Multinational Companies in 2005*. Bureau of Economic Analysis. November. http://www.bea.gov/scb/pdf/2007/11%20November/1107_mnc.pdf
- SC (STATISTICAL COMMISSION) [2008]: *Updated System of National Accounts (SNA): Chapter 4: Institutional Units and Sectors*. <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc08/sna-chapter4.pdf>
- UN (UNITED NATIONS) [2010]: *Manual on Statistics of International Trade in Services (MSITS)*. <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc10/BG-MSITS2010.pdf>
- UNECE (UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE) [2011]: *The Impact of Globalisation on National Accounts*. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/Guide_on_Impact_of_globalization_on_national_accounts_web.pdf
- UNECE [2012]: *Outline Report from the Task Force on Global Production*. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/groups/tfgp/Outline_report_of_TFGP_ver3_Oct_2012.pdf

Tűű Lászlóné dr., Csikesz Stefánia (1930–2013)

Megint elvesztettünk valakit, aki évtizedeken át, korszakokon átívelően meghatározó személyisége volt a Központi Statisztikai Hivatalnak, a statisztikus szakmának.

Tűű Lászlóné dr., életének 83. évében örökre itt hagyott bennünket. Jóllehet statisztikusnak lenni sokak számára hivatás, életre szóló elkötelezettség, a hivatalhoz, a szakmához való kötődés csak keveseknél válik olyan meghatározó, mindent maga alá rendelő jelentőségűvé, mint nála.

Még jogi egyetemistaként került a statisztikával kapcsolatba, melyből aztán egy életen át tartó elkötelezettség, hivatás lett. A statisztikának olyan ágát művelte, amely nem kecsesített könnyű, látványos eredménnyel, s ahol a nemzetközi elismerés kivívásához kevés volt az idegen nyelv ismeretének akkor még csak kevesek számára megadatott ismerete. Hihetetlenül alapos volt. A részleteket éppoly fontosnak tartotta, mint azt, hogy egy adott témát el tudjon helyezni a nagy egészben. Ugyanakkor nyitott volt a szakmai újdonságokra is. Mindezeknek köszönhetően nemcsak a hazai gazdaságstatisztika fejlődéséhez járult hozzá, de ahhoz is, hogy a magyar statisztika eredményeit keleten és nyugaton egyaránt elismerés övezzék. Rendszeresen részt vett nemzetközi tanácskozáson, korábban az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és a KGST, utóbb az Eurostat ülésén. Előadásaiiban sokoldalúan mutatta be a magyar gazdaságstatisztikai gyakorlatot. A KGST-együttműködésben egyik fő szakértője volt az iparstatisztikát érintő két- és sokoldalú összehasonlítások témakörének.

Egyedül kiemelkedő szakmai teljesítményének köszönhető, hogy olyan időben vált vezetővé, s ezzel az egyik akkori stratégiai terület, az iparstatisztikai módszertan gazdájává, amikor az, hogy valaki párton kívüli és nő, kettős hátrányt jelentett.

Egyike volt azon humanista emberek táborának, akik nem csak szűken vett szakmájukban merültek el, váltak annak kiváló ismerőjévé. Stefikét (ahogy mindenki szólította) zenei, irodalmi ismeretei is messze az átlag fölé emelték. Szenvedélyesen szeretett utazni, gyűjtötte az élményeket, lelkes sportember volt, aki még a „nyolcadik X” környékén is képes volt pingpongban megizzasztani a több nemzedékkel fiatalabb kollégákat.

Valójában soha nem vált nyugdíjassá, esetében a nyugdíjazás csak egy felejtendő jogi aktus volt. Haláláig aktívan részt vett a hivatal életében, szakmai rendezvényein, nyomon követte az iparstatisztika eseményeit, olvasta a hazai kiadványokat. Rendszeres szerzője volt a *Statisztikai Szemlének*, elsősorban a külföldi szakirodalmat ismertette, és szakmai konferenciákról készített színvonalas beszámolókat.

Igényesség, alaposág jellemezte, nem volt elnéző a hibákkal szemben, de ehhez minden joga megvolt, hiszen Ő a munkájában oly ritkán, sőt talán soha nem hibázott. Nem osztogatta dicséretét, de mikor megtette, annak súlya volt. Többnyire jogos kritikáját mindig az őszinte javító szándék hatotta át. Mélyen hitt abban, hogy mindenki képes munkáját jobban, sőt hozzá hasonlóan, tökéletesen végezni, csak erősen akarnia kell.

Akiket szeretett és becsült, azokkal mérhetetlenül nagyilelkű tudott lenni. Emberként és statisztikusként is korrekt és objektív maradt akkor is, amikor e magatartásnak a körülmények egyáltalán nem kedveztek.

Élete, munkássága példa lehet a jövő statisztikusnemenzedéke számára, de olyan példa,

amelyhez igen nehéz lesz felnőni: úgy hagyjunk nyomot magunk után, hogy semmi mást ne tegyünk, mint dolgozzunk legjobb tudásunk szerint.

Lakatos Judit,

E-mail: Judit.Lakatos@ksh.hu

Hírek, események

Szervezeti változás. 2013. június 1-jei hatállyal a KSH Vállalkozásstatisztikai főosztályán Regiszter és adatgyűjtés-szervezési osztály névvel új szervezeti egység alakult, ami a Gazdaságszerkezeti és rövid távú statisztikák osztálya, illetve az Ágazatstatisztikai osztály mellett működik.

Címzetes egyetemi tanári címet adományozott a Miskolci Egyetem Szenátusa dr. *Vukovich Gabriellának*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének. A 2013. június 21-én megtartott ünnepi szenátusi ülésen a cím adományozásáról szóló oklevelet prof. dr. Patkó Gyula, a Miskolci Egyetem rektora adta át.

Kinevezés. Dr. Vukovich Gabriella, a KSH elnöke 2013. június 1-jétől Mag Kornéliát nevezte ki a Módszertani főosztály vezetőjévé. Dr. *Laczkó Évának*, a hivatal gazdaságstatisztikai elnökhelyettesének ugyanilyen hatályú döntése értelmében a Vállalkozásstatisztikai főosztály Regiszter és adatgyűjtés-szervezési osztályának vezetője Hujber Henrietta.

Mezőgazdasági Gazdaságszerkezeti Összeírást hajtott végre a Központi Statisztikai Hivatal 2013. június 1-jei eszmei időponttal június 1. és 30. között az Európai Parlament és a Tanács 1166/2008/EK, 1165/2008/EK, 138/2004/EK és 543/2009/EK rendeleteinek

megfelelően. Célja, hogy nyomon kövesse a mezőgazdaság szerkezetében bekövetkezett változásokat, illetve pontos és hiteles adatokat nyújtson a hazai gazdaságirányítás, az EU és a gazdálkodók számára. Az összeírás során a mezőgazdasági tevékenységhez használt földterületről és vetésterületről, az állat-, épület- és géppálmányról, a munkaerőről, valamint néhány kiegészítő információról kellett adatokat szolgáltatni, amiket az összeírók az ország 1600 településének kijelölt mintakörzeteiben gyűjtöttek. A mezőgazdasági összeírások történetében először nyílt lehetőség arra, hogy 2013. május 15-e és 26-a között a kérdőívet a kijelölt adatszolgáltatók elektronikusan töltsék ki.

A Medstat III projekt keretén belül a KSH átfogó külkereskedelem-statisztikai rendezvénynek adott otthont 2013. május 27-e és 30-a között, melyen a mediterrán országok vezető statisztikusai és szakértői, valamint *Henri Tyrman*, az ADETEF (a francia Gazdasági, Pénzügyi és Iparügyi Minisztérium két- és többoldalú nemzetközi technikai együttműködési ügynökségének) kulcsszakértője vett részt. A vendégeket *Szabó Péter*, a hivatal főosztályvezetője köszöntötte. Az első két napon *Bassó Lídia* statisztikai tanácsadó, *Siketné Krisztik Cecilia* osztályvezető, *Imre Magdolna* osztályvezető, *Gerencsér Ákos* főtanácsos, *Méhes Ida* tanácsos, *Baghy Eleonóra* statisztikai

kai tanácsadó és *Pásztor Miklós* vezető tanácsos tartottak előadásokat a külkereskedelmi termékforgalmi statisztika elméleti és gyakorlati kérdéseiről. A második két napon egyeztető tárgyalásokra került sor.

A Szerb Statisztikai Hivatal mezőgazdasági statisztikai részlegének vezetője és két munkatársa folytatott konzultációt a Központi Statisztikai Hivatalban 2013. június 17-e és 19-e között, növénytermesztési statisztikai témában. A küldöttség részletes tájékoztatást kapott többek között a magyar mezőgazdasági statisztikai rendszerről, az adatgyűjtés és -feldolgozás folyamatáról, az adattovábbításról az Eurostat részére és a 2010. évi mezőgazdasági összeírás részleteiről. A vendégeknek *Valkó Gábor* főosztályvezető, *Lengyel György* főosztályvezető-helyettes, *Major Tamás* statisztikai tanácsadó, *Szemán Zsuzsanna* vezető főtanácsos és *Tóth Péter* vezető tanácsos tartott szakértői előadást.

A Központi Statisztikai Hivatal és a Tej Szakmaközi Szervezet és Termék Tanács (Tej Termék Tanács) előzetes egyeztetéseit követően 2013. május 31-én, a 38. Tej Világnap alkalmából rendezett szakmai tanácskozás során együttműködési megállapodást írt alá *dr. Laczka Éva*, a KSH gazdaságstatisztikai elnökhelyettese és *Istvánfalvi Miklós*, a Tej Termék Tanács elnöke. A megállapodás fő célja a tejpiacon statisztikájának fejlesztése, valamint a kapcsolódó hazai és nemzetközi statisztikai módszertan harmonizációja.

A Magyar Statisztikai Társaság, csatlakozva „A statisztika nemzetközi éve, 2013” rendezvényeihez, „Ki Mit Tud a statisztika világról?” címmel hirdetett kétfordulós szakmai versenyt gimnáziumi, szakközépiskolai 11.–12. évfolyamos, valamint érettségi utáni – bármely szakú és szintű – szakmai képzésben

részt vevő, statisztikai ismeretekkel rendelkező diákok számára. A verseny célja, hogy tudatosítsák a fiatalokban, a statisztika a mindennapi valóság megismerésének fontos eszköze. A társaság Statisztika-oktatási szakosztálya 2013. június 7-én rendezte meg a verseny döntőjét a KSH Keleti Károly-teremben. A legjobb csapatok emléklapot kaptak, és értékes tárgyjutalomban részesültek.

A Magyar Statisztikai Társaság, a Fialatal Gazdák Magyarországi Szövetsége (AGRYA) és a KSH Könyvtár 2013. június 15-én, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Tanyanapján egész napos programot tartott „A statisztika nemzetközi éve, 2013” alkalmából, a statisztikai kultúra népszerűsítésére. A Skanzen sükösdői lakóházánál játékos formában mutatták be a látogatóknak a mezőgazdaságot, a népességet és a gazdaságot leíró adatokat, valamint a témakörhöz kapcsolódó történeti statisztikákat. Az AGRYA támogatásának köszönhetően a játékban résztvevők terményekből összeállított ajándékot kaptak. A rendezvényről részletes beszámolót egy későbbi számunkban közlünk.

Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzata által 2013. június 14-én és 15-én a Millenárison tartott „A kerület napja” kulturális és szórakoztató fesztiválon sátrat állított a KSH Könyvtár is. Az intézmény munkatársai négy hónapos ingyenes beiratkozási lehetőséggel, olvasósarokkal, irodalmi kötetekkel, kézműves-foglalkozással várták a látogatókat.

A Budapesten immár tizenegyedik alkalommal megrendezett „Múzeumok Éjszakája” program keretén belül szervezett a Fialatal Gazdák Magyarországi Szövetsége családi rendezvényt a „Faluk a városban – Élelmiszer és hagyomány” címmel 2013. június 22-én, a

Városligetben. A KSH és az MST standjánál a hivatal Vidékfejlesztési, mezőgazdasági és környezeti statisztikai, illetve Tájékoztatási főosztályainak munkatársai játékos kvizekkel,

totókkal népszerűsítették a Statisztika Nemzetközi Évét. Az érdeklődők információt kaphattak a 2013. évi gazdaságszerkezeti összeírásról is.

**A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI)
fontosabb konferenciaajánlatai**

(A teljes ajánlatlista megtalálható a <http://isi.cbs.nl/calendar.htm> honlapon.)

Mandurah, Ausztrália. 2013. december 1–5.

Az IBS (Nemzetközi Biometriai Társaság) ausztrálázsiai regionális konferenciája. (IBS (International Biometric Society) Australasian Region Conference.)

Kapcsolat: *Mario D'Antuono*

Telefon: (+61) 8 93683848

E-mail: mario.dantuono@agric.wa.gov.au

Honlap: www.biometricsociety.org.au/conferences/Mandurah2013

Telefon: (+1) 610-989-1622

Honlap: www.demingconference.com

Pune, India. 2013. december 16–18.

Nemzetközi konferencia a statisztika tudományos és technológiai újításokban játszott szerepéről. (International Conference on Role of Statistics in the Advancement of Science and Technology.)

Honlap: <http://stats.unipune.ac.in/Conf13.html>

Atlantic City, Egyesült Államok. 2013. december 8–13.

Demingről elnevezett, 69., éves, alkalmazott statisztikai konferencia. (The 69th Annual Deming Conference on Applied Statistics.)

Kapcsolat: Walter R. Young

Hyderabad, India. 2013. december 28–31.

Statisztika 2013: Társadalmi-gazdasági, illetve fenntartható kihívások és megoldások. (Statistics 2013: Socio-Economic and Sustainable Challenges and Solutions.)

Honlap: www.statistics2013-conference.org.in

Közljük kedves Olvasóinkkal, hogy a *Statisztikai Szemle*
augusztusi és szeptemberi száma összevontan szeptemberben jelenik meg.

Könyvszemle

Tóth G.:

Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban

Műhelytanulmányok 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2012. 146 old.

A Központi Statisztikai Hivatal Műhelytanulmányok kiadványsorozat első köteteként jelent meg *Tóth Géza* munkája.

A földrajzi térségek elérhetősége gazdasági-társadalmi szempontból kitüntetett jelentőségű, különösen az a területi-regionális fejlődés, az infrastruktúra-fejlesztés vonatkozásában. A téma kutatása a tér és idő dimenzió filozófiai megközelítését is új következtetésekkel, megállapításokkal ösztönözheti.

Az elérhetőség fogalmát a szakirodalomban is eltérően értelmezik. A szerző *Fürst-Schürmann-Spieckermann-Wegener* definícióját emeli ki: „az elérhetőség a közlekedési rendszer fő terméke. Jelentősége, hogy megmutatja egy-egy térség helyzeti előnyét és, illetve hátrányát más térségekhez viszonyítva”.

A tanulmány a hazai közúthálózat meglévő kiépítettségi problémáival foglalkozik, azokat a térségeket méri fel, amelyek közötti elérése jelenleg komoly problémákat okoz; felhívja a figyelmet a közlekedés iránti igény és az infrastruktúra által biztosított szolgáltatások közötti kétirányú kapcsolatrendszerre. Bemutatja az elérhetőségi mutatók alapvető típusait és dimenzióit. Az *infrastruktúra-alapú* mutatók a közlekedéstervezésben, illetve -politikában töltenek be fontos szerepet. E mutatók előnye, hogy kicsi adatigényűek, egyszerűen számítha-

tók és könnyen értelmezhetők. Az *elhelyezkedés-alapú* modellek több tekintetben különböznek egymástól; a korlátokat alkalmazó és a valamennyi elérhető célt és útvonalat figyelembe vevő modellek léteznek. A *haszonalapú* mutatók két típusából, az ún. logsum és a kétszeresen korlátozott entrópia modellből az előbbi ismertetésére vállalkozik a szerző. Ezek az emberi viselkedést számszerűsítik abban a tekintetben, hogy megtehetik-e az egyes tevékenységek elérését vagy sem. Tóth Géza megemlíti a *személyi alapú* modelleket, de részletes tárgyalásukra – jelentős adatigényük miatt – nem tér ki.

Az utóbbi évek infrastruktúra témaköréhez kapcsolódó kutatások leglényegesebb elemének tekinthetjük az infrastruktúra-alapú mutatók szerepét és fontosságát. A tanulmány jelentőségének megfelelően tárgyalja ezt a közúti hálózati hányados alakulását illető vizsgálataiban.

A „Konstansok meghatározása az elérhetőségi modellekben” című fejezet célja, hogy azonos mintán mutassa be a különböző modellek konstansainak számítási háttérét.

Részletesen elemzi az elérhetőségi modelleket és a valóságot, így többek között az infrastruktúrán és az elhelyezkedésen alapuló modelleket. Előbbiek esetében az elérési idő használatát és az utazási költségeket vizsgálja. Utóbbiak vonatkozásában a korlátokat alkalmazó modelleket veszi számba. A valamennyi elérhető célt és útvonalat figyelembe vevő modelleket illetően a lokalitási (súlyozott elérhetőséget vizsgáló), a gravitációs analógián alapuló, a versenyt figyelembevevő, valamint a haszonalapú modelleket elemzi. Az agglo-

merációs hatás figyelembevételével vizsgálja a gravitációs modelleket: azok számszerűsítését próbálja alkalmazni. Ennek kapcsán lényeges következtetés, hogy „hazánkban az agglomerálódás súlya kistérségi léptékben kevésbé meghatározó, a hazai agglomerációk (vagy agglomerálódó térségek) gyűrűiben elhelyezkedő települések súlya – a budapesti agglomeráció kivételével – elhanyagolható a központi településéhez képest.”

A szerző kitér az elérhetőség és a fejlettség közötti kapcsolatra, viszonyrendszerük összefüggését, összehasonlításának lehetőségeit vizsgálva kiemeli a főváros, illetve a regionális központok szerepét. Megállapítja, hogy a „határ menti (északkelet-délnyugati), illetve a belső perifériákon levő kistérségek rendelkeznek alacsonyabb potenciállal. A legmagasabb potenciálértéket Budapest, a legalacsonyabbat az Őriszentpéter kistérség kapta. Kimutatható országosan a fejlettség és az elérhetőség közötti kapcsolat. Következtetése, hogy „az elérhetőség javulásával a fejlettség is nő. Az egyes régiókon belül azonban ez már korántsem ilyen egyértelmű”. Részletesen vizsgálja az elérhetőségi potenciál változását 2004., illetve 2008. évre vonatkozóan. Ezzel kapcsolatosan arra a következtetésre jut, hogy „a legkisebb változásokat a Dunántúl északi részén láthatjuk ... a legjelentősebb növekmények Észak- és Kelet-Magyarországon, valamint néhány további határ menti kistérségnél figyelhetők meg...”.

Az elérhetőség vizsgálatának területi sajátosságait területi és áramlási modell elemzi, valamint az útvonalválasztás szimulációja alapján. Bemutatja az elérési időket befolyásoló forgalmi viszonyok hatását.

A tanulmány zárófejezetében az elérhetőségi vizsgálatok társadalom-földrajzi jelentőségét tárgyalja. Megállapítja, hogy „az elérhetőségi adatok egy-egy gyakorlati társadalom-földrajzi probléma kutatásához alkalmazhatók,

sőt véleményem szerint nélkülözhetetlenek”. Foglalkozik a várossá nyilvánítás problémakörével, a budapesti agglomeráció lehatárolásával, tanulmányozza a belső vándorlást és az idegenforgalmi mozgásokat. A kiadvány jól hasznosítható a közlekedéstervezéssel, valamint a beruházások befektetői szempontú elemzésével foglalkozó szakemberek vizsgálataiban.

A várossá nyilvánítás témáját illetően a szerző kiemeli, hogy „...a nagyközségek elérési körzetét, vagyis potenciális vonzáskörzetét, már jelenleg is ellátja város, így az adott mikrotérségben új várossá nyilvánítás kevésbé indokolt...”, a jelenlegi városok között is több olyan van, amelyek lényegében nem rendelkeznek klasszikus értelemben vett vonzáskörzettel, például Herend, Máriapócs, Pannónhalma, Visegrád”. A budapesti agglomeráció kiterjedésének vizsgálatával kapcsolatos megállapítása: „... a jelenlegi agglomerációs települések közül Dunabogdány, Kisoroszi, Ócsa, Pilisvörösvár, Pilisszántó, Sződliget, Vác, Visegrád települések nem mutatják teljes körűen az agglomeráció jellemzőit.” Vizsgálata alapján – a jelenlegiekén túl – az agglomerációba bekerülő települések a következők: Bénye, Csévharaszt, Esztergom, Etyek, Gomba, Inárcs, Mende, Monor, Péteri, Rád, Süllyáp, Vácduka, Vasad.

Az elérhetőség és a belső vándorlás összevetését vizsgálva „...egyértelmű kapcsolat látszik a belső vándorlás és a hasznon alapú elérhetőség között, hiszen a belső migráció hazánkban elsősorban onnan indul, ahova a legkevésbé és oda tart, ahol a leginkább hasznos utazni...”.

A tanulmány kimutatja az elérhetőség és az idegenforgalmi bevételek közötti kapcsolatot, és sok vonatkozásban jelentősen gazdagítja az ismereteket az ország térszerkezetében, területi és települési viszonyaiban megfigyelhető folyamatokról, azok jellemző sajátosságairól.

Ezáltal érdemben segítheti, ösztönözheti a területpolitikai magatartás szükséges korrekcióját, a területfejlesztés céljainak több esetben indokolt felülvizsgálását, az új ismeretek nyomán jelentkező változó körülményekhez igazodó pályamódosítást.

A kiadványt különösen a területi tervezéssel foglalkozó szakemberek széles körének figyelmébe ajánlom.

Kőszegfalvi György

Prof. dr. habil DSc, ny. egyetemi tanár

Folyóiratszemle

Krausová, T.:

A 2011. évi cseh népszámlálás és lakásösszeírás minőségének kérdései

(Quality of the 2011 Population and Housing Census.) – Demographie. 2012. évf. 4. sz. 369-381. old.

A Cseh Statisztikai Hivatal 2011. március 26. 00 óra 00 perc eszmei időponttal népszámlálást hajtott végre. E censznak is az volt a célja és jelentősége, hogy statisztikai információkat szerezzen a népesség és a háztartások nagyságának, szerkezetének, térbeli eloszlásának változásairól, az ott lakók életfeltételeiről, a lakásviszonyok különböző aspektusairól, az országotól a legkisebb területi szintig. A népszámlálási kritériumokat (általánosság, egyidőjűség, rendszeresség, az adatok egyedi jellege, meghatározott terület, állami támogatás) kiegészítették a statisztikai információk minőségének ellenőrzésével.

Az összeírtak körét az európai standardok szerint határozták meg: minden, a Csehországban állandóan letelepedett vagy a census időpontjában ideiglenes ott-tartózkodási engedéllyel rendelkező természetes személy, valamint bárki, aki a kérdéses időpontban az országban tartózkodott állandó vagy ideiglenes letelepedési engedély nélkül. A felvétel

kiterjedt továbbá valamennyi lakóházra és lakásra, függetlenül attól, hogy lakottak-e vagy üresek.

A népszámlálás előkészítésében felhasználták a Cseh Statisztikai Hivatal körzet- és épületregiszterét, az előző népszámlálás adatait, a földterületi regisztert, az építőipari statisztika és a belügyminisztérium központi népesség-nyilvántartási rendszerének információit. A népszámlálásnál háromféle kérdőívet használtak, a személyi, a lakás- és az épületkérdőívet, melyeknek két változata volt: névvel és címmel előnyomott, illetve üres.

Bármely népszámlálási információval kapcsolatban a bizalom fogalmazódik meg elsőként. Emiatt a minőségbiztosítás nélkülözhetetlen része lett a népszámlálási programnak, amely kiterjedt annak minden szakaszára, beleértve a tervezést, az előkészítési munkálatoakat, a tényleges számlálást, a dokumentációs folyamatokat, a kódolást, az adatok továbbítását, a szerkesztést, az adattisztítást, a táblázatok összeállítását és a tájékoztatást.

A népszámlálásnak eleget kell tenni az Európai Bizottság minőségi követelményeinek, hogy az eredményeket felhasználhassák az európai intézmények, a kormányok, a kutatóintézetek, az üzleti szektor és a széles értelemben vett közvélemény. Fontos minőségi követelmény, hogy a statisztikai adatok relevánsak,

pontosak, megbízhatók, időszerűek, koherensek, valamint országok és régiók közötti összehasonlításra is alkalmasak és könnyen hozzáférhetők legyenek a felhasználók számára.

A minőség egyik alapvető kérdése, hogy a népszámlálás népességadata mennyiben tér el a becsült népességtől, amit a népesség továbbvezetéséből és a központi népesség-nyilvántartási regiszter összehasonlításából becsülnek meg. A 2011. évi népszámlálás szerint az ország népessége az eszmei időpontban 10 436 560 fő volt, 0,7 százalékkal kevesebb, mint a becsült adat. Ez elfogadható, mert a 2,0 százaléknál kisebb alulszámlálás jó eredménynek számít.

A minőség megállapításához fontos az ellenőrzés és a revízió. Az ellenőrzések a projekt folyamataira, a feladatokra és a tervezett határidők betartására koncentrálnak. A revízió felülvizsgálja a teljes projekt szakaszainak minőségét és a folyamatok végrehajtását, felfedi a lehetséges problémákat vagy kockázatokat, a szisztematikus hibákat azért, hogy ki lehessen javítani őket, harmadrészt motiválja a résztvevőket arra, hogy a szükséges ismeretek megszerzésében és a gyakorlati munkában hatékonyan járjanak el. Az auditálásba a statisztikai hivatal szakemberei mellett bevonnak külső szakértőket is. A cseh KSH kifejlesztette a minőségmutatók rendszerét azért, hogy dokumentálja és értékelje a teljes népszámlálási folyamatot. E mutatók alapját képezik a kormányzati intézmények és az Eurostat népszámlálási értékelésének. Összesen 53 mutatóval mérik a népszámlálás különböző területeit: az adatelőkészítésnek, az adatgyűjtésnek és magának az adatoknak a minőségét, valamint az Eurostat által meghatározott minőségi kritériumokat.

Fontos fogalom a kérdőív „életciklusának” minőségi mutatószáma, melynek hat fázisa van: a kérdőív nyomtatása, szétosztása, az összeírás, a nyomtatványok összegyűjtése, az adatfeldolgozás és az eredmények közlése.

A minőségi mutatók mérik az időszerűséget, a lefedettséget, az adminisztratív adatok egyezőségét, a nyomtatványok szétosztásának megbízhatóságát, a kérdőívek (elektronikusan, postán, számlalóbiztos útján történő) visszaérkezésének arányát, valamint életciklusuknak időbeli jellemzőit, a válaszolási arányt és annak megbízhatóságát, a teljességet és a válaszok hitelességét. A válaszolóktól kapott adatokat négy csoportba sorolták: demográfiai, földrajzi, szocioökonomiai és logisztikai jellemzőkre. A mutatószámok arányokat, átlagokat, szórásnégyzeteket és megoszlásokat jelentenek.

A népszámlálás minőségvizsgálatának eredményeit a következő censzusok tervezési folyamatában lehet leginkább hasznosítani. A szűk keresztmetszetek kiküszöbölése, a jó gyakorlatok megtalálása, a válaszolók együttműködési hajlandóságának megismerése segíthetik a következő népszámlálások sikerességét.

A kérdőíveket március 7. és 25. között juttatták el a helyszínre. Mintegy félmillió kérdőívet csak az eszmei időpont után tudtak kiszállítani. Az összeírást március 27. és április 19. között végezték el. Az utóösszeírás április 19-től május 30-ig tartott (az elektronikusan végzők határidejét június 5-ig meghosszabbították).

A 21 millió 660 ezer kinyomtatott kérdőív közül 17 millió 340 ezret gyűjtöttek össze, melyből 10 millió 420 ezer személyi, 4 millió 650 ezer lakás- és 2 millió 270 ezer épületkérdőív volt. A cseh posta által kiküldött kérdőívek (az összes 98 százaléka) 97 százalékát kapták vissza, míg a statisztikai hivatal által kijuttatottaknak csak 88 százalékát. A posta által kézbesített kérdőívek 63 százalékát postán, 25 százalékát elektronikusan, 12 százalékát pedig a számlalóbiztosok küldték vissza. A statisztikai hivatal munkatársai által szétosztott kérdőívek 80 százalékát a számlalóbiztosokkal, 13 százalékát postán, 7 százalékát elektronikusan juttatták vissza.

A legtöbb előnyomtatott kérdőívet a számlálóbiztosok még a kézhezvétel napján továbbították a háztartáshoz. Egy-hét napon belül az összesnek csak 5,7 százaléka, nyolc-tizenöt napon belül 2,8 százaléka, még később 0,2 százaléka érkezett meg. A kérdőívek visszaérkezési idejét is mérték, de csak azokat, amelyeket számlálóbiztosokkal vagy elektronikusan küldtek vissza. Az előbbieket átlagos ideje 4,7 nap volt, az utóbbiaké 8,6 nap (a számlálóbiztosok segítségével végrehajtott összeírásra április 14-ig, az elektronikusra április 19-ig volt lehetőség).

Határidőre a számlálóbiztosok a feladat 98,5 százalékát végezték el. A kérdőíveket az esetek 79 százalékában elsőre, 19 százalékában másodsorra, 2 százalékában harmadszorra sikerült összegyűjteniük.

A kérdőívek visszaérkezési aránya Prágában volt a legkisebb (95%). Sok prágainak a főváros környékén is van lakása, és ha már ott kitöltötték a kérdőívet, szükségtelennek érezték, hogy azt a fővárosi lakásukból is megtegyék. Emellett a más országokban is ismert speciális fővárosi jellemzők szintén hozzájárulhattak az alacsony visszaérkezési arányhoz.

A név és lakcím nélküli, postán küldött, üres kérdőívek visszaérkezési aránya csak 14,7 százalékot ért el, a statisztikai hivatal alkalmazottai általi pedig 18,4 százalékot. Ez azt bizonyítja, hogy az emberek egy része nem él és nem található meg az állandó lakcímén. Kíváncsi az alacsony az épületkérdőívek visszaérkezési aránya (4,6%), de a lakáskérdőíveké sem sokkal magasabb (8,6%). Prága e téren szintén szélsőértéken van, mert a három kérdőív átlagában a visszaérkezési arány 27 százalék (a személyi kérdőívénél 34 százalék), míg néhány régióban alig haladja meg a 10 százalékot. Ennek oka a területi mobilitásban, az ott élők sajátos napi ritmusában és a városkörnyék eltérő viszonyaiban rejlik. A középkorúak, a férfiak

és a magasabb iskolai végzettségűek körében nagyobb visszaérkezési arányt mértek az átlagnál.

A népszámlálás megtervezésében a központi népesség-nyilvántartás fontos kiindulópontot jelentett. Az összeírtak 1,2 százaléka nem szerepel a regiszterben (undercoverage), míg 2,6 százaléka nem felel meg a népesség-nyilvántartás kritériumainak (overcoverage). Az összeírtak közül 10 millió 22 ezren szerepelnek a népesség-nyilvántartásban is.

Ugyancsak mérték a kérdőívek összes kérdésre adott válaszainak arányát. A legteljesebben kitöltöttnek az épületkérdőívet találták (98%). Ennek oka a kérdőív egyszerűsége, érthetősége és az előnyomtatott kérdőívek magas aránya.

Legkevésbé a lakáskérdőívek kitöltöttségéről (88%) beszélhetünk. Ez amiatt van, mert sokan a lakás és a helyiségek alapterületét nem töltötték ki. E kérdőív kitöltöttsége a legtöbb kérdésre 95 százalék körüli, de az alapterületre csak 43,5 százalék. A személyi kérdőív kérdéseinek kitöltöttségi aránya 94 százalék volt. A kitöltöttségi arány kapcsolatot mutat a kérdőív továbbításának módjával. Az elektronikusan elküldött kérdőívek kitöltöttsége volt a legmagasabb arányú, valószínűleg az automatikus ellenőrzési lehetőség miatt. Ezt követi a számlálóbiztosok által továbbítottaké, míg legkisebb kitöltöttséget a postán visszaküldött kérdőívek mutattak. A foglalkoztatottak és az inaktív keresők kérdőívének kitöltöttsége magasabb, a munkanélkülieké alacsonyabb arányú, ami az utóbbiak szerényebb mértékű iskolai végzettségével magyarázható.

A kérdőívek 58 százaléka teljesen kitöltött volt, 93 százaléka 80 százalék feletti és mindössze 0,3 százaléka volt felénél is kevésbé kitöltött.

A nem kötelező kérdésekre (nemzetiségre, vallásra) adott válaszok gyakorisága kapcsolatot mutat a személyek korával és iskolai vég-

zetségével. Számos alacsony iskolai végzettségű egyénnek gondot okozott a kötelező kérdések (foglalkozás, munkahely, iskolai végzettség stb.) megértése és azok megválaszolása.

Mindezek jól mutatják, hogy ez a népszámlálás sem tökéletes, mert hibák adódtak a census minden szakaszában, melyek egyrészt felvételi kört érintő, másrészt tartalmi hibák voltak. A harmadik típusú hibát az adatgyűjtés és az adatfeldolgozás közben követték el. A mindenben tökéletes census elérhetetlen cél. A hibák feltárással, kijavítással, átfogó ellenőrzésekkel elérhető egy elfogadható szintű adatállomány, aminek további tökéletesítésében az erre fordítható pénz és idő szab határt.

Hajnal Béla

kandidátus, a Debreceni Egyetem és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem habilitált főiskolai tanára
E-mail: hajnal.bela@foh.unideb.hu

Herrerias, M. J. – Orts, V.:

Berendezésberuházás, termelés és termelékenység Kínában

(Equipment Investment, Output and Productivity in China.) – *Empirical Economics*. 2012. 42. évf. 1. sz. 181–207. old.

A 90-es évek elején *J. B. De Long* és *L. H. Summers* kutatásai felhívták a figyelmet arra, hogy a gép-, berendezésberuházás és a gazdasági növekedés között szoros kapcsolat állhat fenn. Az ilyen beruházások magas rátájával rendelkező gazdaságok több okból is rendkívül gyorsan növekszenek. Először is a gazdasági növekedés történeti elemzése centrális szerepet tulajdonítanak a gépesítésnek. Másodsor, a fejlődés gazdaságtanára és az endogén növekedésmélethez támaszkodó elemzések a külső

gazdasági hatásokat, externáliákat a gazdasági növekedés fontos tényezőjének tekintik. Mivel a gépek, berendezések szektor egyike a kutatás-fejlesztésben (K+F) leginkább intenzív gazdasági szegmenseknek, az externáliák forrása lehet. Harmadszor, az ún. fejlesztő államok gyors gazdasági növekedése feltehetőleg kapcsolatba hozható a berendezések magasabb beruházási rátájával és alacsonyabb áraival. A beruházás és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat különösen a fejlődő országok esetében szoros, amelyek a berendezésberuházásokat nagyrészt az élenjáró K+F-intenzív gazdaságokból származó import révén biztosítják. Ezek a beruházások a technikai haladás hordozói lehetnek, hosszú távú növekedést indukálhatnak, de kapcsolatban állnak a termelés és termelékenység olyan fontos meghatározói- val is, mint a humántőke, a K+F-kiadások, az infrastruktúra és a nyitottság.

Herrerias és *Orts* a szóban forgó kérdéskört a dinamikus kínai gazdaság példáján elemezte. Az 1964 és 2004 közötti időszakot vizsgálták, hogy kiszűrjék a „nagy ugrás” (1958–1961) negatív következményeit. Kínában a beruházás már a reform és nyitás politikájának 1978-as meghirdetését megelőzően kulcsfontosságú tényező volt. A világgpiaci nyitást követően a növekedési folyamat egyik fő meghatározója a rohamosan bővülő export lett. A reform utáni időszakban a beruházások ugyancsak fontos szerepet játszhattak a gazdasági növekedésben. Ez a feltételezés a kínai beruházások szerkezetében az 1970-es évek vége előtt végbement változásokon alapszik, melyek következtében megnőtt a berendezések súlya a tőkefelhalmozás egyéb összetevőivel (például infrastruktúrával) szemben. Sőt mi több, a berendezésberuházás komponensei diverzifikáltabbá váltak. A reform előtti időszakot teljes üzemek megvásárlása jellemezte a termelőkapacitás bővítése céljából, míg a reform után a hangsúly a már létező termelőegységek felújítására és modernizálására

tevédött át a termelékenység és hatékonyság javítása érdekében.

Az endogén növekedésmélet schumpeteri változata formailag is alátámasztja a beruházás és növekedés közötti kapcsolat létezését. Ebben az összefüggésben a tőkefelhalmozás a gazdasági növekedés forrása lehet, amennyiben van technikai haladás, és a felhalmozás meghatározói között a kínálati tényezők vannak túlsúlyban. A szerzők kutatása elsősorban abban újszerű, hogy bizonyítékokat szolgáltat a berendezésberuházások kibocsátást és munkatermelékenységet meghatározó szerepére. Ennek kapcsán – másoktól eltérően – a fizikai tőkefelhalmozást berendezési és infrastrukturális beruházásokra bontották. Ezen kívül értékelték a berendezésberuházás és a termelés, illetve termelékenység között fennálló pozitív kapcsolat robusztusságát is, figyelembe véve a gazdasági növekedés más forrásait (például K+F-ráfordítás, humán tőke, export, infrastruktúra).

A szerzők a multiplikatív hosszú távú összefüggéseknek teret engedő vektor autoregresszív (VAR) modellt alkalmaztak, amelyben a gazdasági változók idősorait e változók múltbeli megfigyelései közösen támasztják alá. Mivel jellemzően nem egyedülálló az a mód, ahogy ezek a változók egymást befolyásolhatják, léteznie kell valamilyen, a VAR-t meghatározó kiegészítő struktúrának, amelyet szükséges azonosítani. Egy „előjel-megszorításokkal” történő azonosítás ezt a struktúrát úgy érvényesíti, hogy a VAR-modell sokra adott impulzusválaszait olyan kvalitatív viselkedésre kényszeríti, amilyen ahhoz szükséges, hogy közgazdaságilag értelmes legyen. A növekedés összetételét meghatározó módszereket alkalmazó kutatásoktól eltérően jelen szerzők mind rövid, mind pedig hosszú távú viszonyt definiáltak a kibocsátás és a termelékenység potenciális tényezői között. Vizsgálatukat egy ötdimenziós rendszer (alapmodell) elemzésével kezdték, amely felváltva tartalmazta a

GDP-t és a munkatermelékenységet a nettó berendezési beruházásokkal, a K+F-ráfordítással, az export GDP-beli részesedésével és a reálárfolyammal együtt. Később ezt a humántőkével és az infrastruktúrával bővítették ki. Feltételezték, hogy a tőkefelhalmozás összetevői közül a gép- és berendezésberuházások azok, amelyek leginkább megtestesítik a technikai haladást.

Ismeretes, hogy Kína más fejlődő országokhoz hasonlóan főként a K+F-intenzív gépek, berendezések szektorral rendelkező, élenjáró gazdaságokból behozott tőkejavakat használta fel. A fejlett országokból származó olcsó tőkejavakhoz való hozzáférés két komplementer hatással jár. Először is nagyobb tőkefelhalmozást tesz lehetővé, másodsor pedig különböző pozitív változásokat eredményezhet a befogadó gazdaságban. Ez utóbbi effektussal kapcsolatban nőhet a hazai innovációs tevékenység fontossága. Hiszen ez ösztönzi a behozott tőkejavak hatékonyabb felhasználását és a megtestesült technikai haladás kiterjesztését az egész gazdaságra, elősegítve ezáltal a további tőkefelhalmozást, valamint a hazai imitációt és innovációt.

A berendezésberuházások együttes vizsgálata az egyéb növekedési tényezőkkel (nyitottság, K+F, humán tőke, infrastruktúra stb.) több célt szolgálhat. Egyfelől Kína esetében ellenőrizhető ezek meghatározó növekedési forrásának robusztussága. Másfelől, vizsgálható az említett tényezők közvetlen hatása a munkatermelékenységre és a kibocsátásra. A nyitottság és különösen az exportexpanszió Kína kimagasló gazdasági teljesítményének egyik fő meghatározója. A pozitív változások potenciális ösztönzői közül kiemelendő a vállalatok nyitottsággal kapcsolatos önszelekciója. Ha ugyanis csak a legtermelékenyebb vállalatok képesek talpon maradni és – a külföldi piacon való megjelenéssel kapcsolatos csökkentett költségeknek köszönhetően – kereskedelmi tevékenységet folytatni, akkor a legkevésbé

termelékeny vállalatok csődbe juthatnak. A piacok átrendeződése a termelékenyebb vállalatok javára növelheti az aggregált termelékenységet és kibocsátást. Növekvő skáláhozadék esetén a megjelenés a külföldi piacokon is pozitívan befolyásolja a termelékenységet.

A tudástranszfer a külföldi konkurensok termékeinek imitálásával együtt szintén fontos mechanizmusa lehet a növekedés felgyorsulásának. A fokozódó verseny nyomása és az együttműködés a külföldi cégekkel ösztönzi a dolgozva tanulás folyamatát, valamint kedvez a hatékonyabb vállalatirányításnak, szervezeti struktúráknak, termelési eljárásoknak. Ez növeli a munkaerő képzettségét és a K+F-beruházást. Ráadásul a külkereskedelmi specializáció is tartalmazhat dolgozva tanulási komponens. Mindezt előmozdítja az exportáló vállalatok termelését és termelékenységét, ami pozitív externáliákat hozhat a gazdaság többi szegmense számára. Az exporttevékenység lazíthatja a devizagazdálkodás korlátait, lehetővé téve a tőkejavak és félkész termékek növekvő behozatalát.

A magasabb képzettség emelheti a termelékenységet. A képzett dolgozók által szerzett tudás, vagyis a humántőke innovációkat generálhat, javíthatja a gazdaság abszorpciós, adaptációs, illetve imitációs képességét. Ennek a termelésre és termelékenységre nézve ugyancsak pozitív hatása lehet, ami csökkentheti a technológiai lemaradást a fejlett országokhoz képest. Ily módon nemcsak a K+F-ráfordítás, hanem a humántőke is innovációs forrás. A dolgozók képzettsége emelheti a fizikai tőke termelékenységét, különösen a gépek és berendezések területén a dolgozva tanulás mecha-nizmusának javítása révén. Léteznek pótlólagos oktatási externáliák is, amelyek szintén befolyásolhatják a hosszú távú növekedést. Így például a képzett dolgozók tudásukat másokkal is megoszthatják, ezáltal is javítva a termelékenységet, de lehetnek külső társadalmi hatások is, melyek által

a képzetten dolgozók kedvezőbb környezetbe kerülnek.

Az infrastruktúra is serkenetheti a hosszú távú gazdasági növekedést az általa generált pozitív externáliáknak köszönhetően. A termelés infrastruktúrája bővítheti a termelőkapacitást, emelve a rendelkezésre álló erőforrások termelékenységét, sőt mi több, a beruházás más formáit is ösztönözheti, aminek kedvezhet az inputok költségeinek csökkenése vagy a vállalatok által a termelés során igénybe vett szolgáltatásoké. Így a vállalat erősítheti új termelőtevékenység folytatására való képességét. Az infrastruktúra esetében azonban a kibocsátásra és a munkatermelékenységre gyakorolt közvetlen hatáznál fontosabb lehet az, hogy milyen termelékenyen használja azt az adott gazdaság. Így Kínában a közlekedési létesítmények a regionális növekedési különbségek kulcsfontosságú differenciáló tényezői, a telekommunikáció pedig hozzájárul az elszigeteltség csökkentéséhez.

A technológiatranszfer kínai stratégiája a vizsgált időszakban pozitív hatással volt a termelésre és a termelékenységre. Ez a stratégia az olyan tőkejavak és félkész termékek behozatalára összpontosult, amelyek odahaza nem voltak előállíthatók. A vizsgálati eredmények azt sugallják, hogy a berendezésberuházás, valamint az exportkibocsátás és termelékenység releváns tényezői még akkor is, ha a kínai gazdaság más növekedési forrásait is számításba vesszük. Sőt, a szerzők azt is megállapították, hogy a becsült modellekben az okozati kapcsolat iránya hosszú távon a berendezésberuházásoktól, valamint az exporttól a kibocsátás és a munkatermelékenység felé mutat. A humántőke és az infrastruktúra bevonásával pedig az is kiderült, hogy ezek a tényezők szintén pozitívan befolyásolják a termelékenységet és a kibocsátást.

A becsült modellek közös eredménye a K+F-kiadások ösztönző hatásának kimutatása

a berendezésberuházásokra. Ebből kifolyólag úgy tűnik, hogy a tőkefelhalmozás és a technikai változások egyaránt szignifikánsak a kínai gazdaság növekedésére nézve. A K+F-kiadások jelentős hatását a berendezésberuházásokra az endogén növekedésmélethez egyes schumpeteri változatai jobban alátámasztják, mint a hagyományos növekedési modellek. Ez különösen igaz Kína esetében, ahol a berendezések többségét a K+F-intenzív fejlett országokból importálják. A kínai tapasztalatok azt mutatják, hogy a versenyképesség pozitívan hat a termelésre és termelékenységre, vagyis az alulértékelt jüan elősegíti a gyors gazdasági növekedést és a kivitel bővülését. Ezen kívül az utóbbi négy évtized kínai gazdaságfejlődésében a berendezésberuházásoknak és a kereskedelempolitikának is fontos szerepe volt, és a humántőke, valamint az infrastruktúra hatékony használata ugyancsak számottevő tényezőnek bizonyult.

A végrehajtott reformok Kínát a világ egyik legnagyobb kereskedő nemzetévé tették. Ugyanakkor a magas beruházási ráta – különösen a berendezések területén – növelte az ország függését a tőkejavak és félkész termékek behozatalától. Ezt a problémát az exportbővítés útján igyekeztek áthidalni. Az exportexpanszió bírálói szerint azonban az utóbbi fenn tarthatatlan, mivel a világpiacon nincs elegendő kereslet a bővülő kínai exportra. Mások ezzel szemben támogatják az expanzív kereskedelempolitikát rámutatva arra, hogy a kínai kivitel túlnyomórészt importált anyagok felhasználásával feldolgozott termékekből áll. Ha a szóban forgó importot figyelmen kívül hagyjuk, akkor a nyitás utáni Kína exportteljesítménye még mindig messze elmarad a világ vezető kereskedő nemzetétől.

Ifj. Simon György

PhD, közgazdász
E-mail: gysimon2011@indamail.hu

Buslei, H. – Simmler, M.:

Kapcsolat az adózás és a vállalatcsoportok nyereségét csökkentő kamatfizetés között

(Kampf gegen Gewinnverlagerung: Wie haben Unternehmen auf die Zinsschranke reagiert?) – *DIW Wochenbericht*. 2012. 25. sz. 11–15. old.

A tanulmány letölthető:

http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.403009.de/12-25-3.pdf

A tőkejövedelmek németországi szabályozása legutóbb 2008-ban módosult. Ez érinti a multinacionális vállalatcsoportoktól külföldre áramló jövedelmek alakulását is, az 1994-es eredeti jogalkotói szándéknak megfelelően. Vannak kis adóterhű földrajzi térségek (offshore jelleggel), amelyekben a multinacionális vállalatcsoport pénzügyi fiókot nyit, és onnan kölcsönöket folyósíthat a fejlett és nagy adóterhű országban működő leányvállalatoknak. Az ilyen csoporton belüli törlesztés, az elszámolt kamat révén, csökkenti az adóköteles németországi jövedelmet.

A cikk bemutatja, hogy 2010-ben a nyereséget átlagosan az Európai Unióban 22 százalékos, az Egyesült Államokban közel 40 százalékos, Németországban 30 százalékos (1996-ban 56 százalékos) adó terhelte. Németország adózási reformjának egyik célja, hogy a hazai elszámolású jövedelmeket növelje, és a nemzetközi adóversenyben jó pozícióit érjen el.

Az elemzés megállapítja, hogy a jövedelemadó módosított szabályozása átrendezi a pénzügyi struktúrát, mérsékli a leányvállalatok említett adósságállományát, így a külföldi kamat fizetésének kötelezettségeit is. A reform a belföldi adótételeket mérsékli, ennek egyik hatása, hogy csökken az ösztönzés a konzernen belüli hitelfelvételre, eltolódnak a nyereségadó optimumának korábbi mértékei.

A módosított adójogszabályok egyidejűleg szélesítették az adóalapot, töröltek korábbi adó-

mentességi eseteket. Az adómorál erősítését segíti, hogy szigorúbb a jogkövetkezmény a visszaélés, például az adóelkerülés tipikus esetében. A német költségvetés nyereségadóból származó bevételei 2008 óta nem csökkentek az adókulcs említett mérséklése ellenére. Az adótörvényt nehezebb megkerülni (például a veszteséges üzletrészek konzernben belüli átcsoportosítással, és a csoport külföldi leányvállalatának fizethető kamatszint is korlátos).

A korábbi adótörvény előírta, hogy a külföldi kölcsön utáni kamat a nyereségből nem vonható le, amennyiben a korlátként meghatározott arány alatti a leányvállalat saját tőkéjéhez mért idegen (esetünkben külföldi) tőkerész.

A cikk összefoglalja a kamatlevonások korlátozására alkotott, hatályos szabályokat. A vállalat csak akkor jogosult a kamatköltségeit nyereségéből levonni, ha a nettó kamatösszeg nagyobb, mint 30 százalék (a viszonyítás alapja a kamat, adózás, értékcsökkenés és amortizáció nélküli eredmény (earnings before interest, taxes, depreciation, and amortization – EBITDA)). A külföldi leányvállalatok önffinanszírozó képessége 2008-tól megváltozott a módosított adózási szabály hatására. A kamatlevonás új korlátja miatt a konzern belső jövedelemátcsoportosítása drágulhat.

Az így kialakított általános adójogszabály minden hitelnyújtóra vonatkozik. Ezután csak olyan kamatlevonásra van lehetőség, amely mögött a vállalat nyeresége nullánál nagyobb.

A 2008-tól érvényes kamatleírás kivételesen kezelhető bizonyos értékhatárig. Az új előírások mentességet adnak a levonások korlátozására a 3 millió eurós nettó kamatszintnél kisebb esetekre. A németországi társaságok több mint 90 százaléka ilyen mentességet kaphat, mert kisebb a nettó kamatfizetési kötelezettségük évi 3 millió eurónál.

Számítások szerint a levonás korlátozásában érintett németországi társaságok (arányuk

legfeljebb 0,4 százalék) az aggregált mérlegösszeg 60 százalékát adják. Mentés továbbá a levonás korlátozása alól minden olyan vállalat, amely nem tartozik vállalatcsoporthoz. A konzern vállalata is kérhet mentességet a kamatkorlát alól, ha igazolja, hogy saját tőkéjének szintje nagyobb, mint a teljes csoportjának átlagos tőkehelyzete.

A cikk kifejti a hatásvizsgálatok célját és eredményeit a nemzetközi profitkiáramlással összefüggésben. Az egyik lényeges hatás, hogy az érintett vállalatok adósságállománya csökkenhet, ahol a konzern ezután kevesebb kölcsönt nyújt a leányvállalatainak, mivel a nyereségadó csak korlátozottan befolyásolható 2008-tól a leányvállalatnak adott kölcsön kamataival.

Az elemzés eredményei alapján meghatározták a konzernvállalatok nyereségének alakulását, valamint a kapott befektetések változását rövid távon. A vállalatok referenciacsoportja mentesült az említett kamatlevonási korlát alól, a másik viszont érintett az új szabályozásban. A szerzők olyan társaságokat vizsgáltak, amelyek beszámolóit mindkét tárgyévre elérhetők, a két csoport 2008. évi reagálását az adótörvény változásaira a 2006. évi üzleti beszámolóhoz mérten elemezték.

Az 1994-től alkalmazott korábbi kamatkorlát célja az volt, hogy az adójogszabály fékezze a németországi profitot, a konzernben belüli kamatköltséggel csökkentő adózók visszaéléseit. Ez válasz a konzernben belüli finanszírozás olyan optimumára, ahol a kisebb adóterhű országban bejegyzett leányvállalat jut kamatbevételhez, a jóval nagyobb adójú németországi leányvállalat pedig ez alapján csökkentheti a nyereségét.

A 2008. évi beszámolók elemzése a vállalatcsoportokhoz tartozó és a küszöbszintnél nagyobb kölcsönfelvevő vállalatok reagálását értékeli az adóalap számításának megváltozott szabályaira. A szerzők kiemelik, hogy 2008-

ban csökkent az idegen tőke állománya a konszern leányvállalatai mintájában. Ez a változás erőteljesebb volt, mint olyan társaságok körében, amelyeket nem érint a kamatlevonás új előírása. Az adózás változtatása nem volt hatással a befektetések alakulására, azonban az adóalapot érzékelhetően szélesítette az új elszámolási előírás.

A cikk arra is utal, hogy a pénzügyi és gazdasági válság is hatással van a németországi vállalatok tőkehelyzetére. Az új befektetések alakulása (rendszerint csökkenése) a növekedés ellen hat hosszabb távon. Egyes vállalatok túl-

élése is veszélybe kerülhet, ha romlik az idegen tőke igénybevételének esélye. Kockázattal jár, ha a konszern más finanszírozási szerkezetet választ a globálisan kisebb adóterhek érdekében. A németországi társaságok elszámolt nyeresége erősebben ingadozott a vizsgált időszakban, elsősorban a recesszió hatására, így az EBITDA-szintek sem stabilak a hatályos kamatkorlát alóli mentesség eseteiben.

Nádudvari Zoltán,

a KSH ny. főtanácsosa

E-mail: nadyzol@freemail.hu

Kiadók ajánlata

LI, J. – MA S. [2013]: *Survival Analysis in Medicine and Genetics*. (Túléléselemzés az egészségügyben és a genetikában.) Chapman and Hall/CRC Press. London.

Életből vett adatállományok felhasználásával a könyv olyan újszerű módszereket mutat be, amelyek nagy mennyiségű túlélési adat elemzésére szolgálnak. Részletesen tárgyalja az egészségügyi és a genetikai szakterület mai statisztikai újdonságait.

A szerzők elsősorban a túlélési modell különleges kérdéseit vizsgálják. Az alapok után az intervallum-cenzorálással, a nemparaméteres és a félparaméteres kockázatregresszióval, a többváltozós túlélésiadat-elemzéssel, a gyógyulási arány modelljével és a bayesi következtetési módszerekkel foglalkoznak. Majd az időtől függő diagnosztikus orvostudományt és a nagy genetikai adattömegek elemzését helyezik górcső alá, számos módszert klinikai példákkal is illusztrálva.

A genetikai túlélés-elemzési technikák alkalmazásainak kiemelésével a könyv bemutatja a szakterületen folyó kutatások statisztikai

keretét, és hagyományos statisztikai elemzési megközelítéseket kínál. Ugyanakkor új megközelítésben vizsgálja, hogy a magyarázóváltozók milyen kapcsolatban állnak a cenzorált túlélési idővel, és újszerű genetikai statisztikai módszereket alkalmaz a cenzorált túlélési adatokra vonatkozóan.

BOYHAN, G. [2013]: *Agricultural Statistical Data Analysis Using Stata*. (Mezőgazdasági statisztikai adatok elemzése Statával.) CRC Press. London.

A statisztika a kísérleti tervezés vizsgálatával és elemzéssel foglalkozó mezőgazdasági kutatók, illetve diplomás hallgatók által gyakran használt, hatékony eszköz. E terület egyik legszélesebb körben alkalmazott statisztikai elemzési szoftvercsomagja a Stata, ami felhasználóbarát környezetet nyújt, és számos statisztikai funkcióval rendelkezik. A szerző az olvasókat e program használatába vezeti be a mezőgazdasági statisztikai problémák megoldása érdekében.

A kötet a statisztikai szoftverek és a Stata-program áttekintésével kezdődik. Elmagyarázza

a különböző ablakokat és menüket, illetve leírja, hogy ezek miként kapcsolódnak össze. A következő fejezetek az adatbevitellel és -importálással, valamint az outputok alapformátumaival és a leíró statisztikákkal foglalkoznak. A szerző bemutatja a tervezés egyre növekvő bonyolultságát és ennek megnyilvánulását a szoftverben. Emellett a Stata egyik legnagyobb erősségét, a programozási képességet, valamint a post hoc teszteket és a diagramkészítő tulajdonságait is vizsgálja. Az utolsó fejezetek a regresszió-analízisről, az adattranszformációkról és a nemparametrikus adatok elemzéséről adnak információt.

Sok mezőgazdasági kutató felkészületlen azokra a statisztikai ismeretekre, amiket munkájuk megkíván tőlük. Az olvasmányos, képernyőképeket és illusztrációkat is tartalmazó könyv ezért széles olvasótábornak íródott, egyaránt alkalmas a Stata-ban és a statisztika terén még kezdő olvasók, valamint a haladó felhasználók és a bonyolult tervezés iránt érdeklődők számára.

CHIRICO, J. [2013]: *Globalization. Prospects and Problems*. (Globalizáció. Kilátások és problémák.) Sage Publications, Inc. Thousand Oaks.

Ez az eredeti, globalizációról szóló könyv átfogó, világos áttekintést nyújt a globalizációs kérdésekről és témákról. A társadalomkutatók által a globalizáció tanulmányozása során alkalmazott elmélet és módszerek előtérbe helyezésével, a szerző bemutatja, hogy a makroglobalizációs folyamatok miképp befolyásolják az egyének életét. Világosan ábrázolja a „nagy globalizációs képet” egyenként feltárva számos globalizációs témát, vitát, elméletet és az empirikus adatokat. Az elméletéről, a globális civil társadalomról, a demokráciáról, városokról, a vallásról, a (sport-, oktatási és egészségügyi) intézményekről szóló részek mellett három, globális kihívásokkal foglalkozó fejezet segíti az olvasókat a kulcsfontosságú

témák és kérdések megértésében. A szerző arra bátorítja az olvasókat, hogy személyes élményeiket kapcsolják össze a globalizációs folyamatokkal, így hasznosabb és helytállóbb tanulási élményre tehetnek szert.

LI, P. – GORSHKOV, M. K. – SCALON, C. – SHARMA, K. L. [2013]: *Handbook on Social Stratification in the BRIC countries*. (Kézikönyv a BRIC-országok társadalmi rétegződéséről.) World Scientific. Hackensack, London, Singapore, Beijing, Shanghai, Hong Kong, Tapei, Channei.

A gyorsan növekvő gazdaság mellett a „BRIC országok” kifejezés az újonnan feltörekvő országokkal – Brazíliával, Oroszországgal, Indiával és Kínával – kapcsolódik össze. Ezek megerősödött gazdasága nagyban javította az ott élő emberek életét; ugyanakkor erősen befolyásolta a társadalmi szerkezet, normák és értékek átalakulását is. A világ azonban, mivel figyelme a mikroszintű gazdasági fejlődésre koncentrálódik, a mikroszintű társadalmi változásokkal gyakran nem törődik, és még ritkábbak a négy országot összehasonlító tanulmányok.

A kötet szerzői a BRIC-országok vezető szociológusai közül kerülnek ki. A szakirodalom ezen a téren jelentkező hiányosságát pótolják, és kifejezetten a társadalmi változásokat vizsgálják a társadalmi rétegződés szempontjából olyan témák tárgyalásával, mint a fő társadalmi osztályok, az oktatási és jövedelmi egyenlőtlenségek, a különböző fogyasztási szokások, valamint az osztályöntudat és -értékek. A kötet mindegyik országból cikket gyűjt össze az egyes témákban. Az ilyen összehasonlító tanulmány nemcsak a gazdasági növekedés jobb megértésében segíthet minket, de általa arról a rejtélyről is leránthatjuk a leplet, hogy ezek a történelmi, földrajzi, kulturális, nyelvi, vallási és politikai szempontból egymástól nagymértékben eltérő, fejlődő erők miképp rendelkezhetnek közös akarattal és léphetnek fel együtt.

A kézikönyv egyedülálló megvilágításban mutatja be az olvasóknak, hogy intenzív társadalm szerkezeti változások határozzák meg

ezeknek az országoknak a jövőjét, és alakítják nagymértékben a jövő világának társadalmi-gazdasági jellegét.

Társfolyóiratok

A FRANCIA GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYMINISZTERIUM, VALAMINT A STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

2011. ÉVI 455–456. SZÁM

Fleurbaey, M. et al.: Egészségpolitikák értékelése az egyéni érdekek méltányos figyelembe vételével.

Jusot, F. – Tubeuf, S. – Trannoy, A.: Egészségi állapotbeli különbségek Franciaországban: egyenlőtlen lehetőségek vagy a kockázatos viselkedés tükröződése?

Guthmuller, S. et al.: Kiegészítő egészségbiztosítási igazolás igénylése: egy társadalmi kísérlet tapasztalatai.

Dormont, B. – Geoffard, P. – Lamiraud, K.: Egészségbiztosítás Svájcban: vajon a kiegészítő egészségbiztosítási tervek sértik az alapszolgáltatások versenyét?

Delattre, É. – Samson, A.: A francia általános orvosok területi stratégiája gazdasági vagy hedonisztikus szabályszerűséget mutat?

Geoffard, P. – Lagasnerie, G.: Az alapszintű egészségügyi ellátás pénzügyi rendszerének átalakítása: egy mikroszimuláción alapuló elemzés.

Dormont, B. – Milcent, C.: Hogyan lehet értékelni a köztulajdonú és a magánkórházak termelékenységét és hatékonyságát? Az árkonvergencia kérdései.

Studer, N.: Mai tendenciák a köztulajdonú kórházak termelékenységében.

statistika
EKONOMICKO - STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2012. ÉVI 2. SZÁM

Dubská, D.: Külföldi érdekeltségű vállalatok Csehországban.

Cyhelský, L. – Mihola, J. – Wawrosz, P.: A fejlődés minőségi mutatói a gazdaság minden szintjén.

Dvornáková, T.: A szegénységkockázati küszöb.

Kahoun, J.: A 2011. évi területi számlák felülvizsgálata.

Duspivová, K. – Malenovský, L.: A MoLSA átlagkereseteket tartalmazó információs rendszer és a munkabér-statisztikák harmonizációja.

2012. ÉVI 3. SZÁM

Hronová, S. – Hindls, R.: A gazdasági válság hatása a nem pénzügyi vállalatok mutatóira Csehországban.

Rybáček, V.: A pénzügyi vagyon eloszlása a felülvizsgált pénzügyi számlákban.

Ostasiewicz, K.: Az EU-országok rangsora a fenntartható fejlődés mutatói alapján.

Prokeinová, R.: Az élelmiszeripari vállalatok társadalmi felelősségvállalásának alapelvei Szlovákiában.

Langhamrová, J. – Fiala, T.: Hány középiskolás diák és érettségiző lesz a következő húsz évben?

Khare, B. B. – Sinha, R. R.: Becslőfüggvények javított osztályai két átlag aránya esetén a nemválaszolók ismételt mintavételezésével.

2012. ÉVI 4. SZÁM

Musil, P. et al.: Területi árszínvonal Csehországban regionális (NUTS3) szinten.

Babuněk, O.: Külföldi működőtőkeberuházások a Visegrádi országok és fontosabb kereskedelmi partnereik viszonyában.

Nývlt, O.: A nemformális oktatás statisztikai felmérése.

Maršíková, K. – Kocourek, A.: Egyetemi hallgatók jövedelemvárásai cseh, angol és lengyel közgazdasági egyetemeken mintája alapján.

Poláčková, J. – Pacáková, Z.: Az Európai Unióban folytatott e-kommunikáció többváltozós statisztikai elemzése.

Špírková, J. – Špišáková, M.: Nemek szerinti és kiterjesztett biztosításmatematikai függvények a nyugdíjbiztosításban.

Šimpach, O.: Logit- és probit-modellek a valószínűségi elemzésekben: a lisztérzékeny betegek halálzási valószínűségének változása.

Madan, S.: Humán fejlődés és szegénység – az indiai államok áttekintése.

2013. ÉVI 1. SZÁM

Fischer, J. et al.: A fenntartható fejlődés területi szintű indikátorai Csehországban.

Veselá, M.: Környezeti számlák a cseh statisztikában.

Kovanda, J.: Anyagfelhasználás Csehországban – fókuszban a külkereskedelem, va-

lamint az import és az export nyersanyag-ekvivalensei.

Kašćáková, A. – Nedelová, G. – Považanová, M.: A nem fizetett munka meghatározó tényezői Szlovákiában.

Šárka, Š. – Zelený, M.: Munkában szegényen? A cseh dolgozó szegény népesség vizsgálata az EU jövedelem- és életkörülmények felvétele alapján.

Dubská, D.: A cseh bankszektor: két évtized az állandó változás jegyében.

Moldan, B.: Információk és indikátorok növekvő szerepben a Rió+20 csúcstalálkozón.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

2013. ÉVI 4. SZÁM

Gurgul, H. – Suder, M.: A bankautomatákból történő napi kivétek valószínűségeloszlása.

Górecki, T. – Łaźniewska, E.: A GDP összetevőinek funkcionális elemzése.

Śliwicki, D. – Ręklewski, M.: A nők és férfiak gazdasági tevékenységének ökonometriai faktorelemzése.

Juchniewicz, M. – Tomczyk, U.: Az üzleti szektor szellemi tőkéje és a GDP területi megoszlása.

Gorczyca, M.: A lakhatásra fordított kiadások a háztartások költségvetésében.

Kosznik-Biernacka, S.: A lengyel nyelvi érettségi vizsgák eredménye egyes vajdaságokban.

Żurawicz, A.: A Statisztikai Tanács tevékenysége 2012 második félévében.

Mikulec, A. – Kupis-Fijalkowska, A.: XXXI. nemzetközi tudományos konferencia a többváltozós statisztikai elemzésekről.

Lengyelország társadalmi-gazdasági helyzete 2013 februárjában.

2013. ÉVI 5. SZÁM

Jeznach, M. – Leszczyńska-Luberek, O.: Nemzeti számlák – fejlesztések a nemzetközi standardok szerinti átdolgozás felé (ESA 2010).

Orpych, R.: Markov-láncok alkalmazása a jövedelemadó-fizetés stabilitási fokának vizsgálatára.

Batóg, B. – Forys, I.: Minőségi változós modellek használata a lakáspiaci árak vizsgálatában.

Nehrebecka, N. – Dzik, A. M.: A vállalkozások túlélőképessége Lengyelországban.

Kłosiewicz-Górecka, U.: A nagykereskedelem működésének javítását célzó intézkedések.

Gierańczyk, W. – Kordowska, A.: Innováció a kujávia-pomerániai vajdasági ipari és szolgáltató vállalkozásoknál.

Lengyelország társadalmi-gazdasági helyzete 2013 első negyedévében.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

2013. ÉVI 4. SZÁM

Hoffmann-Müller, R. – Lauber, U.: Az OECD zöld növekedést bemutató indikátorai – Németországra vonatkozó gyakorlati vizsgálat.

Walter, K. – Fiege, L.: Kereskedelmi légi szállítás 2012-ben.

Vollmar, M.: Szakmai továbbképzés a vállalkozásoknál 2010-ben.

Bick, M.: A 2012. évi bérmegállapodások mérlege: magasabb bérek és az időszakos munka új szabályozása.

Borstel, J.: Az információs technológiai szolgáltatások új termelői árindexe.

Eckman, S.: A lakcímjegyzék lefedettsége.